

JUBILEJNÍ ROČENKA

KRUHU MODERNÍCH FILOLOGŮ
PŘI ČESKOSLOVENSKÉ AKADEMII VĚD

Kruh moderních filologů při Československé akademii věd

ÚVODEM

Tímto zvláštním číslem bulletinu Kruhu moderních filologů chceme připomenout 30. výročí vzniku naší vědecké společnosti při CSAV a 76. výročí vzniku jejího předchůdce, jímž byl Klub moderních filologů. Více než 76 let existence sdružení československých literárních vědců a lingvistů, středškolských a vysokoškolských pedagogů, učitelů cizích jazyků, ale i dalších zájemců o cizí jazyky, kteří svou teoretickou i praktickou činností přispěli výrazně k rozvoji moderní filologie u nás v jejich různých aspektech, jistě zasluhuje pozornost nejen samotných členů KMF, nýbrž i širší veřejnosti. Studie, články, recenze publikované členy KMF u nás i v zahraničí, přednášky prosloušené v rámci KMF a diskuse k nim realizované v Praze i v místech, kde existují naše pobočky, to všechno přinášelo a přináší nové poznatky a nové podněty v oblasti moderní filologie, jak to můžeme dosvědčit my členové starší generace i členové nově přivedení k otázkám tohoto širokého vědního oboru, který souhrnem označujeme jako moderní filologii. Proto pokládáme za vhodné poskytnout v příspěvcích členů KMF otištěných v tomto sborníku, pohled na tematickou a metodologickou rozmanitost přístupů k otázkám oboru, ať již v návaznosti na generaci zakladatelů KMF či ve smyslu nových poznatků a nového vědeckého úsilí, jak se realizují v práci našich členů ve prospěch teoretického vědeckého poznání i ve prospěch pedagogické a jiné praxe, ve prospěch naší socialistické společnosti.

Josef Dubský

KRUH MODERNÍCH FILOLOGŮ PO TŘICETI LETECH

Jiří Nosek

Kruh moderních filologů je svou minulostí starší než pouhých posledních 30 roků. Jeho vědecký a právní předehůdce je KLUB moderních filologů, jehož činnost začala 1910 a ubírala se poněkud jinými cestami. KLUB vydával časopis pro moderní filologii - připomenme, že s finančními potížemi - šířil vědecké znalosti o moderních jazycích, vyučoval jim v praktických kurzech. Teoretické přednášky jazykovědné a literárněvědné konal jen zřídka. Filologické poznatky uveřejňoval soustavně jako články v ČMF nebo jako knihy.

Při založení KRUHU moderních filologů při ČSAV došlo k reorganizaci našeho vědeckého života. Byla zřízena nová pracovní vědecká základna moderní filologie na půdě ČSAV se stálými vědeckými pracovníky, z ČMF byly vynaty slavistické obory a byly předány časopisům slavisticky zaměřeným, jako je Slavia, Naše řeč, Slovo a slovesnost. Z časopisu pro moderní filologii se vydělila Philologica Pragensia; původně byla jeho cizojazyčnou přílohou Philologica. Na našich univerzitách začaly pravidelněji vycházet účelové publikace v řadách jako Acta Universitatis Carolinae (v nich Prague Studies in English - Philologica, Germanistica a Romanistica Pragensia). Opera universitatis Purkynianae Brunensis v Brně (v nich Brno Studies in English, Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity), Acta Universitatis Palackianae Olomucensis (v nich např. Germanica Olomucensia), Acta Universitatis XVII. Novembris Pragensis, i účelové publikace kateder jazyků na Vysoké škole ekonomické, na ČVUT v Praze, na Vysoké škole zemědělské, na filologických katedrách pedagogických fakult atd.

Zúžení tematiky ČMF neznamenal snížení vědecké hodnoty prací v moderní filologii. Nastal pravý opak: Došlo ke specializaci a rozvoji uvnitř moderní filologie. Např. hispanistika dříve pěstovaná v rámci romanistiky se ustavila jako samostatný obor. Vzrostl počet členů Kruhu moderních filologů též tím, že přibylí stáli vědečtí pracovníci našich oborů v ČSAV.

Po založení Kruhu mod. fil. v r. 1956 se neobvykle rozvinula především přednášková činnost v plénu i v odborných skupinách v Praze i v pobočkách: v Brně, Olomouci, v Plzni i na Slovensku. Přednášky se staly vítaným forem k diskusím o nových poznacích naší vědy, a byly většinou uveřejněny. Nejčileji si vedla odborná skupina pro funkční jazykozpyt, založená a svolávaná prof. B. Trnkou, prvním (později čestným) předsedou Kruhu moderních filologů, a odb. skupina pro metodiku vyučování jazyků (v Praze i v Brně), pro literární vědu v Praze a jiné odborné skupiny (pro rumunskou filologii). Odb. skupina pro funkční jazykozpyt v Praze navázala na zaniklý Pražský lingvistický kroužek a svou prací dokonce pronikla i na mezinárodní forum. Zesílily zahraniční styky Kruhu, dříve takřka neznámé. Přednášeli u nás významní cizí odborníci - věda se stala mezinárodní. Kruh se stal členem zahraničních vědeckých společností.

V přednáškách našich i cizích badatelů se pojednávalo o stavbě jazyků spadajících do anglistiky, germanistiky, romanistiky i o metodologii lingvistického rozboru (o ní zvláště na půdě odb. skupiny pro funkční jazykozpyt). Obdobně se rozvíjela vědecká činnost i v oblasti literatur národů mluvících jazyky moderní filologie v Evropě i v jiných částech světa, v zámorí.

Naš pohled na svět a na jeho národy, jejich jazyky i kultury, se pozoruhodně rozšířil a prohloubil. Přinesl nové poznatky, jež podněcovaly ke kladné spolupráci ve prospěch společnosti, v jednotě teorie a praxe každého dne, ve prospěch mírového rozvoje světa. Výsledky naší tematicky mnohostranné práce prověřila doba 30 let. Jako naši předchůdci v KLUBU mod. filologů jsme i my průkopníci a trpělivými dělníky. Vědomě a prospěšně navazujeme na naši pokrokovou vědeckou minulost, v níž pokračujeme prací pro přítomnost i budoucnost. V tomto duchu pořádáme i naše jubilejní pracovní zasedání v říjnu letošního roku. Oslava pro nás znamená především práci a vědění. A ve vědění samém je síla.

SYMBOLIKA DENNÍHO ŽIVOTA

Bohumil Trnka

Život je pln symbolů různých druhů. Symboly, ať již jazykovými nebo jinými, se individuum zapojuje do kolektivního života, jehož je částí. Všechno myšlení je kolektivního rázu. Není myšlení jen ryze osobní a altruismus je proto v samých kořenech našeho osobního uvažování v tom smyslu, že sebe uvádíme ve vztah k jiným a k společenskému životu. Při tomto uvažování vlastní já je v centru. Zdá se nám, že činíme ze svého já vědomě nebo neuvědomněně střed, z něhož pozorujeme. Každé naše myšlení je proto aktem potenciálně sociálním, ježto se vztahuje k jiným jednotlivcům společnosti. Soukromou záležitostí je tím, že tento akt osobně prožíváme, a že naše prožitky jsou jedinečného, neopakovatelného rázu. Identita našeho myšlení je abstrakcí různých aktů našeho myšlení, a tuto abstrakci činíme buď my sami nebo naše okolí. V obou případech je tato identita objektivního rázu, neboť i když sami identifikujeme své myšlení současné s dřívějším, rozmlouváme sami se sebou. Jinými slovy, veškeré naše myšlení je symbolického rázu.

Účel našeho jednání je vždy společenského rázu.

SROVNÁVÁNÍ JAZYKŮ

Bohumil Trnka

Srovnávání jazyků musí se opírat o obecné kategorie. Nestačí vzít si za měřidla jeden jazyk, at je to latina nebo mateřský jazyk badatelův, a měřit tímto loktem ostatní jazyky. Potřebujeme obecná měřítka, kterým musíme podřizovat také svůj vlastní mateřský jazyk. Nikdo ovšem nepopírá, že srovnání nějakého jazyka s jazykem mateřským by nebylo důležitým heuristickým prostředkem ke zjištění rozdílů mezi oběma jazyky, ale vědeckému rozboru jazyka nejde jen o rozdíly, nýbrž také o současnou shodu, tj. o systém a strukturu, bez ohledu na podobnost psychologicky prožívané (internalized).

Tyto dvě krátké poznámky B. Trnky, SYMBOLIKA DENNÍHO ŽIVOTA a SROVNÁVACÍ METODA, byly nalezeny v jeho pozůstatosti. Uveřejňujeme je proto, aby pro svůj malý rozsah neunikly pozornosti našich odborníků. Soubor jeho delších článků dosud neuveřejněných se připravuje k vydání v Acta Universitatis Carolinae.

The two notes, SYMBOLISM OF EVERYDAY LIFE, and COMPARATIVE LINGUISTICS have been discovered among B. Trnka's materials. They are presented in the present volume so that, because of their small size, they should not escape the notice of linguists. Another collection of his longer articles, so far unpublished, is in active preparation to appear in Acta Universitatis Carolinae.

LINGVISTIKA

FUNKCE A TVAR V JAZYCE

Jiří Nosek

V myšlení lidí, teoretickém i praktickém, jsou forma a obsah zakotveny jako dvě oblasti, jako samostatné pojmy proti sobě polárně postavené a navzájem se vylučující. Je to stará dichotomie, která v minulosti byla a je ještě stále kritizována. Ve skutečnosti tyto dva aspekty se navzájem nevylučují, ale naopak jsou to jen dvě různé stránky téže věci, dva pohledy na touž a jedinou věc. Jestliže jich někdy používáme v lingvistice nebo v literární vědě, je toto rozdělení vlastně jen ryze pracovní. Nezastíráme ani to, že jsou některé lingvistické směry, které důsledně oddělují výraz (tj. formu) a obsah (expression a content), jako např. glossematika L. Hjelmsleva a Kodánská škola. Srv. např. H. Spang-Hansen 1978. Pojmy forma a obsah jsou pojmy širší než jazykověda - pracuje se s nimi i v jiných vědách. Pro moderní filology jsou důležité i v literární vědě. Zkoumání vztahu forma - obsah má již starou tradici, ale zdá se, že byl dříve a podrobněji rozpracován v jazykovědě než v literární vědě, asi proto, že jazykové prvky jsou snáze vydělitelné a definovatelné. V jazykovědě tvar (forma, výraz) a funkce jsou homologické se širší dvojicí forma a obsah.

Obsahem se v lingvistice myslí nejčastěji sémantika (význam nebo smysl) jazykových jednotek. Nelze popřít, že to platí pro mnoho jazykových vztahů v angličtině i v jiných jazycích. Mluví se tedy o sémantickém obsahu slov, morfému, vět, větných částí i promluv, tj. o entitách tzv. bilaterálních, jež mají vedle tvaru (formy, jazykového výrazu) také významový obsah. Tímto myšlenkovým postupem bychom ovšem z jazyka vyloučili důležitý dílčí plán zvukový, rovinu hlásek a fonémů. Protože hlásky a fonémy význam nenesou, nesdělují, ale jen jej rozlišují, pak by se tento plán jevil jako podsoustava mimo jazyk. Abychom správně vystihli stav věci, musíme zahrnout do rozboru i zvukový plán a fonémy a jejich distinktivní rysy. Je příznačné pro lingvistiku dvacátých až osmdesátých let 20. století, že odhalila a počítá spíše s jazykovou funkcí než s mohoznačným obsahem.

Zavedení lingvistického pojmu funkce nám ovšem v mysli vyvolává další problém, co je funkce na rozdíl od obsahu. Pojem funkce byl a je nesporně pojmem plodným a charakteristickým pro lingvistiku pražského směru, ovšem ani zde není jednoznačný. Ve 30. letech 20. století Karl Bühler (1934) vymezil v jazyce hierarchii tří funkcí: a) funkci výrazovou, b) výzovou, neboli apelovou, a, c) sdělovací neboli oznamovací, znázorňovací. J. Mukařovský k nim ještě dodal d) funkci estetickou (1948). K dosud odhaleným jazykovým funkcím dodal K. Horálek (1967) ještě e) funkci zespolenštovaci, navozující společensko-jazykový kontakt, f) funkci charakterizační, a, g) reprezentativní. Podle B. Malinowského (1930: 296 - 336) můžeme k nim přidat h) funkci fatickou (phatic communion), již navazujeme jazykový kontakt s adresátem promluvy. K tomu

*forma
obsah*

odáváme my ještě i) funkci prestižní, v níž mluvčí hodnotí užití jazyka jistého druhu jako zvláště společensky lepší a přiměřenější než jiný projev téhož jazyka nebo použití jiného jazyka. Prestižní funkce je kategorie jak lingvo-stylistická tak i sociolingvistická.

Podle pražské lingvistické školy má jazykový znak funkci označovat (zastupovat) něco jiného, než je sám. Zde se navazuje na učení středověkých scholastiků: Aliquid stat pro aliquo. B. Trnka (1961) se zabýval problémem formy a funkce v souvislosti s pojmem znaku. V Trnkově pojetí (1961: ad 3) má slovo forma různý význam. V analýze jazyka má entita též význam jako jednotka, realizátor nižší roviny realizující protiklad vyššího jazykového plánu. Podle B. Trnky má v analýze jazyka forma (výraz, tvar) touž důležitost jakožto jednotka nižší roviny, která realizuje protiklad vyšší roviny. Podle Trnky (z nevydaného rukopisu) se každý znak skládá z jisté látky, ale tato látka je pouhou nutnou složkou jeho označovací funkce, bez níž by neměla smyslu.

V jazyce je více funkcí. Domníváme se, že - obecně mluveno - je prvotní funkcí celistvého jazyka komunikace, schopnost označovat, sdělovat něco lidem téhož mateřského nebo cizího, osvojeného jazyka. Je možno ji chápat jako úkol obecně daný jazyku jako celku. Tuto jazykovou funkci můžeme nazvat VNĚJŠÍ, obrácenou z jazyka ven na mimojazykovou skutečnost. Ta plní především úkoly pro společnost. Projevuje se celými promluvami. Dále pak jsou funkce VNITRNÍ. Do nich patří fungování znaků na dílčích rovinách jazyka. Na zvukové rovině mají fonémy ROZLIŠOVACÍ funkci. Tato funkce však nese význam, i když vztahy k významu má tím, že je rozlišuje, rozlišuje slova a morfémy. Kromě toho fonémy jako funkční jednotky slova REALIZUJÍ všechny jednotky ostatních jazykových plánů.

Je příznačné pro systém (text) přirozeného jazyka, že se poměrně snadno dá lingvisticky štěpit na menší složky, avšak tyto jednotky a jim podřazené jazykové rysy v jazyce se projevují jako neanalyzovatelné celky jaksi integrované do jednotek jim nadřazených. Dalším charakteristickým rysem jazykových znaků (jednotek) je jejich spojování a hromadění, jimž se vytvářejí další, ještě složitější jazykové útvary. Toto spojování není mechanické, aritmetické, přiřazováním, nýbrž se děje podle jistých pravidel, jež jsou vlastně inherentní tomu kterému jazykovému systému. Je zajímavé, že při tvorbě textů téhož jazyka nedochází spontánně k izolaci (segmentaci) jazykových jednotek. Takovou segmentaci může provádět jen lingvista.

Funkce a tvar jsou také významnými pojmy a prostředky jazykové stylistiky:

1. Signalizují různé jazykové útvary, vytvářejí entity, kategorie záměrného i nezáměrného vytváření, organizace jazykového textu pomocí slvcv, vět i promluv.
2. Signalizují a charakterizují uživatele promluv, mluvčího i adresáta promluvy.

3. Signalizují druh situací, které jazykové situace naznačují.

Funkce jazykově-stylistické tak rozšiřují, zmožují tvůrčí možnosti výběrem a kombinacemi prostředků jazykových plánů. Jsou jakousi nástavbou nad jednotkami nižších jazykových plánů, jichž se využívá výběrem k výstavbě textů pro konkrétní mluvní situace.

Do vztahu forma (tvar, výraz) a funkce mohou do oblasti jazykového slohu pronikat i funkce ESTETICKÉ. Ty jsou sice nejazykové, ale realizují se prostředky lingvistickými. ESTETICNO je v jazykových promluvách zastoupeno různou měrou podle zaměření, tvaru, složitosti a způsobu sdělení i cíle. Spravuje se svými zákonitostmi, jež už nejsou jen jazykové.

Jazykovou funkci mají nejen prostředky EXPLICITNÍ, POZITIVNÍ znaky, ale i znaky implikované, tvarem NULOVÉ. Srv. např. nulový sufix v gen. plur. substantiv feminin jako žen, skal, vod atd., nebo PAUZY v jazykovém textu. I nulové znaky v jazyce jsou dokladem inherentní NESOUMĚRNOSTI mezi funkcemi a jejich realizátory. Nulové znaky v jazyce jsou ovšem odvozeny od znaků pozitivních, na nichž těsně závisí.

Pokusíme se o shrnutí názorů na jazykovou formu a funkci:

1. Funkce je úkol, projev tvaru (jazykové formy, jazykového prostředku, realizátoru) na jistém místě jazykového systému.
2. Termíny tvar, jazyková forma, jazykový prostředek, exponent můžeme považovat pracovní za synonyma. Není však totožnost ani synonymie mezi jazykovou funkcí a jazykovým významem (smyslem). Forma (tvar, např. foném), má funkci, ne však význam (obsah, smysl). Je jistý rozdíl mezi obsahem (sémantikou: významem, smyslem) a funkcí jazyka v tom, že obsah (význam) se dá ztlačovat (zkracovat, zmenšovat), kdežto funkce se ztlačovat (krátit, zmenšovat) nedá.
3. Funkce (úkol, zaměření) jazykových znaků závisí na jistém místě příslušného jazykového plánu.
4. Jazyková funkce má užší rozsah než sémantický význam nebo smysl.
5. Mezi formou a funkcí je asymetrie, nepodobnost. Stejně tak mezi formou a obsahem.
6. Vztah forma - funkce je nedílnou součástí všech jazyků a společně s existencí znaku, systémostí a hierarchie jsou jazykovými univerzáliemi, rysy zastoupenými ve všech známých přirozených jazycích.

Bibliografie

- K. Bühler. 1934. Sprachtheorie. Jena
 K. Horálek. 1967. Filozofie jazyka. Praha. Acta Universitatis Carolinae. Monographia 15.
 K. Horálek. 1982. Fonologie a znaková povaha jazyka. Slovo a slovesnost roč. 43.139-44.

- B. Malinowski. 1930. The problem of meaning in primitive language. Supplement 1.296-336. v: C.K.Ogden - I.A. Richards, The meaning of meaning. London.
- J. Mukařovský. 1948. Básnické pojmenování à estetická funkce jazyka. Str. 157-63. v: Kapitoly z české poetiky. Díl 1. Praha: Svoboda.
- L.B. Salomon. 1966. Semantics and common sense. New York etc.: Holt, Rinehart and Winston, Inc.
- H. Spang-Hansen. 1978. The many virtues of the distinction between content and expression. *Studia Linguistica* r. 32. 174-183.
- B. Trnka. 1961. Zeichen und System der Sprache. 1. str. 142-145. Berlin: Akademie-Verlag.
- B. Trnka. 1964. On the linguistic sign and the multilevel organization of language. *Travaux linguistiques de Prague* 1. 33-40.
- B. Trnka (z rukopisu, bez data). Otázka znaku v jazykozpytu.

Summary

Jiří Nosek: FUNCTION AND FORM IN LANGUAGE

Function and form in language are not separate categories mutually excluding each other, but two joint aspects of the same entity. This dichotomy occurs also in other, non-linguistic domains, e.g. in literary studies as form (expression) and content, etc. Both terms in linguistics are overworked. Function is not equivalent to semantics (meaning or sense), e.g. in phonology where the function is a distinguishing factor that does not carry meaning. In linguistics, the term function appears with many meanings. In addition to the functions defined by Karl Bühler (referential, emotive and conative), there is also esthetic function discovered by Jan Mukařovský; there is also the socializing, characterizing and representative function described by K. Horálek, and the phatic function defined by B. Malinowski, and the prestige function termed by the present writer. Function is closely connected with the term of linguistic sign which has the function of standing for something else. In B. Trnka's view linguistic entities of a lower linguistic level realize (or implement) the entities of a higher level. The linguistic function may be external (i.e. communicative) and internal (i.e. working on the inner levels of language). Both form and function are also highly relevant to linguistic style. Not only explicit signs can have functions, but also zero signs, which lack forms. The linguistic function is an area narrower than the content (or semantics, meaning, sense), whereas the (semantic) content can be reduced (i.e. narrowed, condensed, shortened), the function cannot be reduced in such a way. There is an asymmetry between form and function, the two being present in all natural languages. They are linguistic universals along with other universals, such as the sign, system and hierarchy.

THE PLACE OF MORPHOLOGY IN THE SYSTEM OF LANGUAGE
 Jiří Krámský

Since the very beginnings of linguistics language analysis has been done on different language levels which have gradually developed into independent linguistic disciplines. Each language level (or plane or plan) has a certain basic unit which is in the centre of the linguistic analysis of the respective level. Thus the unit of the phonological level is the phoneme, the unit of the morphological level is the morpheme or the word respectively, the unit of the syntactic level is the syntagm or the sentence, the unit of the lexical level is the lexeme. However, more language levels may be distinguished (e.g. the phonetic or phonic level, the morphophonemic level, the utterance or supersyntactic level, the stylistic level, etc.), but the question of the number of language levels is not in the centre of our interest. We will focus our attention on the morphological level which appears, even at first sight, as the central axis of linguistic analysis since its units, morphemes and words, are the most common language formations. We will be concerned with the position of morphology in relation to the other language levels, since this is of cardinal importance for the hierarchization of linguistic units.

The relation between language levels is given by the mutual relation of linguistic units. Relatively most simple seems to be the situation on the phonological level. The unit of the phonological level is the phoneme which can be defined as the smallest language unit capable of functional opposition against other units. We will not mention other definitions of the phoneme, but for our considerations it is important to emphasize that the phoneme by itself possesses no meaning but is the realizer of meaning. Phonemes are capable of distinguishing meanings of higher language units but by themselves do not distinguish meaning. It is by being a realizer of meaning that the phoneme is connected with morphology. The phonological level is only the realizer of the morphological level. Of all the language levels relatively the most independent, most stable and most clearly demarcated is the phonological level.

Nearest to the phonological level is the phonetic (or phonic) level which, like the phonological level, concerns the phonic aspect of language. However, the phonetic plan is situated on a different level than the phonological plan, apart from all the other language plans, having no direct relation to most of them. Phones, in contradistinction to phonemes, are not realizers of any higher units possessing meaning. The connection between the phonetic and the phonological levels is far looser than the connection between the phonological and morphological levels. It is rather indirect and concerns only the fact that phones realize phonemes but are not realizers of meaning.

Though it is the morpheme which some scholars regard as the basic unit of the morphological level, some regard the word as the primary unit of this level. B. Trnka (Cf. B. Trnka, *Zásady strukturní morfologie /Principles of Structural*

Morphology/, unpublished mimeographed material) maintains that if one realizes that it is the word that is the realizer of the sentence content and that the morpheme is a product of word analysis into smaller morphological elements, it is necessary to adopt the word as the primary morphological unit. Similarly, in phonology the basic unit is, according to Trnka, the phoneme which realizes the word and not a smaller functional unit "relevant phonological feature". In another paper (B. Trnka, Teorie zvukových plánů a vztah slov k morfému /The Theory of Sign Plans and the Relation between Words and Morphemes/, Slovo a slovesnost 39, No. 3-4, pp. 222-223) Trnka writes that in the hierarchical arrangement of language levels the morpheme is a unit of meaning lower than the word, as by its own existence it is conditioned by the word, whereas the word is not necessarily bound to the morpheme. Most recently Trnka (in a lecture given in Kruh moderních filologů, 29th January 1979, on "Language Levels and Their Strategy", so far unpublished) declared the morpheme to be a secondary unit as by its own existence it is conditioned by the word. According to Trnka, the morpheme differs from the word by its indisplaceability. This is the function that the morpheme and the word have in common. The morpheme is bound to the word and that is why Trnka regards the word and not the morpheme as the unit of the morphological level. The word and the morpheme can realize a sentence. The science of morphemes is, in Trnka's opinion, a certain subplan of morphology. Of Trnka's arguments we can accept the assertion that the morpheme is a unit lower than the word, as its existence and its function are conditioned by the word, by the presence of the morpheme within the word. However, we cannot agree that the word is not bound to the morpheme as in fact it is composed of morphemes. Even the most simple form of the word contains a morpheme. A morpheme can represent a word and the simplest word is always a morpheme as we can see in examples from various languages, e.g. the English I (ai), the French a (preposition), the Spanish a (preposition), the Czech a "and", etc. In all these examples the phoneme, morpheme, and word are identical, merge in one. Further, Trnka is right in asserting that morphemes are not words but their signifiers. However, he deduces from this that it is not correct to call monomorphemic words such as "how", "that", morphemes. What are they then? Words as clusters of a number of phonemes which are meaningful? Is it not a combination of phonemes that forms a morpheme and which is realized by them? It is not possible to imagine a word which would not be a morpheme or a combination of several morphemes.

In our opinion it is not proper to assume analogy between a phonological feature and a morpheme, even if it seems probable at first sight. A morpheme can represent a word and words can be mono- or polymorphemic. A relevant feature, however, can never be identified with such a complex unit as the phoneme which is always a bundle of distinctive features. A distinctive feature by itself does not realize

anything at all, it is only a bundle of distinctive features that realizes a phoneme. That is why no analogy between units of the phonological level (distinctive features and phonemes) and units of the morphological level (morphemes and words) should be posited.

Consequently, the basic unit of the morphological level is the morpheme, i.e. the smallest semantic unit bound to the word, whereas the word is a higher morphological unit which consists of one or more morphemes and is displaceable; it is, accordingly, a free unit. The morpheme is a bound unit and is not displaceable except in so far as it is simultaneously a word. If we say that morpheme is the smallest unit of meaning, we must refer to the fact that, as far as meaning is concerned, we distinguish three kinds of morphemes: semantic morphemes which have lexical meaning (e.g. the word "workshop" has two semantic morphemes: "work" and "shop"), grammatical morphemes which have grammatical meaning (e.g. the indication of plural -s), and grammatical-semantic morphemes which have both grammatical indication and semantic (lexical) meaning (e.g. the morpheme -ess in the word "lioness" which indicates gender but also implies a semantic change).

The difference between the position of the morpheme and of the word in the language system lies in the fact that the morpheme belongs directly only and exclusively to the morphological level, whereas the word belongs both to the morphological and to the syntactic and the lexical plans.

On all three levels the word has, however, a different function: whereas on the morphological level the word can represent the morpheme (but from the morpheme as a basic unit of the morphological level the word differs by being a free, not a bound unit as the morpheme is), on the syntactic level the word is the realizer of the syntagm, on the lexical level the word (lexeme) is the only unit.

The relation between morphology and syntax is very complicated and has always been the subject of a wide spectrum of views extending from disclaiming syntax and including syntactic phenomena into morphology over the compromise conception of morphosyntax or morphological syntax as far as to disclaiming morphology and including morphological phenomena into syntax. One of the main reasons for this diversity of views is the consideration of the role of morphology and syntax from the standpoint of different languages. It is necessary to admit that a sharp division of morphology and syntax has no universal validity, it is valid only for certain languages. The boundary between morphology and syntax seemingly disappears in those languages in which no boundary between the word and the sentence exists.

The utterance level of language is realized by sentences which comprise all units of all lower levels. The fact that morphemes realize words gives reason to the relation of morphology to the syntactic, lexical, and to all higher language levels.

To sum up we can say that the very centre of the language system is the morphological level: on the one hand it deals with morphemes and words as partial signs realized by phonemes which belong to the phonological level, on the other hand it deals with words as realizers of sentences or syntagms on the syntactic level. At the same time, the word is also the lexeme, i.e. a unit of the lexical level. That is to say, the morphological level unites in itself or influences, realizes and further develops the most important language expedients that form the semantic skeleton of the utterance which is further shaped by the other language levels.

Resumé

Jiří Krámský: MÍSTO MORFOLOGIE V JAZYKOVÉM SYSTÉMU

Postavení jazykových rovin v systému jazyka je dáno vzájemným vztahem a relevancí jazykových jednotek. Jejich funkční konfrontace ukazuje, že rovina morfologie je v centru jazykového systému, neboť na jedné straně jednotky morfologie, tj. morfémy a slova, jsou částečné znaky realizované fonémy, které patří do roviny fonologické, na druhé straně však slova jsou realizátory vět nebo syntagmat na rovině syntaktické; současně slovo je i lexémem, tj. jednotkou lexikální roviny. To tedy znamená, že morfologická rovina v sobě sjednocuje, ovlivňuje, realizuje a dále rozvíjí nejdůležitější jazykové prostředky tvořící sémantickou kostru jazykového projevu, který je dále spoluutvářen ostatními jazykovými rovinami.

K OTÁZCE SROVNÁVÁNÍ DRÁVIDSKÝCH A ALTAJSKÝCH JAZYKŮ

Jaroslav Vacek

0. Zkoumání jazykové příbuznosti mezi jazyky geograficky vzdálenými je do jisté míry problematické a právem se k němu v minulosti přistupovalo s nedůvěrou. Takové srovnávání skýtá řadu problémů a aby bylo alespon trochu opodstatněné, musí splňovat některé základní předpoklady. Musí především ukazovat dostatečnou materiálovou a strukturně-funkční podobnost mezi oběma jazyky nebo rodinami a musí existovat alespon teoretická možnost, že v minulosti mohli předkové mluvčích obou jazyků žít v těsnější blízkosti. Významnější je však první požadavek, neboť naše omezená znalost staré historie a prehistorie může být někdy na překážku snaze dokázat, že příslušné jazyky vůbec v kontaktu být mohly. Někdy se teprve potvrzená podoba obou jazyků může stát podnětem k hledání jejich společného domova či místa původního kontaktu apod. Když v 16. st. první evropští obchodníci v Indii zjišťovali podobnosti mezi italskými a indickými číslovkami, pouze je to udivovalo, ale ve své době neměli ani teoretické předpoklady ani praktické znalosti, které by jim byly dovolily dělat nějaké další závěry/1.

Z teoretického hlediska spočívá hlavní problém v interpretaci nalezených shod a v závěru, jaký na jejich základě učiníme - totiž zda se jedná o jazyky geneticky příbuzné ve smyslu archaické jazykové rodiny nebo zda dané podobnosti mohou posloužit nanejvýš k závěru o prehistorickém jazykovém kontaktu a o procesu míšení. Připomeneme, že i o indoevropské rodině vyjádřil N. Trubeckoj pochybnosti, pokud jde o příbuznost všech ide. jazyků, a vyslovil domněnku, že se jedná o dva areály, které se v konvergenčním vývoji sblížily natolik, že činí dojem jedné rodiny/2.

1. Vymezení předmětu

Srovnání mezi drávidskými a altajskými jazyky má delší historii. Již od pol. 19. st. je znám názor R. Caldwellla o některých podobnostech mezi oběma skupinami. Jeho materiál ani některých pozdějších badatelů však nestačil k tomu, aby bylo možno vyslovit závazné závěry o povaze tohoto vztahu. Mnohé typologické podobnosti mezi oběma rodinami nejsou dostatečným důvodem pro jazykovou příbuznost a tak převládá názor, že drávidské jazyky jsou indického původu a zůstávají izolované.

Významné místo ve srovnávání obou rodin mají práce K.H. Mengese (1964, 1977 aj.). Na podkladě značného materiálu morfologického i etymologického dokazoval shody mezi tureckými a drávidskými jazyky. Uvádí některé ohýbací sufify, shody v tvoření kmenů slov, ve vývoji některých hláskových skupin a určitý počet etymologií. Celkový etymologický materiál však dosud nepublikoval, i když se zmiňuje (1977, str. 150-151) o 177 etymonech, které hodlá uveřejnit později.

K.H. Menges položil svými pracemi o turecko-drávidských podobnostech solidní základ pro další zkoumání materiálových podobností drávidských a altajských jazyků. V posledních deseti letech se však otázka příbuznosti altajských a drávidských jazyků stala předmětem dalšího zkoumání především v podobě drávidsko-mongolského vztahu, o kterém promluvíme podrobněji, ale také japonsko-drávidského vztahu, který vzbudil velkou diskusi v Japonsku i v jižní Indii/3.

Drávidsko-altajskými podobnostmi by bylo možné se také zabývat v rámci širšího srovnávání nostratických (borejských) jazyků, jak to nedávno opakovaně učinil Illič-Svityč/4. Aniž bych chtěl zaujímat stanovisko k nostratické teorii, domnívám se, že výsledky srovnání mezi kterýmikoli dvěma rodinami v rámci nostratického areálu (a tedy i mezi drávidštinou a altajštinou) přispějí ve svých výsledcích i k nostratické teorii, ať už kladně nebo záporně/5.

2. Drávidsko-mongolské srovnávání

2.1. Co se týče jednotlivých oblastí jazykových systémů, nejlépe je zastoupeno ve vzájemných drávidsko-mongolských podobnostech sloveso, a to jak po stránce morfologické, tak po stránce etymologické. Již první přehled morfologických shod (Vacek 1978) odhalil veliký počet kmenotvorných sufifů, které tvoří slovesná jména v obou skupinách jazyků a které

vedle hláskové podobnosti nebo přímé shody mají také shodné funkce. Tvoří totiž v obou jaz. skupinách funkčně shodné tvary (Vacek 1985). Kromě toho jsou slovesa ve značné míře zastoupena i v lexikálních paralelách, kde jsem jich našel kolem sto dvaceti (Vacek 1983).

Z ostatních slovních druhů jsou zastoupena jména, méně zájmena, kdežto číslovky se neshodují vůbec. Shody ve jménech zahrnují značná množství příbuzenských slov, některá slova pro části těla (hlava, noha) a některá slova zákl. slovního fondu, byt výběrově (slunce, strom, pes).

I když počet těchto slov je menší (ne více než 50 slov), je tu i problém hláskových vztahů, o jejichž formulaci jsem se pokusil (Vacek 1981). Vedle celé řady zcela pravidelných a jednoznačných vztahů (m-m, n-n) jsou vztahy variabilní u souhlásek (r-r, d-r) i u samohlásek (a-a, a-e, a-o aj.). Zvláště u vokálních vztahů se zatím nedá najít žádný důvod, který by dovořil jejich variabilitu vysvětlit zvnitřku na základě nějaké fonetické závislosti.

2.2 Tento stav materiálových podobností nás vede k zamyšlení nad teoretickou otázkou, jakou roli hrají jednak jednotlivé slovní druhy v určování příbuznosti a dále jaké místo v takovém srovnávání mají jednotlivé jazykové roviny (plány)?

Uvažme přitom, že pokud prajazyky těchto jazykových rodin byly původně geneticky příbuzné, vyvíjely se po oddělení tyto jazyky nezávisle a velmi často v kontaktu s jinými jazyky (např. pro indické jazyky je kontakt s předdrávidskými jazyky zdůvodněn). Dá se pak předpokládat, že v oblasti slovní zásoby docházelo k velkým posunům a že mnohé lexémy se ztrácely. Podle intensity i hloubky působení takového kontaktu se příslušný jazyk mohl značně měnit jak po stránce lexikální, tak morfologické. Čistě intuitivně lze předpokládat, že v takových případech dochází především ke změnám ve flexi a pokud jsou zachovány některé morfémy, jsou to spíše morfémy odvozovací. Tomu např. odpovídají i zjištěné podobnosti v drávidské a mongolské slovesné morfologii, ale na druhé straně jsou i mnohé podobnosti v inventáři plurálových sufixů (Vacek 1978), které by oproti našemu předpokladu byly zachovány jaksi navíc.

Co se týče jednotlivých slovních druhů, jeví se mi zachování značného počtu sloves jako logické, neboť sloveso má v morfologické i syntaktické struktuře drávidských i mongolských jazyků významné místo. Domnívám se, že příčinou je sěpění s něčím, co bych pracovně nazval dynamikou výpovědi. Snad proto, a možná ještě z dalších příčin, je sloveso třeba považovat za klíčové a patrně mnohem důležitější než např. zájmena nebo číslovky.

Především role číslovek se ve srovnávací jazykovědě přecenuje a jak ukazují praktické zkušenosti např. s angličtinou v Indii, jsou v dvoujazyčném prostředí domácí číslovky v mluveném jazyku nahraditelné číslovkami prestižního jazyka (v tomto případě angličtiny). Není tudíž těžké dokázat, že číslovky lze nahrazovat číslovkami cizími, z čehož plyne, že relativní stálost číslovek např. v indoevropských jazycích je spíše výjimkou.

Jinou otázkou je, která ze součástí jazyka - jak lexikální tak systémová - je rozhodující pro genetické zařazení jazyka a od kdy jazyk přestává být členem jedné rodiny a stává se jazykem smíšeným, případně kdy se jeho genetická charakteristika zcela rozmělnuje v jiném jazykovém prostředí. Pokud vůbec existuje odpověď na tuto otázku, lze si ji položit v souvislosti s mnoha jinými jazykovými oblastmi.

Jistým problémem jsou i etymologie. Badatelé, kteří srovnávali jazyky od sebe vzdálené, často nedocenovali nutnost dobré znalosti lexikálního systému obou jaz. rodin. Často ve svých etymologických připouštěli sémantické nepřesnosti, jakoby jen hlásková podoba byla rozhodující. Srovnávání vzdálených jazyků by se v první řadě mělo opírat o takové etymologie, které jsou jednoznačné sémanticky i formálně a vycházejí z dobré znalosti etymologického hnízda v příslušných jazycích. Za nejspolehlivější lze považovat takové etymologie, které se opírají o slovesné kořeny nebo kmeny významově zcela blízké nebo totožné.

3. Výhledy

V otázce drávidsko-altajských vztahů jsme zatím ještě v etapě zkoumání materiálových podobností a bylo by předčasné činit závěry, neboť dosavadní poznatky lze často interpretovat protichůdně. Na základě nápadné podobnosti v derivační vrstvě morfologické struktury by sice bylo možné se domnívat, že vztah je svým původem příbuzenský, avšak na druhé straně např. jistá nepravidelnost v hláskových vztazích tento předpoklad popírá a navozuje možnost dávného kontaktu. Proto bude nejprve nutné shromáždit co nejvíce materiálových podobností a teprve pak uvažovat o jejich celkovém vyhodnocování.

Jistou roli snad v budoucnosti sehraje také archeologie, jejíž funkcí vzhledem k jazykovědnému bádání sice nechceme přecenovat, která se však v oblasti Centrální Asie nebyvalou měrou rozvíjí a může pomoci odhalit alespon některé aspekty "vnější historie" prehistorických etnických skupin a kultur v této oblasti, jež je předpokládaným domovem drávidského i altajského prajazyka. Avšak ztotožňování jednotlivých jazykových rodin s některými archeologickými kulturami zůstane vždy čistě hypotetické, leda že by byl nalezen rozluštěitelný písemný záznam.

Metody práce budou vycházet ze zkušeností ide. srovnávací jazykovědy, avšak konkrétní metodické postupy bude nutné také zpřesňovat během samotné práce. Pro tuto chvíli nezbyvá než zdůraznit potřebu přesného popisu celého prostoru materiálových shod a varovat před unáhlenými interpretacemi. V tomto ohledu souhlasím s odpůrcem jakýchkoli srovnávání G. Doerferem (1973, str. 122): "Mladogramatici jsou mrtví. Ať žijí mladogramatici budoucnosti!"

Poznámky

- ¹ Např. Filippo Sasseti (1583-1588 v Goe), srovn. Vacek, Preinhaelterová 1975, str. 14.
- ² Srovn. Vacek, Preinhaelterová 1975, str. 53n; nedávno se otázkou konvergenciho a divergentního vývoje zabýval např. T.S. Saradzenidze (1983).
- ³ Srovn. Vacek 1984; dalším zajímavým tématem je srovnání drávidských jazyků s elamštinou (odkazy tamtéž).
- ⁴ Teorii o příbuzenství některých jazyků Eurasie vyslovil na poč. tohoto století H. Pedersen (srovn. Vacek, Preinhaelterová 1975, str. 59) a nazval tuto skupinu jazyky nostratickými ("našineckými"). Vedle jazyků indoevropských, semitských a hamitských sem patří jazyky altajské, uralské, kvakazské a také drávidské. Někteří sovětští lingvisté razí též termín borejské jazyky. Nový podnět ke zkoumání takto široce pojaté jazykové rodiny dala práce Illič-Svityčova. Srovn. též Blažek (1983, 1984).
- ⁵ Někteří lingvisté odmítají uznat i altajskou rodinu (G. Doerfer, Sir G. Clauson), takže široce pojatá nostratická rodina je pro ně již zcela nepřijatelná.
- ⁶ Zájmeno 1. os.sg. je problematické, i když jej nostratické připouštějí.
- ⁷ Podrobně se některými z těchto otázek zabývají např. Fährnich, Katičić, Klimov.
- ⁸ Ve střední Asii se našly početě indického typu, dále viz Vacek 1984.

Vybraná literatura

Blažek, V., 1983, Současný stav nostratické hypotézy (fonologie, gramatika), SaS, XLIV, 235-247

Blažek, V., 1984, Finský příspěvek k nostratické hypotéze, SaS, XLV, 166-169

Caldwell, R., 1956, A Comparative Grammar of the Dravidian or South-Indian Family of Languages, Madras (1. vydání 1856)

Doerfer, G., 1973, Lautgesetz und Zufall, Betrachtungen zum Omnicomparatismus, Innsbruck

Fährnich, H., 1971, Kriterien zum Nachweis genetischer Sprachverwandschaft, Wissenschaftliche Zeitschrift der Friedrich-Schiller-Universität, Jena, 20, 5, 99-136

Illič-Svityč, V.M., 1971, 1976, 1984, Opyt sravněnija nostratičeskich jazykov, Moskva

Katičić, R., 1970, A Contribution to the General Theory of Comparative Linguistics, The Hague, Paris

Klimov, G.A., 1971, Voprosy metodiki sravnitel'no-genetičeskich issledovanij, Leningrad

Menges, K.H., 1964, Altajisch und Dravidisch, Orbis, 13, 66-103

Menges, K.H., 1977, Dravidian and Altaic, Anthropos, 72, 129-179

Saradzenidze, T.S., 1983, Izučenije konvergencii jazykov i jazykovyje sojuzy, str. 69-79, v: Genetičeskije, areal nyje i tipologičeskije svjazi jazykov Azii, Moskva

Vacek, J., 1978, The Problem of the Genetic Relationship of the Mongolian and Dravidian Languages, ArOr 46, 141-151

Vacek, J., 1981, The Dravido-Altaic Relationship - Lexical and Sound Correspondences, Madurai, 5th International Conference-Seminar of Tamil Studies, January 1981, Published in the Proceedings of the Conference, vol. 1, 159-170, Madras

Vacek, J., 1983, Dravido-Altaic: The Mongolian and Dravidian Verbal Bases, Journal of Tamil Studies, Madras, 23, 1-17

Vacek, J., 1984, Drávido-altajské vztahy z nového pohledu, Zprávy ČSO, XXV, č.1, 87-105

Vacek, J., 1985, The Mongolian and Dravidian Verb Phrase (Its Pattern and the Underlying Verbal Forms), in Asian and African Linguistic Studies II, SOP XIV, 26-45

Vacek, J., Preinhaelterová, H., 1975, Úvod do studia indických jazyků II, Indoárijské jazyky v kontextu indoevropské jazykovědy, Praha UK (skriptum)

Summary

Jaroslav Vacek: TOWARDS THE QUESTION OF COMPARING DRAVIDIAN AND ALTAIC LANGUAGES

The basic requirements for the comparison of geographically remote languages are a sufficient material and structural-cum-functional similarities, besides at least a theoretical possibility that the ancestors of the two language families could have been in contact in a specific space in the past. Theoretically the main problem appears to be that of interpretation of the similarities - either in terms of an ancient contact, or language family.

The Dravido-Altaic comparison is carried out mainly on two lines - the Dravido-Turkic and Dravido-Mongolian similarities, and it can also, though not necessarily, be viewed within the framework of the so-called Nostratic comparison. A special status has the recent Dravido-Japanese comparison.

The Dravido-Mongolian similarities include lexical, morphological and also sound correspondences, while all structural levels are represented. Theoretically there is a question of what is the role of the individual levels and of the various parts of speech in determining the type of relationship between the respective languages. Verbs appear to be of a great importance, certainly much greater than e.g. the numerals, which, in the author's opinion, have been attributed too much importance up to now. In morphology more important is the layer of derivative suffixes. As for etymology, it should be based on a solid analysis of etymological nests in each language family.

The requirement for the future is to sum up all the material similarities before attempting to make any conclusion concerning the type of relationship between the language families. Besides that, inspiration may also be drawn from archaeology of Central Asia for reconstructing the "external history" (or prehistory) of the languages concerned. The method of work will have to be specified in the process of analysis of the linguistic data themselves.

KE VZTAHU KOORDINACE A ASOCIACE

Aleš Klégr

Jednou z výrazných tendencí v současné vědě je mezioborovost, projevující se buď vznikem nových pomezích disciplin, nebo dílčí aplikací poznatků z jedné vědní oblasti na druhou. Je výrazem prostého faktu, že určitý jev lze studovat z různého úhlu různými vědami. Výsledkem mohou být nečekané souvislosti, důkladnější poznání než jaké umožňuje obor výchozí. Signálem k tomuto přístupu může být někdy vnější analogie, zdánlivě náhodná, a právě na takový případ chceme upozornit. Je třeba zdůraznit, že jde o pouhé nastolení problematiky, návrh možného pohledu na koordinaci z psychologického hlediska, který je teprve nutno ověřit na materiálu.

Představme si, že se různých odborníků zeptáme na provenienci tohoto výroku: A a B se řadí k sobě, protože jsou si podobné, jsou sounáležitě místně, časově atd., navzájem si neodporují a mohou být eventuálně shrnuty v celek. Jsou dva obory, které by se k němu přihlásily bez dlouhého váhání: jazykověda a psychologie. Lingvisté by v propozici poznali definici souřadného slučovacího vztahu (jde o citát z V. Smilauer¹), psychologové by v ní poznali tzv. asociční zákon (hned dva), popisující sdružování psychických obsahů, např. představ. Koordinace a asociace? Náhodná podobnost nebo sounáležitost?

Vazby mezi jazykem a psychickými zákonitostmi obecně nelze považovat za náhodné nebo nepodstatné (viz psycholinguvistika). Zajímavé a cenné jsou např. Trnkovy² psychologické

postřehy o jazyce, jeho pojem internalizace jazyka nebo výklad o analytičnosti a syntetičnosti v jazyce. Jaká tedy mezi gramatickou koordinací a psychologickou asociací může být souvislost? Začneme stručným přehledem. V naší mluvnické literatuře se tradičně rozlišují tyto hlavní sémantické typy souřadného vztahu: slučovací, stupnovací, odporovací, vylučovací a důsledkový a příčinný-důvodový. Uvedme si pro úplnost zbylé Smilauerovy definice: "Ve vztahu stupnovacím (gradačním) připojuje se k základnímu významu slučovacím ještě představa, že další členy jsou významem závažnější (zřídka: méně závažné). ... Ve vztahu odporovacím (adverzativním) se proti sobě stavějí dvě představy (sic), které není možno sloučit. ... Ve vztahu vylučovacím (disjunktivním) se členy navzájem vylučují; popírá se možnost jejich koexistence místní a časové". Určité rozpaky působí gramatikům vztahy kauzální (důsledkové-důvodové), které zvláště formálně jsou na přechodu ke vztahům pořadným. (Analogické je třídění S.C. Dika³, autora osamoceně monografie o koordinaci. Rozlišuje čtyři sémantické hodnoty koordinátorů, kombinátorů, alternativních, adverzativních a kauzálních, a čtyři odpovídající vztahy mezi souřadnými členy: kompatibilitu, alternaci, opozici a kauzalitu.) Zajímavé je Kopečného⁴ redukování souřadných vztahů na připojovací (prostý, gradační) a odporovací (vlastní, vylučovací).

Asociace znamená v psychologii sdružování psychických obsahů (vjemů, představ) podle určitých principů. Jsou známy už velmi dlouho, zmiňuje se o nich Aristoteles ve spisku O paměti a rozpomínání a před ním Platon. Samotný pojem asociace zavedl až filozof J. Locke v 17. století. Je základem asocianismu, teorie, podle níž duševní život vzniká sdružováním základních prvků vědomí. V 17. a 18. st. jej rozpracovala britská empirická filosofie, v 19. st. na něj navázala tzv. asociční psychologie, která se asocičními zákony snažila vyložit celý "mechanismus" duševních procesů. Které zákony to jsou? Jejich počet a formulace bývají různé, v zásadě však jde o zákon podobnosti, dále o zákon styčnosti časové a prostorové (kontiguitu, sounáležitosti), který bývá rozdělován na zákon současnosti a následnosti, a konečně o zákon kontrastu. Uvedme i jejich stručnou charakteristiku: "Asociční zákon současnosti vyjadřuje skutečnost, že část (zbytek) vjemu v podobě stopy má tendenci vyvolat jinou část, která byla vnímána současně. Zákon následnosti vyjadřuje tendenci k tomu, že předcházející obsahy vyvolávají v naší mysli obsahy, které dříve následovaly. Zákon podobnosti vyjadřuje sepětí podobných obsahů: je-li obsah A podobný obsahu B, pak jeden z nich vyvolá druhý. Zákon kontrastu je vlastně zvláštní případ podobnosti. Je-li obsah A kontrastní nebo kontradiktorní obsah B, má jeden z těchto obsahů tendenci vyvolat druhý". Také zde bývá počet zákonů redukován: zákon kontrastu je zahrnován pod podobnost jako její zvláštní případ, naopak zákon podobnosti odmítán (podle podobnosti vznikají i souvislosti nové, v minulosti neexistující) a uznáván jedině zákon styčnosti. Z něj D. Hume i řada současných psychologů vydělují jako zvláštní asociční princip kauzalitu (příčinnost jako empirická následnost jevů). Psychologické studium smyslových vztahů mezi nejběžnějšími slovními asociacemi⁵ ukázalo, že kontrast (bílý-černý) je daleko na

předním místě, pak následují podobnost (špatný-zlý), kauzální vztahy (pták-vejce) a logické kategorie (květina-rostlina).

Objevuje se tedy několik analogií mezi vztahy koordinačními a asociačními, především v jejich třídění: souřadný slučovací vztah má zjevný protějšek v asociacích podle podobnosti a styčnosti, odporovací (a vylučovací) v asociačním vztahu kontrastu a vztahy důsledkové-důvodové v kauzálních asociacích. Zajímavá je obdoba v detailech jako je redukce vztahů a rozkolísanost v hodnocení kauzality. Tím ovšem výčet nekonečí. V úvodu ke své monografii vysvětluje Dik zvláštní význam koordinace pro obecnou lingvistickou teorii takto: zdá se, že tento typ konstrukce je univerzálním rysem přirozených jazyků, vykazuje v nich velmi obecný, ne-li univerzální charakter, ve větší či menší míře působí na různých rovinách mluvnické struktury a je jedním ze zdrojů kreativity, "imanentní produktivity přirozených jazyků". Více méně totéž můžeme konstatovat bod za bodem o asociacích: jejich vytváření je nesporně univerzálním jevem lidské psychiky, objevují se na různých rovinách - u počítků, vjemů, citů, představ (uzce vázaných na znaky, zvl. slova) a významových struktur. Asociace je uznávána za významnou zákonitost učení, paměti (vybavování), myšlení a imaginace (a kreativity).

Nás ale zajímá spojitost, nejen pouhá podobnost. Podstatou asociace je, že při splnění velmi jednoduchých a obecných podmínek (podobnost, styčnost) mohou vzniknout mezi libovolnými obsahy subjektivní vazby - intuitivně pocítujeme, že "patří k sobě". V pozadí tohoto jevu stojí zřejmě mimořádně důležitý "organizační" rys lidské psychiky, jehož funkce je ekonomická. Umožňuje rychlé a téměř automatické zpracování obrovského množství dat - tvoří základ úsporného fungování psychologických procesů. To je patrně společný faktor, který se specificky odráží v různých oblastech duševní činnosti, k nimž patří i jazyk. Jestliže určitý rys psychologických obsahů A a B může založit vazbu tak silnou, že se projeví i s časovým odstupem, potom na jazykové rovině formální znak (gramatický či lexikální), který signalizuje styčnost, podobnost nebo kontrast, bude mít obdobný kohezivní účinek jako asociace. Souvislost mezi koordinací a asociací sahá tedy až k podstatě jazyka, který je nejen autonomním systémem a sociální institucí, ale do určité míry také funkcí fyziologicko-anatomického a psychologického vybavení člověka. Za určitých okolností se pak vztahy mezi jednotkami psychologickými a jazykovými mohou řídit stejnými principy.

Koordinace ale možná není nejdůležitějším odrazem zmíněného rysu psychiky. Její nezákladnější syntaktický rys - funkční ekvivalence koordinátů - ustupuje na vyšší jazykové rovině textové vazbám sémantickým. Domnívám se však, že podstata těchto vztahů zůstává stejná. Zastavme se u pojmu textová soudržnost. Obvykle se rozlišuje dvojí, gramatická a lexikální. V angličtině se např. gramatická koheze opírá především o referenci, substituci, elipsu a konjunkci. Poslední z nich má ke koordinaci přímý vztah. Zahnuje převážně spojky jako při větě syntaxi, které se dělí na aditivní, adverzativní, kauzální a temporální (tj. následnosti a současnosti). Jak potvrdila např. kontrastivní česko-anglická

studie L. Duškové⁸, faktický význam mluvnické koheze je nevelký. V textu se objevuje sporadicky, její užívání je nezávažné a závisí na stylu a předmětu.

Nesrovnatelně větší roli hrají v textové kohezi prostředky lexikální. Halliday a Hasanová vydělují dvě skupiny: reiteraci (tj. opakování téhož slova, užití synonymy nebo pojmu nadřazeného nebo obecného) a kolokaci (spojení lexikálních jednotek, které se pravidelně vyskytují společně). Kolokaci považují za nejproblematičtější vzhledem k rozmanitosti vztahů, které pokrývá. Podívejme se však, jak lexikální prostředky dobře zapadají do rámce "asociačních vztahů", které jsme viděli u koordinace. Reiterace představuje de facto odstupované formy podobnosti (od totožnosti až po logické kategorie). Kolokace - jak ji autoři prezentují - zahrnuje typické vztahy kontrastu (boy-girl, order-obey), styčnosti (mouth-chin, car-brake) a kauzality (laugh-joke, ill-doctor). Místo o lexikální kohezi bychom tu docela dobře mohli mluvit o kohezi asociační, protože kohezivní účinek reiterace a kolokace má z psychologického hlediska asociační podklad. Totéž lze říci u anaforického užívání členů (a room - the floor), tedy u prostředku mluvnického, reference.

Pojem asociační koheze by se však lépe uplatnil jinde. Např. věty Bylo ráno Marek se protáhl Venku foukal vítr budou bez problému interpretovány jako "patřící k sobě", jako souvislý text, přestože postrádají gramatickou i lexikální kohezi, ani svým smyslem na sebe striktně vzato nenavazují (koherence). Splňují ale několik podmínek: stojí vedle sebe a po obsahové stránce vyhovují požadavku časové i prostorové styčnosti. Divadlo zná už od antiky tři zásady výstavby dramatu: jednotu času, místa a děje. Jejich smyslem je zvýšit srozumitelnost a účinnost díla, jeho obsahovou a formální soudržnost. Nejsou to v jádru tytéž principy, na které jsme upozorňovali u koordinace a textové koheze? Není téměř každý text svého druhu dramatická produkce? (J.E. Grimes⁹ dokonce mluví o "staging", režírování promluvy subjektem.) Domnívám se, že jazyk skutečně využívá určitých univerzálních principů (setkáváme se s nimi u psychologických asociací) pro svoje specifické účely. Takovéto přiřazování jazykových jednotek má buď systémový ráz (koordinace), nebo daleko obecnější a volnější charakter, tj. zahrnuje i textové kohezivní prostředky. Tyto principy, jak se zdá, mohou hrát roli také při vytváření vyšších textových útvarů (dramatické jednoty).

Vraťme se k otázce položené na začátku: podobnost či sounáležitost? To, že v jazyce byly konvencionalizovány právě tyto a ne jiné souřadné vztahy, není náhoda. Podobnost, podle našeho názoru, vyplývá ze sounáležitosti lingvistického a psychologického jevu ke společnému jmenovateli v pozadí. Je jím tendence lidské psychiky strukturovat vnímané obsahy jednoduchým univerzálním způsobem. Odráží se i v jazyce, který systémovými prostředky dané sémantické vztahy zobecně nebo implicitně užívá ke spojování bez gramatického aparátu. Dvě věci je nutno zdůraznit: koordinaci nelze ztotož-

novat s asociací (např. výběr koordinátorů je záměrný, tj. nedochází k němu volným asociováním na podkladě minulé zkušenosti) a za druhé, textová asociční koheze, jak jsme jí nazvali, představuje zatím jen neurčitý pracovní pojem.

Závěrem stojí za ocitování část Dikovy úvahy o úkolech obecné lingvistiky: "Vysvětlit určitý fakt znamená ukázat, že je konkrétním případem nebo důsledkem obecnějšího faktu. Neexistuje vysvětlení v jakémkoli absolutním smyslu. ... Určitý rys konkrétního jazyka můžeme vysvětlit tím, že u něj prokážeme spojitost s určitým obecným rysem lidské řeči. Obecné rysy lidské řeči můžeme vysvětlit, jestliže je dokážeme odvodit z obecných rysů lidské konstituce, konkrétně psychických a fyziologických vlastností člověka. Tento druh výkladu však sám o sobě nespadá do kompetence lingvistů, nýbrž měl by být zkoumán v těsné spolupráci lingvistů a psychologů".

Poznámky

- ¹Šmilauer, V. (1966). Novočeská skladba. Praha: SPN.
- ²Trnka, B. (1982). Selected Papers in Structural Linguistics. Berlin: Mouton.
- ³Dik, S.C. (1968). Coordination. Amsterdam: North-Holland.
- ⁴Kopečný, F. (1956). Základy české skladby. Praha: SPN.
- ⁵Linhart, J. a kol. (1981). Základy obecné psychologie. Praha: SPN.
- ⁶Karwoski, T.R., Schachter, J. (1948). Psychological studies in semantics. II. Reliability of the free association tests. J soc Ps 22, 87-102.
- ⁷Halliday, M.A.K., Hasan, R. (1976). Cohesion in English. London: Longman.
- ⁸Dušková, L. (1984). A contrastive view of grammatical means of textual cohesion. In: Kořenický, J., Hoffmannová, J. (ed.). Text and the Pragmatic Aspects of Language. Praha: ÚJČ (ČSAV)
- ⁹Grimes, J.E. (1978). Narrative Studies in Oral Texts. In: Dressler, W.U. (ed.). Current Trends in Textlinguistics. Berlin: de Gruyter.

Summary

A. Klégr: ON COORDINATION AND ASSOCIATION

Points of similarity between coordination and association are examined to establish an underlying common principle. The notion of associative cohesion in text is discussed.

EINIGE ASPEKTE DER KAUSATIVITÄT AUS DEUTSCH-TSCHECHISCHER VERGLEICHSPERSPEKTIVE

Karel Frank

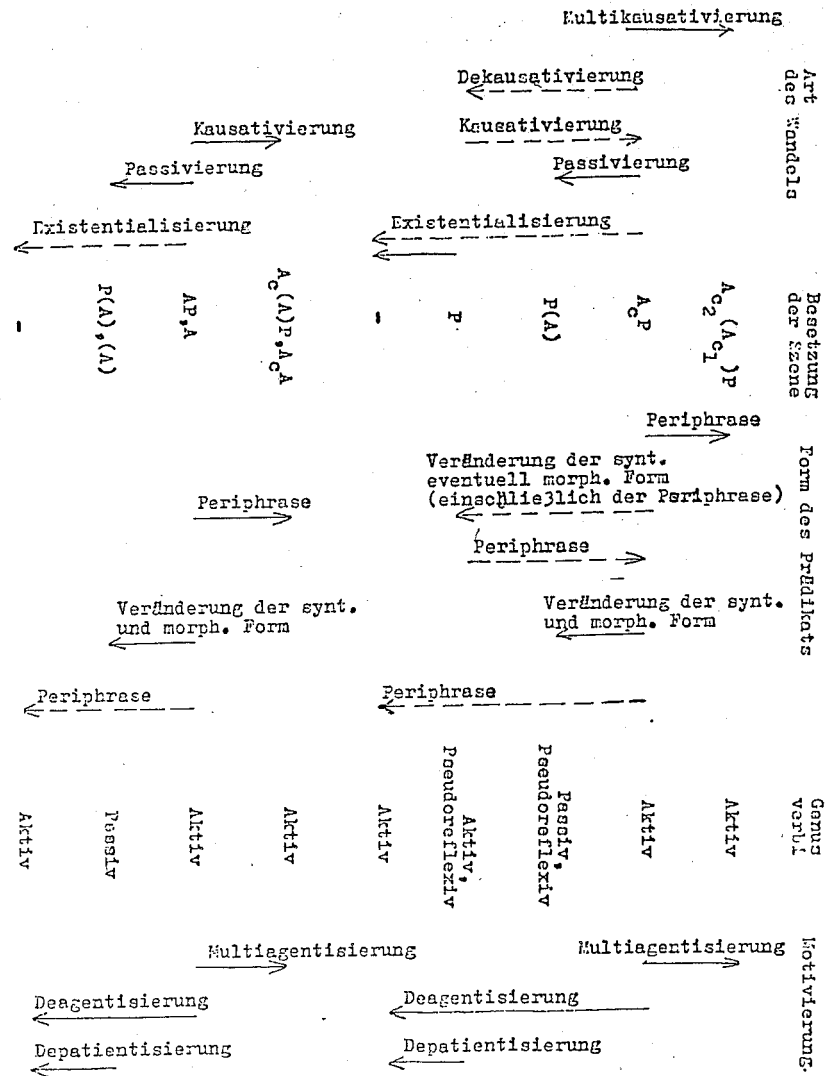
Bis zum heutigen Tage sind sich die Linguisten über den Charakter der kausativen Verben nicht einig. In älteren Grammatiken hielt man sich streng an das etymologische Ableitungsprinzip, wonach ein Verb des Verursachens regelmäßig durch ein entsprechendes nicht kausatives (meistens intransitives) Korrelat fundiert wurde. So entstand fallen aus fallen, tränken aus trinken, trápit aus trpět, topit aus tonout usw. Die Kausativität hat sich somit als eine Wortbildungskategorie konstituiert. Gegenwärtig sind allerdings die Derivationsverfahren, die diese Kategorie begründet haben längst unproduktiv geworden und bei manchen diesbezüglichen Wortpaaren klaffen darüber hinaus die Bedeutungen weit auseinander (vgl. verschwenden und verschwinden, živit und žít). Die derivationelle, der Diachronie verhaftete Auffassung wird durch neuere Darstellungsversuche überwunden, die durchweg in der Synchronie verankert sind. Ungeachtet der verschiedenen Ausgangspositionen, die vom generativen bis zum funktionalen Ansatz reichen¹, bauen diese Untersuchungen auf der Vorstellung auf, das das kausative Verb eine komplexe Einheit ist, die eine kausale Relation zwischen zwei Sachverhalten, einer Anfangs- und einer Schlußsituation, beinhaltet. Die drei Bestandteile dieses Komplexes sind sprechlich meist fusioniert, was Anlaß zu Reflexionen über tiefen- und oberflächenstrukturelle Eigenschaften dieser Verben gab. Eher selten werden alle Elemente zugleich realisiert (Vgl.: Er rief mich aus meinem Versteck hervor. Rufen bedeutet hier das Veranlassen der Ortsveränderung durch Rufen; aus meinem Versteck deutet die Anfangssituation an, hervor die Schlußsituation.). Neben einer (prädikaten) logisch-semantischen Darstellung, die die Kausativa in ein umfangreiches Grund-Folge-Feld einbezieht und die bewirken-Komponente als Relator, der zwei Situationen in Beziehung setzt, den Kausativen Kopulae zuordnet, unter die auch z.B. weil oder wegen subsumiert werden², sind noch zwei semantisch angelegte Herantreten zu nennen, die wir hier erwähnen wollen: ein grammatisch-semantisches und ein satzsemantisches.

Vom grammatisch-semantischen Standpunkt aus werden die Kausativa in den Standardbeschreibungen des gegenwärtigen Deutsch betrachtet, wie sie die Grammatiken von Jung und Helbig/Buscha repräsentieren. Die Autoren gehen von den historischen Beispielen aus, spannen jedoch in Anbetracht der Funktionsverfügungen mit setzen, bringen und anderen leeren Verben (in Gang/in Bewegung setzen, in Schwung/zum Kentern bringen) den Rahmen weiter³, weil auch diese Periphrasen Handlungen charakterisieren, die eine andere Handlung oder einen Zustand verursachen⁴. Als strittig erscheint uns die Zuordnung der Kausativa zu den Aktionsarten, die auch in der neuesten Auflage der Deutschen Grammatik von Helbig/Buscha beibehalten wurde⁵. Die kausativen Verben dienen vor dem Hintergrund ihrer nichtkausativen Gegenstücke u.E. nicht so sehr der Schattierung des verbalen Verlaufs, wie die Verben der Intensität, Wiederholung und Verkleinerung, mit denen sie in den genannten Grammatiken in derselben Gruppe aufgeführt werden. Allein schon die gegenüber

der Basis radikal abgewandelte syntaktische Struktur spricht gegen die Einordnung unter die übrigen Aktionsarten. Vielmehr erfüllen diese Verben Aufgaben, die mit ihrer erhöhten (zwei- oder mehrstelligen) Valenz im Zusammenhang stehen, nämlich mit der Möglichkeit, die Satzscene anthropozentrisch zu organisieren. Diese Überlegung führt zu der letzten Beschreibungsmodalität, die uns erwähnenswert erscheint, zu der setzsemantischen Analyse der Kausativen Verben, wie sie A. Saksena am kausativen Material des Hindi vorgenommen hat, einer Sprache, die die Kausativität durch konsequent angewandte lautliche Alternationen zur vollausgebauten grammatischen Kategorie aufwertete⁶.

Die Welt, wie wir sie durch den Filter unserer Erfahrung erleben und sprachlich bewältigen, wird von menschlichen Aktivitäten geprägt, die auf Objekte gerichtet sind. Durch diesen Umstand erklärt sich die zahlenmäßige Überlegenheit der transitiven Verben und deren hohe Frequenz. Die kausativen Verben, die einen großen Teil der Transitiva ausmachen, können also mit als kommunikativ zentral angesehen werden. Die Beschreibungen der Veränderungen und Zustände der Objekte sowie der Naturerscheinungen stehen in ihrer Zahl mit Abstand zurück. Das Satzmodell, in dem diese zentrale Rolle der Kausativa zur Geltung kommt, wird allgemein als grundlegend anerkannt. Um dieses Zentrum (A_cP -; A_c = Agens.Causator, p=Patiens, - = die Stelle für den jeweiligen Prädikator) baut sich ein System auf, mit dessen Hilfe man Sätze mit der vollen Besetzung der Satzscene, mit deren Umgruppierung, jedoch auch mit deren möglichen oder notwendigen Reduzierung oder Erweiterung modellieren kann, je nachdem welche kommunikative Bedürfnisse in der gegebenen Situation befriedigt werden sollen.

Wir wollen den Mechanismus verschiedener Hierarchisierung der verbalen Partizipanten (bis zu deren totalen Annullierung) anhand der folgenden für das Deutsche und Tschechische gedachten Tabelle mit dem kausativen Kern zeigen:

Erklärung zur Tabelle:

- / / = fakultatives Erscheinen eines Partizipanten
- A = jeder Agens, der nicht kausativ ist
- A_c = Agens-Causator einschließlich Proposition
- P_c = Patiens
- = völlige Räumung der Satzscene als Folge des Prozesses der Existenzialisierung, die zu einer bloßen Feststellung über die Existenz eines Sachverhalts, sein Eintreten oder Aufhören führt

Beispiele:

A P = Hans weckte Peter. Jan probudil Petra. P /A/ = Peter würde /von Hans/ geweckt. Petr byl probuzen /Janem/. /Passivierung/ P = Peter wachte auf. Petr se probudil. /Dekausativierung/ - = Es kam zum Wecken/zum Aufwachen. Došlo k buzení/k probuzení. /Existenzialisierung/ P = Das Haus explodierte. Dům vybuchl. A P = Werner brachte das Haus zur Explosion. Werner způsobil výbuch domu. /Kausativierung/ - = Eine Explosion erfolgte. Nastal výbuch. /Existenzialisierung/ A₂ /A₁ / P = Hans ließ Peter /von Paul/wecken.

Jan dal Petra probudit /Pavlem/. /Multikausativierung/. AP = Peter liest das Buch. Petr čte tu knihu. P /A/ = Das Buch wird /von Peter/ gelesen. Ta kniha je čtena /Petrem/. - = Heute findet eine Lesung statt. Dnes se koná čtení. A /A/P = Hans läßt das Buch /von Peter/ lesen. Jan nechává číst tu knihu /Petra/. /Kausativierung/ A = Wir liefen dann. Potom jsme běželi. /A/ = Dann wurde /von uns/ gelaufen. Potom se běželo. - = Mit dem Laufen war es aus. S běháním byl konec. A A = Die plötzliche Abkühlung ließ uns laufen. Náhle ochlazení způsobil, že jsme běželi. /Kausativierung/ A = Das Wasser läuft ein. Voda vtéká dovnitř. A A = Peter läßt das Wasser einlaufen. Petr napouští vodu.

Aus der Tabelle wird ersichtlich, daß zum Unterschied von gängigen Ansichten kein unidirektionaler, etymologisch bedingter Ableitungsweg vom Intransitivum (Nichtkausativum) zum Kausativum vorausgesetzt wird. Das kausative Verb wird hier mit Ausnahme periphrastischer Konstruktionen als primär gewertet, weil es als Ausgangsbasis für Transformationen dient, die in der Verständigung für die Hervorhebung oder Verdrängung der Teilnehmer des wiederzugebenden Geschehens entscheidend sind. Zur Illustration werden in der Tabelle zwei weitere Satzmodelle mit Agens angeführt, die ähnlichen Topikalierungsprinzipien unterliegen.

Die Behandlung der kausativen Verben vom Standpunkt des Hierarchisierungsprinzips, durch die die ganze Problematik in einen weiteren Rahmen der kommunikationsmotivierten Rollendistribution integriert ist und die Kausativität in die Nähe der Genera verbij gerät, trägt in höherem Maße der Berücksichtigung der Bedürfnisse der aktuellen sprachlichen Situation Rechnung und dadurch auch den Anforderungen, die an kommunikativ orientierte Grammatiken gestellt werden.

Anmerkungen

- ¹ Den Standpunkt der generativen Grammatik erläutert z.B. Abraham in Abraham, W. /Hrsg./ : Kasustheorie, Frankfurt am Main 1977, S. 188 ff., durch die funktionale Methode zeichnet sich Nedjalkov, V.P.: Kausativnye konstrukcii v nemeckom jazyke: Analitičeskij kauzativ, Leningrad 1971.
- ² Vgl. Nedjalkov, V.P. /Sińnickij, G.G.: Typologie der kausativen Konstruktionen, in: Folia linguistica, Tomus VI, 3/4, 1973, S. 273-290.
- ³ Vgl. Jung, W.: Grammatik der deutschen Sprache, Leipzig 1980, S. 238 und 415.
- ⁴ Vgl. Conrad, R. /Hrsg./: Kleines Wörterbuch sprachwissenschaftlicher Termini, Leipzig 1975, S. 128.
- ⁵ Vgl. Helbig, G. /Buscha, J.: Deutsche Grammatik, Leipzig 1984, S. 72 ff.
- ⁶ Vgl. Saksena, A.: Topics in the analysis of causatives with an account of Hindi paradigms, University of California Press 1982.
- ⁷ Daneš, F./Hlavsa, Z.: Hierarchizace sémantické struktury věty, in: Československé přednášky pro VIII. mezinárodní sjezd slavistů v Záhřebu, Praha 1978, S. 67-77.
- ⁸ In den letzten zwei Beispielen ist zweierlei zu bemerken. Für das polyseme tsch. Kausativum pustit/pouštět, das auch präfigiert vorkommt, muß man im D. in A A meistens Umschreibungen mit lassen und dem jeweiligen situationsgebundenen Verb wählen, vgl.: Petr pouští draky. = Peter läßt Drachen aufsteigen. Jan upustil talíř. = Hans läßt einen Teller fallen. David vypustil ptáka z klece. = David läßt den Vogel aus dem Käfig heraus/fliegen/.

Resumé

Karel Frank: NĚKTERÉ ASPEKTY KAUZATIVNOSTI ZE SROVNÁVACÍHO NEMEČKO-ČESKÉHO HLEDISKA

Na problematiku kauzativ lze nahlížet z různých stanovisek, mezi jiným z pohledu logicko-sémantického, gramaticko-sémantického a také na základě teorie větné sémantiky. V předloženém příspěvku se vychází z postulátů větné sémantiky a navrhuje se hodnotit kauzativní konstrukce jako jednu z možností obsazení a hierarchizace větné scény, čímž se kauzativnost dostává do blízkosti slovesných rodů.

DOS TENDENCIAS OPUESTAS EN LA FORMACION Y EN EL FUNCIONAMIENTO DE LAS CATEGORIAS GRAMATICALES

Jiří Černý

Como es sabido, las lenguas naturales se encuentran en un permanente proceso de la evolución. Desde su formación primitiva hasta su eventual desaparición, cada una de las lenguas naturales sufre cambios en todos sus planos, aunque la velocidad de los cambios difiere de un plano a otro. Los cambios gramaticales - que nos interesan en esta ocasión - son los más lentos; por consiguiente, para seguirlos y para sacar las conclusiones adecuadas, hay que tomar en consideración un período suficientemente largo o, a veces, tratar de hacer una extrapolación de la evolución conocida hacia el pasado, es decir tratar de reconstruir las etapas o períodos desconocidos.

En varias ocasiones hemos tratado de verificar, a base de semejante extrapolación, cuál es el origen de las categorías gramaticales, cuales son las razones de su formación y de su eventual evolución posterior. Después de haber analizado las categorías de género, tiempo y aspecto, hemos llegado, entre otras, a las conclusiones siguientes: /1/ la categoría gramatical surge cuando al miembro no marcado, que es más antiguo, se le opone un miembro nuevo - el llamado miembro marcado de la oposición que acaba de formarse; /2/ la aparición del miembro marcado y, por lo tanto, de la categoría gramatical se debe a la necesidad de aprovechar un medio más económico ante el número siempre creciente de los casos en que se repite la misma relación (p.ej.: hombre - mujer; padre - madre; etc. → hermano, -a; muchacho, -a; etc.); /3/ el miembro marcado de la oposición puede servir de miembro no marcado de una otra oposición posterior, siempre cuando la sección de la realidad por él descrita sigue diferenciándose (p.ej.: hablo/hablé → hablé/había hablado → había hablado/hube hablado); /4/ de esta manera pueden aparecer series de miembros en que cada miembro desempeña un doble papel, ya que funciona como miembro marcado en la oposición anterior, cuando se opone al miembro que le antecede en la serie, y a la vez como miembro no marcado en la oposición posterior, cuando se opone al que le sigue (p.ej.: hablar → hablo → hablé → había hablado → hube hablado); /5/ de semejantes series podemos hablar solamente cuando sus miembros vecinos forman oposiciones privativas, diferenciándose cada uno de ellos del miembro anterior por expresar un solo rasgo nuevo.

Estas series, a nuestro parecer, reflejan la evolución lingüística, demostrando claramente cuales son los rasgos decisivos del sistema gramatical, cuales miembros son más antiguos o más nuevos y como aparecían las categorías gramaticales una tras otra.² Por consiguiente, pueden servir también para ilustrar la principal tendencia que tiene lugar en la evolución lingüística y que es la siguiente: describiendo un número siempre creciente de objetos, fenómenos, acontecimientos y relaciones, las lenguas naturales realizan una delimitación (segmentación, clasificación, categorización) sucesiva de la realidad extralingüística; uno de los medios formales de semejante delimitación es

justamente la formación de las categorías gramaticales. Dicho de otras palabras: cada miembro marcado de una oposición surge en el proceso de la delimitación de la realidad justamente para describir una sola parte de la sección más amplia, descrita por el miembro no marcado; por lo tanto, el miembro marcado es siempre más especializado, tiene mayor contenido y menor extensión en comparación con el miembro no marcado. Esta asimetría formal y funcional, característica para las oposiciones privativas, se conserva también después de la formación de la categoría correspondiente.

Tomemos como ejemplo la oración compuesta si lo hubiera sabido, se lo habría dicho y su equivalente checo kdybych to byl věděl, byl bych mu to řekl. La forma hubiera sabido (kdybych byl věděl) constituye el término de la serie saber → sé → si supiera → si hubiera sabido (eventualmente vědět → vím → kdybych věděl → kdybych byl věděl). Es una serie de miembros en que cada miembro nuevo desempeña el papel de miembro marcado en la oposición en que entra con el miembro anterior. Dicha serie, por lo tanto, refleja la segmentación sucesiva de la realidad extralingüística que tenía lugar en la evolución de los sistemas gramaticales. En la tabla I, la flecha A corresponde justamente a dicha tendencia (evolución).

Tabla I: Serie sucesiva de oposiciones privativas

A	B	miembros de la serie	verbo	persona	condición	pretérito
↓	↑	saber /vědět/	+	-	-	-
		sé /vím/	+	+	-	-
		si supiera /kdybych věděl/	+	+	+	+
		si hubiera /kdybych byl sabido věděl/	+	+	+	+

La flecha B, que sigue en la misma tabla la dirección opuesta (ascendente), correspondió a otra tendencia - contraria a la primera - que tiene lugar en el funcionamiento de las categorías en la lengua actual. A diferencia de la primera, que está estrechamente ligada a la diacronía, esta segunda tendencia constituye un fenómeno típicamente sincrónico, aunque construido sobre la base de la evolución anterior. Este fenómeno puede explicarse de la manera siguiente: /1/ la forma muy especializada si hubiera sabido puede ser sustituida por cualquiera de las formas que la anteceden en la misma serie, a condición de que el rasgo correspondiente sea redundante; así p.ej. en la oración si lo supiera, se lo habría dicho (kdybych to věděl, byl bych mu to řekl) la forma hubiera sabido quedó reemplazada por supiera, ya que el rasgo de "pretérito" se desprende.

de la oración principal; /2/ en el caso límite, el último miembro de la serie puede ser sustituido por el primero, como p.ej. en la oración de saberlo, se lo habría dicho (eventualmente yédet to, byl bych mu to řekl).

Hasta ahora hemos hablado solamente de uno de los tres tipos de la oración condicional española y solamente de una de sus partes. Lo mismo podría decirse sobre la oración se lo habría dicho y sobre otros dos tipos de las oraciones condicionales españolas y románicas (si lo sé, se lo diré; si lo supiera, se lo diría). De ello se desprende el número considerable de variantes que existen en las lenguas románicas.³ Lo consideramos como resultado de la oscilación (tensión) que hay entre dos tendencias opuestas que acabamos de explicar y que son las siguientes: A) tendencia hacia la especificación y delimitación siempre más profunda de los hechos extralingüísticos; B) tendencia hacia la economía y disminución de la redundancia.

Observaciones

¹ O vzniku a vývoji gramatických kategorií, Slovo a slovesnost 31 (1970), p. 207-222; versión española: Sobre el origen y la evolución de las categorías morfológicas, Español actual 17, Madrid 1970, p. 1-13; Oposiciones privativas y la evolución lingüística, Actes du XVIe Congrès International de Linguistique et Philologie Romanes, Palma de Mallorca, en prensa.

² Ya de un solo hecho de que en la oposición privativa hablo/hablé el segundo miembro desempeña el papel de miembro marcado, podemos sacar la conclusión de que apareció en la lengua más tarde que el primero y que solamente con su aparición se formó la categoría correspondiente (la de tiempo), ya que un solo miembro que existía antes (hablo) no podía distinguir las relaciones temporales. Desde luego, la sucesión original de los miembros de una serie puede ser modificada más tarde por la aparición de nuevas formas que pueden sustituir a las originales (así p.ej. passé composé sustituyó passé simple en francés).

³ En sus tesis de diploma macanografiadas, elaboradas bajo mi dirección en el Departamento de Filología Románica de la Universidad de Marie Curie-Skłodowska, Lublin Polonia, entre los años de 1976-81, las estudiantes llegaron, en cuanto a la estadística, a los resultados siguientes: /1/ Chojnowska, E.: Les phrases conditionnelles et hypothétiques introduites par "si", Lublin 1979, 33 tipos diferentes de las oraciones condicionales en francés; /2/ Juran, A.: Les phrases conditionnelles introduites par "si" dans la langue espagnole, Lublin 1982, 30 tipos diferentes en español; /3/ Barszcz, G.: Les phrases conditionnelles en italien introduites par la conjonction "se", Lublin 1982, 28 tipos diferentes en italiano; /4/ Kotarska, A.: Les phrases conditionnelles en roumain introduites par les conjonctions "daca, sa", Lublin 1982, 23 tipos diferentes en rumano.

Resumé

Jiří Černý; DVĚ PROTICHŮDNÉ TENDENCE V TVOŘENÍ A FUNKOVÁNÍ GRAMATICKÝCH KATEGORIÍ

Při vývoji jazyků dochází k postupné diferenciaci jednotlivých úseků mimojazykové skutečnosti. Jedním z prostředků tohoto procesu je vznik nových gramatických kategorií. Mohou tak vzniknout řady po sobě jdoucích členů, z nichž každý následující tvoří asymetrickou opozici s předcházejícím (má větší obsah a menší rozsah).

Synchronní pohled naopak ukazuje, že kterýkoli z členů takové řady může být za určitých podmínek nahrazen některým z předcházejících členů, v krajním případě poslední prvním.

Jako příklad obou uvedených tendencí nám slouží španělská (a obdobně i česká) řada začínající infinitivem a končící minulým kondicionálem. Přímým důsledkem těchto vztahů je značné množství variant podmínkových souvětí (v románských jazycích okolo třiceti možných variant).

LITERATURA

HISTORIČNOST V LITERÁRNÍ VĚDĚ

Marie Pavlů

Profesor dr. Jan O. Fischer, romanista, jehož největším zájmem se stala francouzská literatura a hlavně období 19. století (Béranger, Balzac, Stendhal aj.) věnuje v teoretické části svého díla mnoho pozornosti problému historičnosti a její marxistické interpretaci. V řadě článků a publikací ukázal na ignorování či falešné chápání problému historičnosti v buržoazní literární vědě a kritice. Zdůraznil, že rozpolcenost na "historické" a "estetické" je vlastní idealistickému myšlení o umění, které v nich vidí dva rozdílné jevy "s rovinami jakoby zcela nespojitelnými a od sebe přísně oddělenými"¹. Poukázal na vývoj francouzské kritiky 20. století od pozitivisticko-faktografické pseudohistoričnosti po záměrnou ahistoričnost formalistických tendencí, vystihl, že u sociologických pokusů o výklad literatury (Goldmann aj.) nejde o skutečné překonání dichotomie historického a uměleckého, nýbrž o "objektivistickou fikci, která úmyslně vylučuje ze zkoumání ideologické momenty, společenské vědomí a záměry tvůrčího vědomí"².

To, co odlišuje marxistickou literární vědu, je princip konkrétní historičnosti zkoumání literárních děl. A to nikoliv ve smyslu pasivního, ilustračního výkladu doby, ale naopak ve smyslu Leninovy teorie odrazu, chápané jako aktivní vztah umělce i vnímatele k reálnému, konkrétnímu světu, k němuž dochází prostřednictvím konkrétního, individualizovaného člověka, který žije v určitých, konkrétních společenských podmínkách a je vůči němu určitým způsobem naladěn a orientován. Takový odraz je, jak zdůrazňuje J.O. Fischer, nutně aktivní "neboť dává zobrazované či studované realitě určitý smysl a interpretuje jí v duchu určitého světonázorového přístupu a jím podmíněného vidění světa. Právě tento aktivní, ideologický, historicky konkrétní moment člověka ve světě, určitého člověka v určitém světě, se buržoazní věda vždy snažila a snaží ze společenských věd vyloučit"³.

Chtěla bych v této souvislosti připomenout, že problém historičnosti, sepětí literatury se společenskou konkrétní realitou a problém historické pravdivosti uměleckého obrazu, prosazovaný marxistickou literární vědou a J.O. Fischerem, označovaný za hlavní článek oproti jak pozitivistickému sběratelství nevýznamných okrajových faktů, tak i záměrné nehistoričnosti metod formalisticko-imanentistických, byl výraznou doménou již ruské demokratické estetiky. Inspirační invence těchto ruských myslitelů 19. stol. (Bělinského, Černyševského, Dobroljubova, Saltykova-Ščedrina...) je zejména u nás v posledních třech desetiletích nedocenená. Přitom právě pro řadu teoretických otázek (vztahu umělce a konkrétního historického momentu, aktivní funkce literatury

ve společenských zápasech, interpretace díla podmíněná světonázorově, vztah čtenáře k dílu, jeho objektivního významu a dalších) lze čerpat nové podněty z díla ruských revolučních demokratů. Poněkud odlišná situace je v SSSR, kde někteří z vynikajících vědců (např. Lichačev, Dněprov aj.) z revolučních demokratů vycházeli, doplňovali a rozvíjeli jejich myšlenky o další poznatky, získané marxistickou literární vědou.

Historicky konkrétní analýza vývoje ruské společnosti 19. století ukazuje zcela názorně, jak literatura může plnit svoji funkci aktivní formy společenského vědomí: jedinou tribunou tehdejších pokrokových sil se stala právě literatura a umění, jejichž symbióza s ideologickými zápasy doby se odrazila nejen v teoretickém díle revolučních demokratů, ale i v jejich vlastních literárních pokusech. Konkrétně-historicky a ideologický moment se u revolučních demokratů - kteří se odlišovali od ostatních svým více či méně důsledným materialismem - odrazil v interpretacích literárních děl jako požadavek jednoty ideového a estetického obsahu uměleckého díla. Navíc, Bělinskij, po něm Černyševskij a posléze zejména Dobroljubov, ukázali na další důležitý rys umění a literatury - její schopnost být nositelem pozitivních ideálů společnosti.

Schopnost literatury předvídat změny ve společnosti a dokonce naznačit, vlastními specifickými prostředky, cestu k jejich uskutečnění, ukázali již estetické agnoseologické principy "reálné" kritiky, u jejíhož zrodu stál Bělinskij, ale kterou rozpracoval Černyševskij a po něm Dobroljubov. Zásady této kritiky byly ostře namířeny proti determinismu a tím i proti naturalismu a pouhému kopírování reality, a zdůrazňovaly aktivní přístup umění ke světu. Krásu je podle těchto představ - zjednodušeně řečeno - třeba hledat v životě, ale v životě podle nějch představ. Ve vztahu umění a skutečnosti byla pro ruské revoluční demokraty určující konkrétní historická skutečnost. Dobroljubov píše jasně: "Život se neřídí literárními teoriemi, ale literatura se mění v souladu se směřováním života"⁴. A i když se může zdát, že literatura vyjadřuje někdy to, co ještě v životě není, je to pouhá iluze, neboť "v literatuře často poprvé pozorujeme pokrok, který, aniž bychom to zpozorovali, už se dávno uskutečnil ve společnosti", a proto literatura "může sloužit jako velice věrný ukazatel toho, k čemu směřuje společnost, jaké otázky jí znepokojují a co nejvíce prožívá"⁵.

Právě tento přístup byl i hlavním rozdílem např. mezi H. Tainem a N.G. Černyševským, které se sice oba snažili o zvětštění literární kritiky aplikací metod přírodních věd, ale neschopnost pojmout etické, estetické a individuální ve společenském, konkrétně historickém podmínění nevedla u Taina k realismu, jako v ruské literatuře, vycházející z Černyševského estetiky, nýbrž k naturalismu.

Model zápasů ruské literární kritiky, představované revolučními demokraty, o "reálné" umění je tak aplikovatelný i na zápas dnešní marxistické literární vědy o historickou konkrétnost a ideovost literárních děl, pojímanou v dialektické jednotě s jejich uměleckostí.

Poznámky:

- 1) Metodologické problémy literárněvědných a lingvistických oborů, konference katedry romanistiky filozofické fakulty UK v Praze ke 40. výročí osvobození ČSR, Praha 1985, str. 118.
- 2) Tamtéž, str. 119.
- 3) Tamtéž, str. 118.
- 4) N.A. Dóbroľjubov, Izbrannyje stat' i, Moskva 1980, str. 135.
- 5) Tamtéž, str. 137.

Résumé

Marie Pavlů: L'HISTORICITÉ DANS LA CRITIQUE LITTÉRAIRE

L'historicité est le principe qui constitue la différence entre la critique littéraire marxiste - dont la base est le matérialisme historique - et les tendances enracinées dans l'idéalisme philosophique. Le professeur Jan O. Fischer, romaniste, souligne la dichotomie de "l'esthétique" et de "l'historique" dans la critique bourgeoise (soit positiviste, soit formaliste et immanentiste), incapable de voir leur interprétation dans la situation historique concrète de l'homme (créateur, aussi bien que récepteur) dans le monde. Ainsi, "l'esthétique" est conditionné par "l'historique" dans ce reflet qui, dans le sens léniniste, est toujours actif, donnant une interprétation du monde, "reflété". On peut trouver le modèle de cette approche propre à la critique marxiste déjà chez les démocrates révolutionnaires russes au XIXe siècle, dans l'oeuvre de Biéľinski, Tchérnychevski et Dobroľjubov. Les principes de la critique "réelle" russe peuvent nous servir comme l'inspiration surtout dans le domaine des rapports de la littérature avec la situation historique concrète, dans laquelle la littérature prend le rôle du porteur des idéaux orientés vers l'avenir.

V NÁVAZNOSTI NA POKROKOVÝ ODKAZ NAŠÍ GERMANISTIKY

Jiří Veselý

Československá germanistika měla a má své specifické úkoly. Jsou to úkoly, které germanistika v jiném kulturním, místním, národnostním a společenském kontextu řešit nemůže nebo není s to je zvládnout v plné šíři a hloubce. Zkoumat život a dílo některého klasika německého jazyka - např. Gottfrieda Kellera, Wilhelma Raaba nebo Novalise - zůstane vždy úkolem především germanistů německých, kteří mohou k problematice přistoupit s širším kulturním záběrem a nemusí

překonávat zdánlivě zanedbatelnou jazykovou bariéru, jejíž existence sice nemůže bránit v porozumění konkrétnímu textu, projevuje se však v souvislosti s důvěrnými znalostmi celoněmecké kultury, danými již v dětství výchovou, četbou a vzděláním. Tato bariéra pak nutně odlišuje to, co je, byt dobře, naučeno, od toho, co je s nenucenou samozřejmostí vstřebáváno.

Že československá germanistika má - např. ve srovnání s hispanistikou nebo anglistikou - výhodu v tom, že existuje německy psaná literatura úzce spjatá s českým nebo slovenským milie, s kulturou našeho lidu, že autoři německého jazyka i fyzicky komunikovali s literáty československými, a že právě tam je oblast tak dobře využitelná pro českého nebo slovenského badatele, to si naši germanisté uvědomili už dávno, vlastně už při zrodu české a slovenské germanistiky. Ponechme stranou linguistické výzkumy Mourkovy, později Zatočilovy, Trostovy nebo Skálovoy, které vlastně namnoze vycházejí z obdobných souvislostí, a připomenme si především pokrokový odkaz germanistů - literárních historiků. Arnošt Kraus dávno pochopil, že zkoumat dílo J.W. Goetha je sice věc záslužná, že sledovat díla německé klasiky je jistě účelné, že však pro českého germanistu je nejen vhodné, ale svým způsobem i povinné, přispět k výzkumu německé klasiky z hlediska české kultury a české historie (A. Kraus: Goethe a Čechy, 1893; Stará historie česká v německé literatuře, 1902; Husitství v literatuře zejména německé, 1918). Otokar Fischer, tento germanista s nesmírným rozhledem kulturně-politickým, tento básník, dramaturg a filosof, nejenže otevřel českému čtenáři okno do klasické německé literatury svými často i dnes moderními překlady Goetha či Schillera, ale i závažnými literárně-historickými spisy, v nichž se spisovatelé německého jazyka prezentují v úzké souvislosti s kulturou a literaturou českou (např. Fischerova dvousvazková monografie o Heinrichu Heinovi). Pavel Eisner byl pak prvním, kdo přistoupil k systematickému výzkumu německé literatury na našem území. Dodnes zůstávají základem pozdějších výzkumů této literárněhistorické oblasti jeho a Krausova studie o německé literatuře na území Československé republiky, publikované v České vlastivědě z roku 1933, v 7. svazku. Přes esejistický ráz Eisnerova přístupu a přes jeho někdy až příliš kategorické soudy lze právě tyto dvě stati (Kraus si všímá literatury do 1848, Eisner literatury novější) označit jako prvopočátek seriózního přístupu k oblasti, kterou náležitě zmapovat mohou jen germanisté Českoslovensí, důkladně poučení v literární historii německé, přitom však důvěrně spjatí s prostředím a kulturou tam, kde tato literatura vznikala. Před druhou světovou válkou se Eisnera navazovali další literární historikové jako Sahánek, B. Václavěk a další. Nástup fašismu v Německu znamenal změnu v česko-německých vztazích na poli kultury. Protifašistická německá literatura opouštěla svou vlast a Československo bylo jednou ze zemí, kde němečtí literáti našli dočasný domov. Německý protifašistický exil v Československu se dostal do zorného pole československé germanistiky hned po 2. světové válce. Již v padesátých letech vzniklo několik studií dílčího charakteru, základem k výzkumu této oblasti pak bylo dílo slovenské germanistky Gertrudy Albrechtové, která nejen že shromáždila relativně bohatý materiál, ale vyvodila z něj i jisté závěry. I když práce G. Albrechtové vykazují ty nedostatky, bez nichž se průkopnický čin jen málokdy obejde, je široký

záběr jejího výzkumu cenný a podnětný pro další vývoj bádání. Když na samém počátku sedmdesátých let byl před germanistiku v ČSAV postaven zásadní úkol, zpracovat pod vedením Miroslava Becka historii německého antifašistického literárního exilu v Československu, začínala nově zformovaná skupina vlastně s prázdnými rukama a prázdným stolem. Byly zde jen a pouze zkušenosti M. Becka z předchozí práce na obdobných úkolech v Akademii věd NDR, a to bylo všechno. Gabriela Ducháčková (později Veselá) krátce po absolvování filozofické fakulty svou germanistickou dráhu teprve zahajovala, výzkumná činnost Květuše Hyršlové, která do té doby vyučovala německému jazyku, se týkala vedle někdejší práce schillerovské vlastně výhradně literatury západoněmecké, dvě drobné studie z oblasti antifašistického exilu byly u Jiřího Veselého jen výjimečným vybočením z výzkumné dráhy, která vedla poněkud jiným směrem, daným i odlišným tematem jeho právě dokončené kandidátské práce. Pracovníci se pustili intenzivně do práce, četli primární, studovali sekundární literaturu, listovali časopisy, studovali prameny, týkající se uvedené doby a její problematiky. Především péči G. Ducháčkové vznikaly tisíce záznamů, výpisků, fotokopii, mikrofilmů z materiálů časopiseckých, knižních, archivních aj., ty pak tvořily základ, na němž - na základě kolektivně přijatých, zejména M. Beckem formulovaných zásad přístupu k celé složité problematice - budovali všichni pracovníci germanistického týmu. Tyto týmové materiály vytvořily bázi nejen pro dílčí studie, ale i pro čtyři díla většího rozsahu: jednak to byly knihy Exil und Asyl. Die Tschechoslowakei 1933-38 (kolektivní práce pod vedením M. Becka a J. Veselého) v nakladatelství Volk und Wissen v NDR, 1981, a Azyl v Československu 1933-38, vydaná v Našem vojsku 1983, obě s úvodní komplexní studií G. Veselé-Ducháčkové k celkové problematice antifašistického exilu v Československu, jednak to byla kandidátská práce Gabriely Veselé věnovaná tomuto období, konečně pak kniha K. Hyršlové Česká inteligence a protifašistická fronta (Melantrich 1985). Týmového materiálu tak bylo využito jak k účelům vědeckým (především kniha vydaná v NDR a kandidátská práce G. Veselé), tak k účelům popularizačním. Těmito pracemi byl v podstatě uzavřen výzkum této oblasti německé literatury. Na mezinárodní konferenci v Liblicích 1982 zhodnotil olomoucký germanista Jan Chytil výsledky práce germanistů ČSAV na tomto úseku slovy, jichž kdysi, ovšem k docela jiné příležitosti, použil Friedrich Schiller: "Je-li už nutné, studovat historii, pak ten nepracoval nadarmo, kdo ji proměnil ze suché vědy ve vzrušující zážitky a rozesel tak požitek tam, kde bychom si jinak musili nechat líbit jen námahu."

V sedmé pětiletce 1981-85 přistoupil germanistický tým ČSAV pod vedením J. Veselého k dalšímu závažnému úkolu, který přímo navázal na pokrokový odkaz Arnošta Krause, Pavla Eisnera, Otokara Fischera a na práce čs. germanistů po 2. světové válce. Tým germanistů si dal za dlouhodobý úkol marxisticky zhodnotit literaturu německého jazyka na našem území a kriticky přistoupit k dosavadním výsledkům tohoto výzkumu, mj. i k ahistorickému disproporčnímu přecenění některých osobností této literatury, jak k tomu inklinuje část buržoazní literární historie. Ani s touto prací neměla při zahájení výzkumu většina pracovníků velké zkušenosti, vedle J. Veselého, který se již před lety v rámci své kandidátské disertace zabýval německou literaturou na Moravě, byly dosavadní výsledky práce spíše dílčí, takže se muselo začít od samého počátku. Tyto

záměry germanistů ČSAV formulovala konference v Liblicích 1982, která předchozí úkoly bilancovala a nové kladla. Na konferenci 1986 se již pracovníci týmu mohli pochlubit jistými výsledky. V 7. pětiletce vznikl i rukopis díla, které se z rámce tohoto úkolu značně vymykalo. Úkol byl dán závažností společenské objednávky. Kolektivním dílem Slovník spisovatelů německého jazyka a spisovatelů lužicko-srbských (kolektiv o 19 členech vedený V. Bokem, V. Macháčkovou a J. Veselým, rukopis odevzdán 1985, vyjde 1986) jsme vyplnili velkou mezeru v naší encyklopedické literatuře. Přestože tento úkol byl velmi náročný, pokračoval i výzkum literatury na našem území, V. Glosíková obhájila k tématu socialistické literatury německého jazyka v Československu kandidátskou práci, ostatní pracovníci předložili v mezidobí řadu studií v tisku i formou referátů a přednášek. Osvědčila se spolupráce s mimopražskými pracovišti, olomouckými pracovníci Lucy Topol ská a Jan Chytil, zabývající se zprvu v rámci svých kandidátských prací dílem Rudolfa Fuchse, event. Ernsta Weisse, přistoupili k studiu života a díla Hermanna Graba, event. Hanse Natonka. Václav Bok z Českých Budějovic, kdysi autor kandidátské práce o poezii moravských bratří, se dále zabýval výzkumem staré literatury na našem území. V. Mareček z brněnské filozofické fakulty zpracovává dílo Emila Hadiny a Waltra Seidla. U těchto pracovníků stojí ovšem na prvním místě jejich činnost pedagogická, výzkumu mohou věnovat jen omezený počet hodin. Germanisté ČSAV, jejichž konečným, zatím ještě vzdáleným cílem je zpracovat dějiny německy psané literatury na našem území, si své úkoly rozdělili: Viera Glosíková zpracovává německou socialistickou literaturu, přitom se zabývá i dobou předbřeznovou, Gabriela Veselá zkoumá literaturu mezi lety 1848 a 1918, Milan Tvrdík se zabývá literaturou dob napoleonských a pak navazuje na rok 1918, přičemž zkoumá další dvacetiletí, J. Veselý zůstal věren literatuře moravské, k tomu přibral i úsek literatury pohraniční, tzv. sudetoněmecké. Tyto úseky ovšem, jakkoli vymezeny, neznamenají tabuizované konkurenční přehrady, nýbrž jsou nutným předpokladem pro neprestížní spolupráci. Vedle toho ovšem členové germanistického týmu ČSAV se zabývají literaturou současnou: všichni literaturou NDR, z Milana Tvrdíka se pak stává dnes již uznávaný odborník na literaturu západoněmeckou.

Před germanistikou ČSAV stojí nemalé úkoly. Nepodařilo by se nám je zvládnout bez podpory vedení našeho pracoviště - Ústavu pro českou a světovou literaturu ČSAV, bez pochopení ředitelky ústavu Hany Hrzalové a vedoucího oddělení Jana O. Fischera, bez spolupráce s germanisty jiných pracovišť v ČSSR i v zahraničí, bez spolupráce s archivními a knihovními pracovníky, a samozřejmě bez intenzivního pracovního vztahu. A to vše v přímé návaznosti na pokrokový odkaz československé germanistiky minulosti.

Zusammenfassung

Jiří Veselý: DEM PROGRESSIVEN ERBE UNSERER GERMANISTIK FOLGEND

Die tschechoslowakische Germanistik hatte und hat ihre spezifischen Aufgaben, die mit den wechselseitigen Beziehungen der deutschsprachigen Literatur und der tschechischen und slowakischen Kultur eng zusammenhängen. Die germanistische Forschungsgruppe an der Akademie der Wissenschaften knüpft dabei an das progressive Erbe der literaturhistorischen Germanistik der ersten Hälfte dieses Jahrhunderts (Arnošt Kraus, Otokar Fischer, Pavel Eisner) und an Teilergebnisse der germanistischen Nachkriegsforschung an. Der Verfasser bemüht sich, eine kurze Übersicht der Tätigkeit dieser Forschungsgruppe und Perspektiven ihrer Forschung vorzulegen.

JIRÍ LEVÝ A DĚJINY ČESKÉHO PŘEKLADU

Jindřich Veselý

Při úvahách o odkazu J. Levého v oblasti českého překladu se vždy na prvním místě právem vynoří jeho dnes již klasické Umění překladu. Přes všechny výhrady, které se kdy proti tomuto základnímu pilíři české překladatelské teorie objevily, je nutno uznat, že šlo - a jde - o dílo pozoruhodné, o dílo, které se v německém a ruském předkladu dočkalo uznání vpravdě světového. Poněkud v ústraní zůstává dnes fakt, že se J. Levý v podstatě po celé období své tvůrčí činnosti nevyhýbal ani otázkám dějin překladu a i v této oblasti po sobě zanechal dílo povýtce průkopnické. Jako první a doposud jediný badatel si nejen uvědomil naléhavost úkolu zpracovat dějiny českého překládání, tedy dějiny toho, co v našem kontextu po celou dobu národní existence uspokojovalo velice podstatnou část literárních potřeb, ale nezůstal jen u deklarací a pokusil se dějiny českého překladu zpracovat v téměř třísetstránkové monografii "Vývoj překladatelských teorií a metod v české literatuře", uvádějící více než pětisetstránkovou antologii článků, recenzí, překladatelských vyznání atd., kterou Levý poprvé v naší historii knižně zpřístupnil širokému okruhu čtenářů podstatný výběr z českých úvah o překládání. České teorie překladu, vydané v roce 1957 SNKLHU, se tak staly prvním (a doposud v souhrnné podobě posledním) pokusem v našem kulturním kontextu odpovědět na potřebu, jež u nás začala být pocítována nejpozději koncem dvacátých let, prvním pokusem neoslyšet známé volání O. Fischera po sepsání dějin českého překladu.¹⁾ Nelze tu v několika větách shrnout knihu, která je všeobecně známá a na niž mnozí spoléhají možná více, než je zdrávo, více, než by k tomu radil sám autor. Ten si totiž velice dobře uvědomoval rizika

svého tvůrčího činu a svou monografii považoval za "první krok k /.../ syntetickému pohledu na české překladatelství"^{2/}. Poukážme zde proto jen na některé problémy této monografie a na některé metodologické závěry, které z práce na ní vyvodil J. Levý^{3/}.

Srovnáme-li způsob, jakým vznikala Levého "Vývoj překladatelských teorií a metod v české literatuře" s tím, jak v naší době vznikají jiné souhrnné literárněhistorické práce, dojdeme bezpochyby k závěru, že je Levého monografie malým zázrakem. Současné souhrnné dějiny literatury jsou vždy výsledkem kolektivního úsilí badatelů řady generací, a to at už je jejich konečným autorem jednotlivce, anebo kolektiv. V každém případě se autor opírá o řadu monografických studií o jednotlivých spisovatelích, dílech, literárních školách, skupinách, vývojových procesech atd., a teprve na tomto základě se profiluje vlastní tvůrčí přínos jednotlivce - nebo dnes častěji kolektivu -, který ty či ony dějiny literatury nově zpracovává. Na zcela jiném základě byl nucen stavět Jiří Levý. Sám o tom napsal: "Většinou se historik českého překladu nemůže ani materiálově opřít o recenze a články o jednotlivých překladech, jichž je tolik roztroušeno po našich časopisech, protože se zpravidla omezují na kontrolu věcných neporozumění; ani některé zásadní stati našich předních překladatelů nejdou za hromadění filologických detailů; ... Jen málo prací má cenu metodologickou, ... Přehlédneme-li, co bylo zatím vykonáno, je možno říci, že literárněhistorické zpracování českého překladatelství teprve začalo a že práce v této zanedbávané oblasti si vyžádá i monografické zkoumání jednotlivých autorů, problémů i období a hlavně vypracování metodologických předpokladů, periodizace apod."^{4/}

Při oceňování průkopnické práce J. Levého v dějinách českého překladu si je třeba nejprve uvědomit, co všechno neměl k dispozici, čeho všeho nemohl použít. Neměl k dispozici přehled toho, co kdy, jak a proč bylo přeloženo, které převody se v našem kontextu udržely a které nikoliv, kteří cizí autoři u nás v určité době více či méně zdomácněli a kteří nikoliv. Neměl k dispozici práce, které by zkoumaly důvody těchto nenashromážděných faktů. Neexistovaly práce, jež by zhodnotily tvůrčí profily jednotlivých významných překladatelů, profily českého překládání v jednotlivých historických údobích. Neměl k dispozici práce, jež by zkoumaly recepce jednotlivých překladů atd. v našem kulturním kontextu. I literárněhistorických prací, jež se zabývaly recepcí alespon cizího autora u nás, jako Fischerova stat "Villon v Čechách", bylo jako šafránu.^{5/}

Naproti tomu toho, co J. Levý k dispozici měl, je nepoměrně méně. Ve velmi omezené míře mohl využít prací z dějin překladu v jiných literaturách. V omezené míře proto, že ani zde nebyla situace většinou o mnoho lepší, i z toho důvodu, že jeho cílem bylo zmapovat dějiny českého překládání. K dispozici měl pak existující dějiny české literatury, jež přinejmenším od dob Jakubce a Vlčka podávaly nejen úzce pojeté dějiny literatury, ale mnohem širší kulturně-historický pohled. Posledním literárněhistorickým opěrným bodem mu byly literárně vztahové práce, jež většinou vznikaly na periférii

zájmů českých literárních historiků v oblasti literatury národní i literatur cizích. Na druhé straně mohl shromáždit - a také shromáždil - recenze a kritiky překladů, otištěné programové statě překladatelů, otištěné překladatelské polemiky a diskuse.

V této situaci zvolil J. Levý ne-li jediné správné - tedy alespoň jediné možné - řešení^{6/}: 1. k periodizaci své monografie o dějinách českého překladu v podstatě převzal existující periodizaci dějin české literatury; 2. v podstatně míře vyšel z programových statí at už překladatelů nebo literárních kritiků překlad komentujících. Tento přístup měl svá nesporná úskalí, neboť tezi, že periodizace dějin českého překládání odpovídá periodizaci dějin české literatury, by bylo nejprve třeba prokázat, stejně jako by bylo třeba nejprve dokázat, že se programové deklarace určitých "překladatelských škol", nebo toho, co za ně bývá považováno, kryjí s jejich skutečnou překladatelskou praxí. Zvláště v tomto bodě zkušenost literárního historika, který ví, že např. objasnění vztahu programových prohlášení jednotlivých literárních skupin, básníků a spisovatelů k jejich skutečné tvorbě je dosti obtížným literárněhistorickým problémem, napovídá, že nejinak tomu bude i v oblasti překládání. Jiří Levý tato úskalí znal. Svědčí o tom výše zmíněná slova o Českých teoriích překladu jako o "prvním kroku k syntetickému pohledu na české překladatelství", slova o nutnosti "vypracování metodologických základů pro dějiny překladu" atp. Přitom tyto a podobné výroky nejsou vedeny jakýmsi captatio benevolentiae pro dílo už vzniklé, ale snahou předat získané zkušenosti dalším historikům překladu. Zároveň je to varování, aby s Českými teoriemi překladu nebylo nakládáno nepatřičně, aby nebyly považovány za definitivní syntetické dějiny českého překládání, ale jen za první pokus o hrubé scouhrné zpracování historického přehledu o českých překladatelských teoriích a metodách, za pokus daný omezenými možnostmi svého autora. Levého slova přímo vyzývají k tomu, aby byly České teorie překladu doplněny, korigovány, poukazují na nutnost vytvořit předpoklady k sepsání skutečných dějin českého překladu. A dlužno říci, že se tato výzva prozatím nesetkala s žádoucí odezvou.

Ostatně J. Levý sám dobře věděl, jakými otázkami by se mělo zpracování dějin překládání zabývat. Nejen vztahem překladu k společenské skutečnosti doby, v níž vznikl a v níž působil, ale i mnoha problémy dalšími, jež se týkají jednotlivých překladových děl, neboť zjištění objektivní platnosti překladového díla v našem písemnictví považoval Levý jen za počáteční stádium dalšího výzkumu: "Známe-li objektivní platnost překladového díla v našem písemnictví, je třeba počítat s několikerým typem vztahů k literatuře původní: a) poměr původní a překladové tvorby téhož autora, b) vztah konkrétního díla literatury přeložené ke konkrétním dílům literatury původní a naopak, c) vztah mezi celou oblastí překladové literatury a českým písemnictvím."^{7/}

Velice seriózní a kritický přístup Jiřího Levého k vlastní monografii o českém překladu je třeba zdůraznit hlavně proto, aby bylo zcela jasné, že pokud se někdo při charakteristice určité překladatelské osobnosti, její tvůrčí metody,

jejího překladového díla spokojí s opakováním globální teze o metodě "překladatelské školy", k níž dotyčný náležel, aniž se vlastní literárněhistorickou analýzou přesvědčí o tom, že jeho překladatelská praxe skutečně odpovídá známým programovým prohlášením, nemá v takovém případě právo svalovat vinu na Levého monografii.

Ostatně byl to zase Jiří Levý, kdo ve svých konkrétních studiích z dějin českého překladu poskytl následovníkům neobyčejně cenné praktické výsledky i metodologické podněty. Jak známo, neomezovala se Levého práce v dějinách českého překladu jen na České teorie překladu a na metodologické rady, ale to, jak je možno ke konkrétní analýze určitého problému z historie českého překladu přistoupit, ukázal v řadě konkrétních studií. Zabýval se českými překlady z Walta Whitmana^{8/}, českými shakespearovskými překlady^{9/}, anglickými překlady Mácha^{10/}, překladatelstvím v USA^{11/}, Jungmannovými překlady^{12/}, překladatelským profilem O. Bablery^{13/} a Čapkovými překlady z francouzské poezie^{14/}. Zvláště Levého přístup k Čapkovým překladům svědčí o jeho neobyčejně zdravé neuctě k autoritativním pochvalným soudům a snaze dobrat se pravdy, a to s vědomě podstupovaným rizikem, že bude v budoucnu jeho rozbor označen za jednostranný.

Ani této části Levého díla se však doposud nedostalo kritického zhodnocení a nezbytného zpřesnění, ani v tomto případě nebyla v dějinách našeho překladu splněna podmínka, bez níž nemůže žádná věda postoupit kupředu, podmínka kritického navázání na dílo zakladatele. Ostatně zpřesnovat lze jen tehdy, když už je co zpřesnovat a údělem průkopníků je - respektive by mělo být - klást základy v naději, že přijdou další badatelé, další badatelské generace, které hrubou stavbu zjemní, zpřesní, doplní. A právě takovým průkopníkem byl Jiří Levý. Vždyť svými rozborů speciálních otázek z dějin českého překladu nejen zpracovával určitou problematiku, ale "jaksi cestou" objevoval a ukazoval metodologii skutečně historického přístupu k překladu, vytvářel metodologickou bázi, na níž je možno navázat, dále ji rozpracovávat a zpřesnovat.

Máme-li tedy ve stručnosti shrnout to, co lze považovat za největší Levého přínos k dějinám českého překladu, nebylo by asi vhodné zastavit se u konstatování, že J. Levý provedl první pokus o syntetické zpracování dějin českého překladu, že obohatil dějiny českého překladu mnoha poznatky, že rozpracoval metodologii rozboru překladu atd. atd. Za nejcnější z jeho odkazu lze nejspíše považovat Levého neustálý apel na kritické pokračování v započatém díle, poukaz na to, že se nelze spokojit s opakováním starých soudů, že je třeba neustále přehodnocovat dosažené bez ohledu na to, co je právě považováno za definitivní, zkrátka Levého schopnost vědomě podstupovat riziko chyb a omylů, nutné prověřících nejen každé průkopnické dílo, ale každé skutečné dílo vůbec.

Poznámky

- 1/ Srv. O. Fischer, O překládání básnických děl, in: J. Levý, České teorie překladu, Praha 1957, s. 600 - 601.
- 2/ J. Levý, Umění překladu, Praha 1983, s. 200. Všechny naše odkazy k Umění překladu se vztahují k tomuto vydání, připravenému K. Hausenblasem.

- 3/ Tato metodologická poučení jsou obsažena ve stati K práci v dějinách českého překladu, Světová literatura 4/1957, s. 215 - 218 a roztroušena v Umění překladu (zvl. s. 32-33 a 198 - 222).
- 4/ Umění překladu, s. 119 - 120.
- 5/ I když v oblasti některých překladů a některých překladatelských osobností něco učiněno bylo, nemění to v podstatě tento globální soud.
- 6/ Posouzení správnosti jeho řešení by předpokládalo existenci kvalitativně nového materiálu k dějinám českého překladu. Ten bohužel doposud k dispozici není, ačkoliv kvantitativně materiál vzrostl a úroveň existujících rozborů překladatelské problematiky - v návaznosti zvláště na Levého práce - stoupla.
- 7/ Umění překladu, s. 220.
- 8/ Sto let Listů trávy Walta Whitmana, Host do domu 6/1955, s. 263-265, W. Whitman v českých překladech, Host do domu 11/1955, s. 513-515.
- 9/ O překládání shakespearovského verše a prózy, in: Shakespeare, Historie 2. Básně., Praha 1964, s. 682-717, přetištěno in: Bude literární věda exaktní vědou?, Praha 1971, s. 186-226.
- 10/ O překládání Máchova Máje, Slovesná věda 5/1949-50, s. 216-222; K.H. Mácha s "Máj" Translated into English, ČMF 3/1950, s. 36-38.
- 11/ Překladatelství v USA, Světová literatura 3/1966, s. 247-9.
- 12/ Jungmannovy překlady, Krásná literatura 1958, říjen - listopad - prosinec, s. 82.
- 13/ Překladatel Danta, Host do domu 2/1961, s. 93; K překladatelskému dílu O.F. Bablera, in: Studie o literatuře a překladatelství, Praha 1962, s. 99-100.
- 14/ Čapkovy překlady ve vývoji českého překladatelství a českého verše, in: K. Čapek, Francouzské poezie, Praha 1957, s. 374-406, přetištěno in: Bude literární věda exaktní vědou?, Praha 1971, s. 227-258.

Résumé

Jindřich Veselý: JIRÍ LEVÝ ET L'HISTOIRE DE LA TRADUCTION TCHÈQUE

Jiří Levý, connu surtout pour son livre Umění překladu (L'Art de la Traduction), a laissé derrière soi une oeuvre importante même dans le domaine de l'histoire de la traduction tchèque. Outre de s'être efforcé de donner, dans son livre České teorie překladu (Les Théories tchèques de la Traduction, une monographie de 300 pages suivie d'une anthologie de 500 pages), un large aperçu - qu'il savait sommaire - de l'évolution des théories et des méthodes de traduction tchèques, il était devenu - aussi bien par ses études centrées sur les problèmes précis que par ses remarques en marge de ses oeuvres maîtresses - fondateur d'une méthodologie en vue d'élaborer une histoire complexe de la traduction tchèque, tâche qui, encore de nos jours - est loin d'être accomplie.

NOVĚ ZALOŽENÁ ODBORNÁ SKUPINA PRO VÝZKUM SHAKESPEAROVA DÍLA

Martin Procházka

5. května 1986 se konalo první setkání členů odborné skupiny pro výzkum Shakespearova díla při KRMF. Činnost skupiny byla zahájena přednáškou našeho předního shakespearovského odborníka, prof. Zdenka Stříbrného, DrSc., na téma "Nové směry v shakespearovském bádání", po níž následovala obsažná diskuse, ve které vedle literárních vědců vystoupili i divadelníci a historici. Tak byl podniknut první krok na cestě, jejímž cílem je jednak obnovit kontinuitu a navázat na dlouholeté tradice české shakespearologie, která v posledních letech neměla (přes své bohaté výsledky v oblasti vědecké, popularizační i prakticko-interpretací) širší diskusní fórum a společnou metodologickou platformu, jednak vyrovnat se s rychle postupujícím rozvojem shakespearovského bádání ve světě.

V tomto smyslu se zdá především důležité usilovat o důsledně interdisciplinární charakter práce nově založené skupiny. Jak ukázala jednání dvou posledních shakespearovských kongresů (ve Stratfordu r. 1981 a v Západním Berlíně r. 1986), současný shakespearovský výzkum není již myslitelný bez spolupráce literárních vědců s historiky, teatrology, uměnovědci, interprety Shakespearových her a sociology. Důležité kroky podnikla v tomto ohledu již shakespearologie v NDR, jejíž každoroční výmarské konference (známé pod názvem Shakespeare-Tage) jsou nejen přehlídkou nejrůznějších možností vědeckých i uměleckých přístupů k interpretaci Shakespeara, ale zároveň i místem živých názorových výměn mezi literárními vědci a divadelníky (kteří si, např. na konferenci r. 1982, houževnatě hájili tvůrčí svobodu v inscenační praxi). Interdisciplinární charakter práce shakespearovské skupiny by tedy měl znamenat hlavně vytvoření prostoru pro konfrontaci různých přístupů k interpretaci Shakespeara, ale zároveň by měl také připravovat postup k syntetickému vidění Shakespearova díla v kontextu alžbětinské společnosti a kultury. Důležitým krokem bylo v tomto ohledu vydání trojsvazkové, bohatě komentované antologie alžbětinského a jakubovského dramatu "Alžbětinské divadlo" (Shakespearovi předchůdci, Shakespearovi současníci a Drama po Shakespearovi, Odeon, Praha 1978 - 1985, které připravili A. Bejblík, J. Hornát a M. Lukeš).

Vedle tohoto přístupu, který odkrývá především společensko-historický a estetický význam Shakespearova díla v době jeho vzniku, je však nutno věnovat pozornost i kategoriím mnohem obsáhlejší a dynamičtější, která je navíc s předchozí propojena dialektickým vztahem: současnému smyslu Shakespearovy dramatiky. Důležité jsou zde nejen již zmíněné konfrontace vědeckých a uměleckých názorů na interpretaci, ale také diskuse o nově vznikajících překladech Shakespeara (v nakladatelství Odeon již vyšla antologie s názvem "Pět her" a v Knihovně klasiků se připravují další čtyři svazky, jimiž se uzavře třetí úplné české vydání Shakespearova díla). Bude třeba studovat také hlouběji historii Shakespearovy recepce v našem kulturním kontextu, již od jejich počátků v 17. století a věnovat pozornost zejména působení Shakespeara v klíčových

obdobích naší kulturní historie, např. v národním obrození (poměrně neprobádná je třeba rozsah Shakespearova působení na umělecké formování Karla Hynka Máchy). Avšak základem k pochopení současného smyslu Shakespeara by měl být především zřetel ke konkrétně historickému obsahu zobrazení skutečnosti v jeho hrách, které tvoří podstatu jeho realistické umělecké metody. Jak ukázal např. R. Weimann, pojímá Shakespeare dějiny, zejména ve vrcholných historických hrách (Jindřich IV.), jako proces determinovaný všeobecně platnou nutností ("necessity", "the main chance of things") a zároveň jako výsledek činů jednotlivců, kolizí individuálních zájmů. V tomto specificky časovém a dějinném pojetí historie je Shakespearovo vidění světa "nadčasové", a to v tom smyslu, že postihuje konkrétní, časový rozměr reality v jeho jedinečných a zároveň obecných aspektech. Zde zbývá zkoumat zejména, jak se toto konkrétně historické vidění doby projevuje ve vztahu ke starým a novým mýtům a rituálům, které hojně vstupují do tvaru Shakespearových her a ovlivňují i jejich umělecká zobrazení. Jedná se jak o vlivy lidové slovesnosti² a lidového divadla, tak i o soudobou "pageantry" a masku, které zejména po nástupu Jakuba I. na anglický trůn, obrazně vyjadřovaly základní články absolutistické ideologie. Tyto otázky jsou klíčové pro interpretaci mnoha vrcholných Shakespearových her: uvedme jen namátkou Krále Leara, Macbetha a Bduří³, kde se historie reflektuje prizmatem mýtu, ale neztrácí přitom svůj konkrétně časový aspekt.

Interdisciplinárnost práce Shakespearovské skupiny by se konečně měla také projevit při kritickém studiu současného vývoje Shakespearovského bádání ve světě. Zvláště u poststrukturalistických, tzv. dekonstruktivistických (deconstructivism, deconstruction) a novohistorických (new-historicism) přístupů k výkladu Shakespeara je nutno na jedné straně předpokládat složitou filozoficko-estetickou bázi, na druhé straně eklektickou kombinaci dílčích přístupů a postupů, pomocí nichž se vykladači snaží uniknout "uzavřenému systému" ideologických významů textu díla i jeho interpretace. K plnému odhalení ahistorických a docenění progresivních rysů těchto přístupů je, podle mého názoru, zapotřebí úzké spolupráce teoretiků a historiků umění s interprety. Tyto nové směry se totiž vesměs zabývají i divadelním obsahem dramatického textu, implicitovaným různými znakovými systémy (nejen scénickými poznámkami, ale i koncepcí scén, emblematickou funkcí kostýmů, atributů a dekorací, předpokládaným počtem herců a významem jednotlivých promluv, odkazujících k jevištní realitě), a vytvářejí tak určitý modelový obraz uměleckého díla, jehož vztah k realitě je třeba podrobit mnohostranné analýze.

Jak již zaznělo několikrát na zahajujícím setkání, hlavní formou práce Shakespearovské skupiny by nemělo být uctivé naslouchání sáhodlouhým a předem připraveným projevům, ale tvůrčí, konkrétní a odborně seriózní diskuse. Zbývá jen doufat, že tato diskuse, která se slibně rozvinula již po první přednášce, dostane kontinuální charakter, že se k jednotlivým tématům budou její účastníci vracet z různých hledisek a že po určité době budeme moci přistoupit k prvním pokusům o shrnutí, které by mohly stimulovat jak vědeckou a odbornou činnost členů skupiny, tak i naši inscenační praxi. A bude pak největší ctí, když výsledky naší práce budeme moci uplatnit při

setkáních s významnými zahraničními shakespeareology i při diskusích na zahraničním fóru, zejména v NDR (zástupci skupiny budou pravidelně navštěvovat výmarské Shakespeare-Tage a podle možností i ostatní důležité shakespeareologické kongresy a konference).

Poznámky

¹ R. Weimann, Shakespeare zwischen zwei Revolutionen, Shakespeare Jahrbuch 112 (1976), 20. Podrobnou analýzu Shakespearova uměleckého vidění doby viz v práci Z. Stříbrného Shakespearovy historické hry, Praha 1959, zvl. v kapitole "Shakespearovo pojetí doby, nutnosti a úlohy lidu v dějinách", str. 70-89. Stříbrný přesvědčivě ukázal mnohovýznamový dynamický a dokonce i dialektický charakter shakespeareových pojmenování "time", "order" a "necessity", které jsou v rozporu s obdobnými pojmy ve feudálně absolutistické ideologii zdůrazňujícími státnost a neměnnost. Rovněž A. A. Smirnov (Istorija zapadoevropejskoj literatury) analyzuje dialektické pojetí "doby" u Shakespeara: na jedné straně obecně jako "souhrn hlavních sil a tendencí" (tomu též částečně odpovídá význam pojmenování "necessity"), na druhé straně jako do značné míry nahodilého výsledku činů jednotlivých osobností. Srv. Stříbrný, cit. dílo, str. 73n.

² Např. poslední kritická edice Zkrocení zlé ženy (The Taming of the Shrew, ed. Brian Moore, The Arden Shakespeare, London 1981) věnuje značnou pozornost pohádkovým a baladickým zdrojům hlavní - Petrucciovy - zápletky i Přehery.

³ Srv. např. M.C. Bradbrook, The Living Monument, London 1976 aj.

⁴ O poměru Shakespeara k mýtu srv. metodologicky podnětnou studii R. Weimanna: Puck u. Ariel: Mythos und poetische Phantasie, Shakespeare Jahrbuch 104 (1968), publikovanou též knižně. O vztahu tematiky Krále Leara a lidové slovesnosti srv. např. průkopnický článek J. Gebauera, Moravská národní píseň o třech dcerách, Listy filologické a pedagogické 2 (1875) a dále komentář Z. Stříbrného in: Shakespeare, Tragédie I, Praha 1958.

Summary

Martin Procházka: SHAKESPEARE RESEARCH GROUP FOUNDED

The lecture of an outstanding Czech Shakespeare scholar, Professor Zdeněk Stříbrný, entitled "New Trends in Contemporary Shakespeare Studies", opened on 5 May 1986 the first session of the newly founded Shakespeare Research Group affiliated with the Circle of Modern Philologists of the Czechoslovak Academy of Sciences and Arts. The group, whose main aim is the interdisciplinary research and discussion of Shakespeare's dramas, consists of literary critics, theoreticians, historians, translators, theatre scholars, literary

advisers and directors who hope that their discussions will develop the progressive traditions of more than a century of Czech Shakespeare studies as well as reveal the complexity of Shakespeare's contemporary meaning and the specific nature of Czech Shakespeare reception.

THE GRADUAL ADVENT OF EMILY DICKINSON

Josef Jařab

It was long believed that only seven Poems of Emily Dickinson appeared in print before she died in 1886 - most of them in the Springfield Daily Republican, all anonymously, and quite probably without or with only reluctant consent from the author. A recent discovery of six more publications (by Karen Dandurand) does not change Dickinson's status of an unpublished poet, neither does it suggest that she was deliberately seeking publicity. The mere fact, however, that three of the poems were in 1864 submitted to the short-lived but important New York newspaper called Drum Beat bears some special relevance. The paper was raising money for the United States Sanitary Commission, and authors who contributed their work could certainly be seen as willing to help "the sick and wounded Union soldiers." This may at least cast some doubt upon the alleged indifference of Dickinson to the happenings in history and society, to the reality outside her home and garden. It also implies that more than mere chance could be responsible for the coincidence of the poet's creative eruption with the years of the Civil War. It is most probable that whatever the source and cause of the sensitive young woman's private crisis, the national one must have brought some further aggravation to the state of her despondency; some rather unexpected martial imagery in Dickinson's poetry of the period could support such a surmise.

Before the poet's verse could be appreciated the very idea of poetry had to be redefined - and this took a long time to happen. For those of her contemporaries who got to know little fragments of her work (most of them members of the family and friends), Dickinson's poetics must have been as much a puzzle as were her mind and behavior. It was quite natural, therefore, even for the critic Thomas Wentworth Higginson, whom the poet herself chose as her adviser, to discourage her from publishing after he found her work "without the proper control and chastening of literary expression", "defiant of form, measure, rhyme and even grammar." It is a current fashion to see this noble man as the villain in the Emily Dickinson story but it appears more useful to realize that he represented the views and taste of the majority of the reading audiences of his time. In fact, despite all his "lack of critical judgment" he should be given credit for his capability of recognizing in Dickinson a unique "nervous force" and a devotion to language which would make

her "wait many days for a word that satisfied." So, eventually it was Higginson who, together with Mabel Loomis Todd (a Dickinson family friend), made Emily's poetry available to the public for the first time in two slim volumes of 1890 and 1891.

Among the critics only the open-minded William Dean Howells acknowledged the genius of "this strange poetry" which he saw as "a distinctive addition to the literature of the world." But the reaction of the readership, especially in New England, was surprisingly favorable. To meet popular demand for further printings, Mrs. Todd edited a third volume of verse in 1896, and, a couple of years earlier, even two volumes of Emily Dickinson's letters, which proved stylistically as tense and rich as her poetry was.

It was only as late as 1914, when the poet's niece Martha Dickinson Bianchi edited a selection The Single Hound, that the audience could get a more accurate idea of what the poetry was like without the "smoothing" revisions of the editors, and when "irregularities" began to be recognized as meaningful rather than whimsical. The "brokenness" of her poetic speech made Dickinson's verse sound as gratifying music to the modernists who had just started charting programs that would give direction and shape to twentieth-century poetry.

The young Robert Frost could hardly escape the impact of his fellow-townswoman whom he perceived as an acute "sensibilitist"; he admitted his debt to the "sentence sounds" in her poems, i.e., the organic blend of colloquial language and more standardized structures of utterances. The imagists saw in Dickinson a model verse experimenter - her lines appeared to them as good examples of "functional" rather than "forced" metrics. Her meters were loose variations set against the background of the rigid "fourteeners" quatrain of the hymns which she came to know intimately from the family volume of Isaac Watts's Christian Psalms, or against the patterns of ballads and nursery rhymes. The meters were indeed "based upon Folk Line", as John Crowe Ransom observed in a later critical essay, but occasionally they also echoed syntactical constructions that the poet imbibed from reading of Latin. It can be observed that whereas Whitman was breaking free of all conventional poetics Dickinson was more evidently working within a limited number of forms she was familiar with - and she adapted them to her personal needs. And so, as in his case, her phrase too was dictated by the ways she felt and thought - hence the peculiar line breaks, the syncopated, "spasmodic" rhythms, frequent dashes to indicate pauses, the juxtaposed use of nominal expressions, the non-normative capitalization of words and unusual punctuation, the appearance of isolated, separate vocables, high-charged with both formal and semantic meaning.

Traditional rhyming patterns, too, were of little use to a writer so "rough" and virtually dramatic as Dickinson. To express the ecstasy of life and death, as she felt it, to state the pain of solitude and the vanishing faith with precision - her off-rhymes, and "slanted" rhymes, and unrhymes

proved more effective than perfect rhymes could ever be. And sound, all aspects of it, meant a great deal for the poet. Variants of her poems suggest that her search for the right sound (e.g., for all iterated words, assonances and consonances) could even determine her diction, as one critic complained, "to the exclusion of sense."

The fact remains, of course, that Dickinson never has been an easy poet to read. Her "letter to the world", as she used to think of her poetry, is complex and compressed for meaning. As the mind that produced it stayed, in her own words, "so near itself" the reader must find it difficult to penetrate its private world and grasp the uncommon messages. She used to be compared to William Blake and was called a mystical poet; for others she was a plain romantic, a transcendentalist, a writer of a metaphysical or meditative nature.

By the 1920's it was clear that Emily Dickinson had anticipated many of the qualities of poetic modernism of this century. And so William Carlos Williams could think of her as of his "patron saint", and Marianne Moore absorbed her idea and ability of transmuting even a quotidian report into delicate poetry. One thinks of Dickinson when Wallace Stevens praises "The poem of the mind in the act of finding/What will suffice" as an essential poetic exercise. Even the Southern "Fugitives" found her work exciting - Allen Tate was quite impressed but insisted that "she must be read entire" as "she never gives up her meaning in a single line."

But the advent of Dickinson was yet to be completed. Although in 1924 Martha Dickinson Bianchi and Alfred Leete Hampson prepared The Complete Poems of Emily Dickinson, eleven years later the same editors had to issue a volume of Unpublished Poems of Emily Dickinson. And then, in 1945, Mabel Loomis Todd and Millicent Todd Bingham edited the collection Bolts of Melody with more "new poems". Was this all that was left behind by the poet and discovered shortly after her death in a locked box by her sister Lavinia? Or would there be still more? In the words of John Crowe Ransom, "the scandal lasted too long even for a community of untidy literary habits."

In 1950 the Dickinson manuscripts were finally purchased by Harvard University and Thomas S. Johnson started the uneasy task of editing all the 1775 poems, "including variant readings critically compared with all known manuscripts." His three volumes of The Poems of Emily Dickinson appeared in 1955, and were followed in 1958 by three volumes of The Letters of Emily Dickinson, which Johnson prepared together with Theodore Ward. At long last the canon of the work was available in a form which made all the books published over the more than six decades look "obsolete". In fact, many believed that serious Dickinson scholarship going beyond more biographical preoccupation with the subject could only start then. "With its new perspective, the criticism from 1955 on has been freer of the old grudgingness and apology on the one hand and fulsomeness and cloying on the other", wrote Richard B. Sewall, who happened to become the leading

personality in the field, after he was appointed to write the definitive biography of the poet and was given access to all extant family papers. Having completed the more than eight hundred pages of his Life of Emily Dickinson (1974) the author had still to admit that some aspects and facts remain enigmatic (e.g., who was the "Master" addressed in her poems and letters). The absolute devotion of Dickinson to her poetry, its indisputable value and power have been proved a reality.

While Thomas S. Johnson, through painstaking study of the handwriting in the Dickinson holographs, attempted a chronological organization of the poems, R.W. Franklin in The Manuscript Books of Emily Dickinson (1981) tried to restore the groupings and order of packets or fascicles, in which the poet herself gathered her verse. Whether they were meant as little booklets or volumes for publication or not they certainly reveal some larger perspectives on the author's thematic thinking and her sensibility, they help to read the poet "entire". M.L. Rosenthal and Sally M. Call even argue that the fascicles "are, by their very nature, either sequences as they stand or sequences in the making." Their reading of two of the fascicles convincingly suggests that the greater poems tend to give "overpowering direction" to whole groupings and "carry lesser pieces along in triumph." As there are altogether some forty fascicles a great deal of exciting discovery is still to be made.

In the meantime, as editors and critics tried to recover the work and estimate its stature, younger generations of American poets found in Dickinson further inspiration - in her method, in the terseness of her style, in the accuracy of thought and imagery and the sensual concreteness of her spiritual experience, in the subtle irony of her verse, in her diction that brought together the language of high theology and kitchen commonplace, of Shakespeare and the local farmers' almanacs. Richard Wilbur was fascinated by Dickinson's "Sumptuous Destitution" and other paradoxical notions characteristic of her thinking and writing; the earlier Robert Creeley sounded to many readers her "public" and male counterpart; Sylvia Plath found the older poet's visionary morbidity dangerously attractive; the long-neglected and only recently appreciated poet from present-day Amherst, Robert Francis, writes consciously in the shadow and the light of Frost and Dickinson.

But above all, a large number from the rich gallery of American women poets have been seen or have seen themselves as Emily Dickinson's heiresses - they have boasted of or have been praised for developing their antecedent's female sensitivity. Especially with the arrival of the new wave of feminism in the 1970's Dickinson has been made into both a victim and victorious survivor of Puritanical New England paternalism. Her image is being portrayed as one of a rebel against all masters (i.e., God, father, brother, potential husband, literary preceptor) and against the prevailing male ethos and its utilitarianism, as reflected

in the church, in law and commerce, in culture, and even in the institution of marriage. Adrienne Rich found the personality and work of Dickinson a usable resonance-board, a constant guide, and ultimately a spiritual companion in the process of her own dynamic development toward a radical female aesthetic, which, in her opinion, furnishes contemporary creative women with a potential to liberate themselves from strangled feeling and thinking as well as from the "spoiled language" of the society based on the "male principle". Needless to say numerous essays and books by current feminist critics offer interesting, innovative and challenging views of Emily Dickinson, but being, by their very nature, frequently politically motivated arguments, they also tend to impose on the subject unwelcome limitations and may prove in their effect even counterproductive. Such are the cases when the poet is presented as "the laureate of sexual despair" or "mother earth's high priestess".

If a vivid, and at moments perhaps dubious controversy can be witnessed now over the possible readings of Dickinson's writings and her fate, the fact remains that this only enhances the notion of her lasting and strongly perceived presence in our time. A century after her death, the poet still seems to be gradually permeating the body and field of modern literature in her country and beyond.

Bibliographical Notes

- Dandurand, Karen. "Another Dickinson Poem Published in Her Lifetime." *American Literature*, 54 (October 1982), 434-437.
- Franklin, R.W., ed. *The Manuscript Books of Emily Dickinson*. Cambridge and London, 1981. (2 vols.)
- Linscott, Robert N., ed. *Selected Poems and Letters of Emily Dickinson*. Garden City, 1959.
- Martin, Wendy. *An American Triptych: Anne Bradstreet, Emily Dickinson, Adrienne Rich*. Chapel Hill, 1984.
- Rosenthal, M.L. and Gall, Sally M. *The Modern Poetic Sequence: The Genius of Modern Poetry*. New York and Oxford, 1983.
- Sewall, Richard B., ed. *Emily Dickinson: A Collection of Critical Essays*. Englewood Cliffs, 1963. (Includes the essays by Richard B. Sewall, Allen Tate, John Crowe Ransom and Richard Wilbur, which are referred to in the article.)

Resumé

Josef Jařab: POSTUPNÉ POZNÁVÁNÍ EMILY DICKINSONOVÉ

Za života Emily Dickinsonové zůstávalo její dílo prakticky nepublikované a veřejnosti neznámé. Od posmrtného vydání prvních dvou svazků autorčiných básní v letech 1890 a 1891 byly tištěny stále nové, zatím neznámé verše, ale teprve roku 1955 se zásluhou Thomase S. Johnsona objevili

úplný soubor 1775 básní, které se editor pokusil i s možnými variantami chronologicky seřadit. V současnosti se výzkum zaměřil na hledání smyslu v uspořádání veršů do čtyř desítek sešitků, jak je zanechala sama autorka.

Rovněž skutečné pochopení poezie Dickinsonové bylo otázkou času. Nekonvenčnost veršů, v nichž byl v mnohém předjímán pozdější básnický vývoj, začala být přijímána jako nová hodnota až v době modernistického zkoušení tradiční poetiky. To bylo v prvních desetiletích našeho století, ale i v době po druhé světové válce zůstává Dickinsonová jedním z nejživějších zdrojů poezie, která je autentická v obsahu i formě. Současné feministické hnutí, jež činí z této jedinečné básničky přímo kulturní zjev, přispívá k hlubšímu chápání jejího díla, ale zároveň zjednodušeně politizuje její osobnost i životní zkušenost.

K PROMĚNÁM DETEKTIVKY U G. K. CHESTERTONA A K. ČAPKA

Antonín Přidal

Když v proslulé Čapkově povídce "Šlěpěj" z *Božích muk* (1917) uvažují dva chodci o záhadném osamění šlěpěje v zasněženém poli a dočasně hledají "přirozené" vysvětlení i za tu cenu, že by vycházelo z "nejsložitějších, nejnemyslnějších a nejnásilnějších příčin" (jako je třeba ta, že letící pták zde upustil a znovu zvedl odpašenou botu, nebo že do sněhu šlápl někdo ze vzdušného balonu), uplatňují vlastní metodu, která je příznačná pro Chestertonova nejnámějšího detektiva, katolického kněze Browna, protagonistu pěti povídkových sbírek z let 1911 až 1935. Program racionálního vysvětlování věcí vypadajících iracionálně souvisel s Chestertonovou vírou v boží dar rozumu zaručujícího správnou orientaci v zákonech pravdy a mravnosti; známky iracionálna jsou v Brownových záhadných případech svázány vždy s mylným zdáním či záměrným klamem a domnělí divotvorci jednající jakoby nezavšle na zákonech fyzikálních i mravních jsou zpravidla usvědčeni ze zločinu. Demonstrace takového překvapivě "přirozeného" řešení vyžaduje, aby jí předcházely co nejneobyčejnější okolnosti, které možnost racionálního rozuzlení kamuflují a zároveň podmínují: aby mohla být v závěru "nadpřirozená" maska stržena, musí být v expozici nasazena. Odtud romantická, bizarní scénérie mnohých Brownových případů připomínajících anglický gotický román, odtud optické klamy umožňované rafinovanými převleky, dokonalými maskami na tváři živých postav i mrtvol, zrcadly (případně dvojnicstvím), ale také "neviditelností" toho, co pro svou samozřejmost přestává být vnímáno. Výrazná aranžovanost děje má u Chestertona blízko ke stylizaci divadelního představení; přízračná atmosféra

děsivé události, podobné tíživému snu, je navozována vnější efekty (kulisami, světlem, maskováním) a tato vyumělkovanost se často odráží i v závěrečném průniku do zákulisí záhady - v rozřešení, jímž triumfuje neošálitelný, vždy moudrý rozum kněze věřícího pouze v zázraky boží, ne lidské.

Také osamělá šlépěj v Čapkových Božích mukách - podobně jako záhadný hlas v povídce "Pomoc!" nebo horečnatý zážitek v "Nápisu" - evokuje magickou atmosféru snu, ale k vysvětlujícímu "procitnutí", které by znepokojivou záhadu zahladilo návratem ke zvyklostem kauzálního nazírání, zde nedochází. Stopa nezačleněná do řady dalších stop zůstává symbolem jedinečnosti unikající obecným pravidlům myšlení. Je úvodním a klíčovým obrazem knihy, která podle Čapkova doznání v Marsyovi (1931) byla zamýšlena jako svazek detektivních novel a v níž je hledání pravdy ztíženo tím, že jádro problémů je vůči tradičnímu typu deduktivní detekce odolné. Tak například v povídce "Lída" se zvyrazňuje nesoulad mezi tuctovostí, banalitou skutků a nekonečným počtem možných pohybů. Právě naopak je tomu v příbězích Chestertonova otce Browna, kde jsou za originálně provedenými, výlučnými zločiny odhalovány pohyby zredukovány do podoby několika základních hříchů. Nápadný je i protiklad mezi kosmologickými, deduktivními důkazy boží existence v Chestertonově esejistické knize Orthodoxy (1908) a názorem, k němuž jeden z Čapkových chodců dospěl v pokračování "Šlépěje", nazvaném "Elegie": "... boha nelze vyhledat detektivní cestou."

Polemika s deduktivní detekcí se objevila rovněž v povídkovém debutu Chestertonově, The Club of Queer Trades (1905), kde filozoficky založený detektiv, přesvědčený, že pouhá fakta pravdu zastinují, postuluje celistvý náhled. Do tradičně ponurého žánru proniká v této knížce humor a za zdánlivými zločiny se tají běžné prohřešky či neškodná podivinství, ale klasické detektivní schéma je těmito groteskními, paradoxně osnovanými případy spíše parodováno než překonáno. Patří-li k podstatě paradoxu to, že jeho protismyslnost je zdánlivá, pak je pravý stav věcí pouze zamaskován. Například ve slovním Chestertonově paradoxu "Šílenec je ten, kdo ztratil vše kromě rozumu" (Orthodoxy) je slovo "rozum" dočasnou, provokující maskou odlišného pojmu, totiž rozumu jednostranného, přebujelého, a tedy vlastně nerozumného. Obdobně je za paradoxní situací skryta situace smysluplná, jenže zatím nepochopená, protože nedemaskovaná. Osnuje-li Chesterton detektivní zápletku především jako paradox, pak sebespletitější záhadě nemůže chybět jednoznačné řešení, které matoucí "masky" prostě odstraní.

Radikálnější experiment s detektivním žánrem představuje román The Man Who Was Thursday: A Nightmare (1908), situovaný do snové vize. Díky skrytému smyslu snových paradoxů přerůstá dobrodružné pátrání v jinotaj, který vypovídá o nesnadné duchovní orientaci Chestertonovy generace, a strůjce tohoto životního "dobrodružství" je posléze odhalen v mnohoznačné postavě ztělesňující panteisticky pojatou přírodu. Povídkový seriál o knězi Brownovi znamená však definitivní příkon k zformalizované detektivce, k zábavné šaradě provázené aforistickým naučením. Knězova pokorná empatie, která má při

odhalování viníků zastoupit dedukci odosobněného rozumu, je pouze proklamativní, protože kombinatorika zápletek přesahuje její skutečné možnosti. Neomylná metoda patří ovšem k rekvizitám tradiční hry na detekci stejně jako ustálená herní pravidla: všechny postavy jsou od počátku na scéně, každá má svůj přesně vymezený part a všechny okolnosti jsou v souladu se závěrečným řešením, které musí působit dojmem logické nutnosti, zároveň však být neočekávané.

Naproti tomu u Čapka překáží hladkému průběhu detekce různé rušivé prvky, jímž se klasické detektivní schéma vyhýbá; jeho příběhy se neoddehrávají na stylizovaném "jevišti", ale v reálném prostředí, takže okolnosti se vymykají přehlednému a výhodnému aranžmá, reakce a pohyby postav se vzpírají jednoznačné klasifikaci, pravda o nich je dostupná jen částečně, kromě příznivých faktorů zasahuje do děje i absurdní, nepřiznivá náhoda či prostě nedostatek stop, o něž by se mohlo pátrání opřít. Detekce, ve svém závěru zdaleka ne jednoznačná, otvírá nové, nečekané otázky noetické a etické. Přestává být oslnivým metodickým výkonem a už v Božích mukách - a transformovaně také v Travných povídkách (1921) - se stává trýznivým vnikáním do cizích tajemství, ponižujícím pro obě strany.

Odromantizovaná detekce má však také svou extrémně věcnou variantu v policejní rutině, která "osobní umění" románových detektivů nahrazuje organizací a technikou - včetně techniky ovládnání lidí. "Vše, čeho se dotknete, se mění v nástroj. I člověk," říká v "Hore" z Božích muk sebejistý komisař, velící záhady na podezřelého a jednající "ve jménu moci, která neřeší, nýbrž rozhoduje". Proti této absolutizaci policejní síly a techniky postavil Čapek v Povídkách z jedné kapsy a Povídkách z druhé kapsy (1929) variabilitu detekčních postupů nezbytnou v kriminalistické praxi, kde každá situace vyžaduje jinou hierarchii poznávacích složek - rozumu, intuice, fantazie, rutiny atd. Způsoby hodnocení a řešení, podmíněné osobními zvláštnostmi úsudku a imaginace, představují pak rozmanité perspektivy lidské zkušenosti; mohou se vzájemně doplňovat či korigovat, neaspírují však na univerzální platnost, jak tomu bylo u názoru otce Browna. Povídka "Šlépěje", která v prvé z těchto dvou knih konfrontuje filozofický problém úvodní prózy Božích muk s policejní každodenností, vymezuje kompetenci policie na oblast veřejného pořádku a spravedlnosti: úřednímu aparátu nepřisluší zasahovat do jiných životních sfér (včetně filozofických), jejichž hlubiny nelze postihnout literou, předpisů a zákonů.

Právě justiční dohra případů, v tradiční detektivce opomíjená, vnáší do Čapkova "kriminalního výseku skutečnosti" zvláštní morální problematiku, často neméně trýznivou než sama detekce; projevuje se zde do značné míry tradice novinářské soudničky, která byla v Čechách dlouhou náhražkou časopisecké detektivky a jejíž psychologický záběr dosahoval například u Rudolfa Těsnohlídka podstatně větší hloubky než jakou by pravidla detektivního žánru umožnila. Kněz Brown, opouštějící své hříšníky po jejich usvědčení, mohl spoléhat na spravedlnost posmrtnou, ale u Čapka každé rozhodování o vině a trestu, jakkoli trpké a nedokonalé, zůstává povin-

ností lidskou, "protože člověk patří člověku". ("Poslední soud") Otázky života a smrti nejsou už pouhou složkou kratochvilné hry na detekci, ale vrací se jim relevance: mrtví přestávají být skácenými loutkami a znovu jsou zmarněnými lidskými tvory, žijí musejí nést odpovědnost za svou vinnu a za svůj soud ještě dlouho poté, co se zápletky rozuzlila.

Tradiční schéma detektivního příběhu překonává Čapek nově pojatým obsahem, ne formálními variacemi. Chestertonův detektivní problém je založen na paradoxu čili na zdánlivém protikladu; souvislost mezi póly tohoto protikladu je překryta dovednou verbální a dějovou konstrukcí, takže může být jednoznačně odhalena, údajně s použitím obecně platné metody. U Čapka jde naopak o skutečný rozpor mezi složitostí problému a možnostmi lidského poznání a sebepoznání; tento rozpor není řešitelný žádnou univerzální metodou a vede ke konfrontaci (a kombinaci) různých způsobů nazírání, takže těžištěm detekce není jednoznačná a vyčerpávající odpověď, ale - řečeno s autorem - "to, jak se poznává a objevuje skutečnost".

Summary

Antonín Přidal: VARIATIONS OF THE DETECTION STORY IN G.K. CHESTERTON'S AND KAREL ČAPEK'S WORK

The mystery in Chesterton's detection stories is based on a paradox, i.e. on a contradiction that is only apparent and therefore can be explained in a rational and unambiguous way. On the other hand, Čapek's variations of detection story deal with the actual antithesis of the mystery and the possibilities of human understanding, so that the detection raises noetic and moral problems resisting any "universal" method of solution.

NĚKOLIK POZNÁMEK K NERUDOVĚ VZTAHU K SHAKESPEAROVÍ

Lidmila Pantůčková

Při studiu vztahů mezi českou a anglickou literaturou 19. století, kterým se již jistou dobu zabývám, mne zejména zaujal problém, který sice není české literární vědě neznámý, ale který nebyl dosud zpracován v samostatné časopisecké nebo knižní studii - vztah Jana Nerudy k Williamu Shakespeareovi. Při shromažďování materiálu potřebného k jeho zpracování můj zájem ještě vzrostl, neboť veškerá dostupná evidence ukázala, že nejde o problém jednoduchý, ale o složitou problematiku - vztah k velkému anglickému dramatikovi totiž prolíná celou tvorbou a téměř veškerou činností velkého českého novináře a

tvůrčího umělce. Prozatím jsem zpracovala jeden aspekt této problematiky - "Shakespeare v Nerudově novinářské tvorbě" - v anglicky psaném článku, který vyjde v 16. svazku Brno Studies in English. Následující stručný výťah z mého rozboru, k jehož napsání jsem byla vyzvána předsedou brněnské pobočky Kruhu moderních filologů při ČSAV, snad zaujme i neanglistické členy naší odborné společnosti - vždyť hluboký obdiv k oběma uvedeným klasikům je nám jistě všem společný.

V úvodní části článku jsem celkově zhodnotila Nerudovu novinářskou činnost a zdůraznila, že vedle pokrokového světového názoru mu v plnění jeho ušlechtilého poslání vlasteneckého novináře napomáhala i jeho dobrá znalost světové literatury. Prozkoumání dostupné evidence o jeho znalosti Shakespeareovy tvorby mne pak dovedlo k závěru, že četbou německých a českých překladů Shakespeareových dramát, shlédnutím jejich představení na pražském českém jevišti a studiem jejich kritického hodnocení v dílech německých a francouzských literárních vědců, která měl ve své knihovně, získal spolehlivou znalost téměř celé tvorby velkého anglického dramatika, která tvořila solidní základnu pro jeho divadelní referentskou činnost týkající se Shakespeara (napsal celkem osmdesát referátů o představeních dvaceti Shakespeareových dramát), ale která se také výrazně projevuje v jeho tvorbě novinářské.

Té je věnována hlavní část článku podávající podrobný rozbor shakespearovských citátů, parafrází a odkazů, jichž Neruda použil k ilustraci či zdůraznění svých vlastních úvah a názorů. Rozbor nemohl opomenout žádné z témat, jimiž se Neruda v této oblasti své činnosti zabýval, neboť při zpracování každého z nich se velký novinář tím či oním způsobem odvolával k anglickému dramatikovi. Nejvýznamnějším z těchto témat bylo přirozené tehdejší postavení českého národa, jehož boji za uchování existence Neruda oddaně sloužil celou svou tvorbou, a tedy i svou žurnalistikou. V příspěvcích zabývajících se tímto tématem najdeme pět shakespearovských parafrází, tři odkazy a jedenáct citátů (osm z českých překladů vydaných Museem království českého v letech 1855-1872 a tři v překladu Nerudově). Doprovázejí Nerudovy výzvy k národní svornosti a k neúnavnému boji za opravdovou svobodu, jeho stesky nad smutným osudem českého národa a útoky na jeho utlačovatele, protesty proti nečinnosti nebo špatné politice českých konzervativních politiků a úvahy o celkové politické a ekonomické situaci v jeho zemi. Z nich uvádím jeden citát v Nerudově překladu z r. 1867, jímž podpořil svůj souhlas se záměrem českého národa zúčastnit se přes nesouhlas vládního tisku národopisné výstavy v Moskvě. Neruda chválí své krajany, že se dopouštějí takových "přestupků" a "zločinů", které vzbuzují hněv jejich nepřátel a mohly by být schváleny i "dramatisovaným vejšplukem vši špatnosti", králem Richardem III.: "zaklepal by nám na rameno a řekl by: Líbíte se mi, hoši!"

Dalším častým tématem Nerudovy novinářské tvorby jsou události v zahraničí, osudy cizích národů a různých zahraničních osobností. V tomto tématickém okruhu jsou shakespearovskými citáty a parafrázemi doprovázeny jeho úvahy o povstání v boce Kotorské, o východní otázce, o pruském, maďarském a židovském národu, o papeži Piu IX., o bývalém hessenském

králi Friedrichu Wilhelmovi I. a o budovateli suezského kanálu Lessepsovi. Ze čtyř citátů z muzejních překladů, jednoho z překladu staršího, dvou v Nerudově překladu a dvou parafrází upozorňují na citát nejrozsáhlejší (z Kolárova muzejního překladu *Macbetha*), kterým Neruda ilustruje svůj hněvivý protest proti masakrům spáchaným rakouskou armádou na dalmatských obyvatelích boky Kotorské, kteří r. 1869 povstali proti Rakousku.

V lehčích formách Nerudovy žurnalistiky, které sám označoval jako "drobné klepy" a "žerty", patřily k jeho nejoblíbenějším tématům různé lidské záliby, zábavy a koníčky, - sport a hry, móda, společenský tanec, cestování, pěstování květin, chtění i nechtění vtipy a kouření - ale také špatné návyky s nimi spojené. Jeho vesměs žertovné úvahy o těchto tématech jsou ilustrovány sedmi citáty z muzejních překladů, třemi v jeho vlastním překladu, dvěma parafrázemi a jedním odkazem. Snad nejzajímavější je jeho citát špatně přeloženého místa z muzejního překladu *Othella* od Jakuba Malého, které uvádí ve fejetonu z r. 1874 jako vtip "vskutku shakespearovský" mezi nechtěnými vtipy pronesenými na českém jevišti. Je to Jagovo zvolání "Tot mouřenín, tu troubu znám!", reagující na fanfáry ohlašující *Othellův* příjezd na Kypr.

Pět citátů z muzejních překladů, dva z Nerudově vlastním překladu, jednu parafrází a dva odkazy lze najít také v Nerudových zprávách o přírodních kalamitách nebo rozmarech počasí v zahraničí i doma, i o různých místních událostech. Například jeho zpráva o silném větru v Čechách je ilustrována Learovým zvoláním z jednání III., scény 2.: "Duj větre, roztrž tváře, zuř a duj!", převzatým z Čelakovského muzejního překladu. Nebo ve fejetonu z r. 1875 zabývající se uvedením nových měr a vah v Čechách Neruda podotýká, že české překlady všech měr a vah v muzejním vydání Shakespeara budou muset být přeočítány předním českým matematikem F.J. Studničkou, a sám jde příkladem přeočítáním výrazů "coul" a "libra" v citovaných verších z *Krále Leara* a z *Kupce benátského*.

Značný počet citátů (v muzejním i Nerudově vlastním překladu), parafrází a zejména odkazů lze najít také v Nerudových literárních kritikách, referátech o výtvarném umění a hudbě a zejména referátech divadelních (jako divadelní referent Neruda často používá Shakespeara jako svého kritického měřítko při posuzování jiných dramatiků). Pro nedostatek místa však nemohu na žádné z nich zvláště upozornovat. Stejně tak mi chybí prostor pro uvedení některého z citátů doprovázejících Nerudovy úvahy o jeho vlastní práci a na podrobnější odkaz k výjimečným případům, kdy Neruda necituje z českých překladů Shakespearových děl, ale z jejich původního anglického znění.

Na základě svého rozboru jsem dospěla k následujícím závěrům: Nerudův vztah k Shakespearovi skutečně prolíná celou jeho novinářskou tvorbou. Shakespearovské citáty, parafráze a odkazy se objevují ve všech formách, kterých Neruda jako novinář používal a jsou současně těsně spjaty s obsahem tlumočeným prostřednictvím těchto forem. Navíc Nerudovy komentáře doprovázející tyto citáty, parafráze či odkazy ve svém celku také přesvědčivě dokumentují různostvornost tvůrčích přístupů charakteristických pro jeho žurnalistiku. Rozbor mi také umožnil polemizovat s názorem Alberta Pražáka, vysloveným v jeho hodnocení Nerudovy osobnosti a díla v kolektivním

díle *Literatura česká 19. století*, svazek III, část II. (1907), že Neruda všechny citáty ze světové literatury přejímal výhradně ze sekundárních pramenů. Ať už používal jakékoli metody u jiných autorů, v případě Shakespeara citoval přímo z jeho dramát, a to v naprosté většině z jejich českých překladů vydaných v muzejní edici. Jedině ve třech případech, kdy citoval z anglického originálu, takových sekundárních zdrojů skutečně používal, jak jsem dodatečně zjistila (citáty převzal z antologie citátů a aforismů ze světové literatury Egona Berga: *Das Buch der Bücher*) a podobně tomu snad bylo i ve většině případů, kdy překládal sám. Studium českých překladů Shakespeara, z nichž Neruda citoval, a jeho novinářské tvorby mne přivedlo navíc k závěru, který čtenáři mé anglicky psané studie nemůže být zřejmý, že bohaté výrazové prostředky a vytríbený styl velkého anglického dramatika, adekvátně převedené do češtiny v muzejních překladech, ovlivnily také Nerudův novinářský styl. Zpracování tohoto problému jsem předložila k úvaze vědcům, jejichž badatelský zájem je soustředěn na styl velkého českého novináře nebo český styl vůbec. Můj rozbor mi konečně také umožnil uvést na pravou míru několik omylů editorů Nerudových spisů i Nerudů samotného.

Summary

Lidmila Pantůčková: SOME REMARKS ON JAN NERUDA'S RELATIONSHIP TO SHAKESPEARE

The author of the article presents a brief summary of the results of her research done in an English-written study "Jan Neruda's Use of Shakespeare in His Journalism" to be published in vol. XVI of *Erno Studies in English*. The conclusions of her research are the following: Neruda's relationship to Shakespeare pervades all the forms he uses as journalist and at the same time is closely connected with all the themes dealt with through the medium of these forms. Moreover, Neruda's comments accompanying his Shakespearean quotations, paraphrases and references, when assessed as a whole, also convincingly show the great variety of creative approaches characteristic for his journalism. Her investigation enabled the author, too, to argue against the opinion of Albert Pražák that the great Czech journalist took over all his quotations from world literature from secondary sources. In the case of Shakespeare, as the analysis confirms, most of the quotations are taken from the Czech translations of Shakespeare's plays, especially those published in the Museum edition. The last aspect of Neruda's relationship to Shakespeare - the influence of the English dramatist on the Czech journalist's style - cannot be apparent to the reader of the English-written study and is offered by the author for the consideration of those scholars whose interest is centred on Neruda's style or on Czech style in general.

KOMPOZICE BALZAKOVA ROMÁNU OTEC GORIOT

Antonín Zatloukal

Román *Otec Goriot* má dramatickou stavbu a lze jej rozdělit do tří částí. První část - expozice - zaujímá co do trvání deset dnů: konec listopadu a začátek prosince 1819. Její významnou složkou je popis, a to jak postav, tak i prostředí, v němž se odehrává děj. Při popisu postav vychází Balzac z teorií Cabanisových, Gallových, Lavaterových, podle nichž se dá z vnějších rysů obličej, z tvaru hlavy, z postavy a jejího držení usuzovat na charakterové a duševní vlastnosti člověka. Hodnota těchto teorií nebyla pro Balzaka determinující. Gall, Lavater a další byli jen iniciátoři, kteří otevřeli dveře k novým asociacím, jichž Balzac využil k zdůraznění plastičnosti, životnosti a reliéfnosti postav, aniž přitom opomenul vztah mezi vnějším a vnitřním v psychofyzických korelacích.

Pokud jde o prostředí románu, vychází Balzac z názoru, že existuje určitá harmonie mezi postavou a prostředím přičemž obě složky na sebe vzájemně působí. Postava jakoby impregnovala svým životem, zvyky a intimitou interiér, dům, rámeček; prostředí zase poznamenává určitým způsobem postavu. Věci zdánlivě němě (městská čtvrt, ulice, dům, zařízení bytu) vypovídají řadu důležitých údajů o životě, zvycích, štěstí nebo neštěstí lidí, kteří v nich bydlí. Z fasády penzionu paní Vauquerové, z jeho interiérů rekonstruuje Balzac jako paleontolog životní osudy postav. Jestliže Rastignac opustí penzion paní Vauquerové, znamená to i určitou změnu v jeho myšlení a povaze.

Popisy, v nichž se uplatňují vizuální, olfaktické i taktilní dojmy, způsobují, že expozice má pomalý spád a může se zdát zdlouhavá. Ve skutečnosti však popisy tu nejsou ani samoučelné, ani izolované. Nejenže mají informující a dokumentární charakter, nýbrž souvisí s dějem, který připravují a vysvětlují, a jsou tak organicky začleněny do vyprávění.

Popis také nezpůsobuje jednotvárnost expozice. Balzac neustále mění způsob, jak učinit osnovu zajímavou. Expozice je proto zpestřena sukcesivními retrospektivami o Goriotovi, digresí o nepravé hraběnce d'Ambermesnil, narážkami druhých postav na osudy Goriotovy; jsou tu dále dialogy, náznak vnitřního monologu, dopis matce a v nepřímé řeči jsou sugerovány dopisy sestrám. Nechybí ani tajemství, s nimž se setkává Rastignac, který se jeví jako vyslanec autorův a čtenářův průvodce. Rastignac je oko, které se dívá klíčovou dírkou do Goriotova pokoje, je ucho, které slyší podivné zvuky na chodbě penzionu, stejně jako zaslechne hádku obou sester. Z penzionu proniká Rastignac dále do Paříže a odhaluje další tajemství: pozadí života Restaudů, Nucingenů, paní de Beauséant. Autorův reflektor spočine na chvíli na Vautrinovi, který se zdá být nesnadno proniknutelný, aby se nakonec zastřelil na Goriota. Od Rastignaka vychází téma ctižádosti, s Vautrinem je spojeno téma pokušení a zla, s Goriotovou postavou souvisí téma otcovské lásky a dobra. Tyto tři osy

tvorí zápletku, jež se zkomplikuje v dalším průběhu, zaujme však už svým napovědáním v expozici. Jestliže začátek románu ohlašoval lineární, strážlivé vyprávění, pak čtenář brzy zjistí, že román není ani jednohlásý, ani monotónní, ani zcela jasný.

Střední část je nejrozsáhlejší, skládá se totiž ze dvou dílů. První díl zaujímá časově dobu od druhého týdne v prosinci do konce ledna 1820 a obsahuje v sobě psychologickou přípravu směřující k Rastignakové morální krizi; druhý díl končí kolem poloviny února zatčením Vautrinovým. Rytmus je tu podstatně rychlejší než v expozici, jež připravila všechno potřebné k střetnutí individuálních zájmů a vášní, a tím i k rychlému spádu. Postavy jsou už definitivně rozmístěny do dvou protilehlých táborů, jež představují dobro a zlo, dva principy věčně bojující v tomto světě. Na jedné straně je Vautrin-zlo, pokušitel, satan - nabízející cestu k moci a zbohatnutí za cenu morálního úpadku, na druhé straně pak Goriot-dobro, ukazující příklad sebeobětování, odříkání, lásky. K oběma protikladným pólům připojil Balzac další postavy: ke Goriotovi zrazenou a opuštěnou paní de Beauséant a Viktorinu Tailleferovou, k Vautrinovi Goriotovy sobecké dcery. Obě skupiny Rastignaka ustavičně přitahují a mají vliv na formování jeho charakteru. Goriot v něm oživuje vzpomínky na domov, nezkaženost, čistotu, které si odtud přinesl - to je hlas citů; Vautrin nabízí plné uspokojení jeho ctižádosti - to je hlas chladné reflexe a cesta vzpoury proti společnosti. Rastignakovy rozhovory s Goriotem a Vautrinem vyvolávají v jeho nitru neustálé váhání mezi oběma protikladnými póly.

V druhém dílu střední části se pozornost soustřeďuje na Vautrina, který jakoby vedl nitky postov. Způsobí smrt Tailleferova syna, dosáhne převedení bankérova dědictví na Viktorinu a tím přinutí Rastignaka volit mezi Delfínou a Viktorinou. Rastignakovo rozhodnutí pro Delfínu znamená odmítnutí Vautrinova návrhu a jeho porážku, kterou konkrétně zújí další události: Vautrin se hroutí pod vlivem uspávacího prášku, který mu podala slečna Michonneauová, když sám předtím učinil totéž Rastignakovi, aby ho vyradil ze hry o život Tailleferova syna. V okamžiku, kdy Vautrin sebevědomě prohlašuje "Já jsem všechno", není už ve skutečnosti nic, protože za chvíli bude zatčen. Porážka Vautrinova kontrastuje s vítězstvím Goriota, který krátce po Vautrinově zatčení přijíždí v kočáru "se zářící tváří".

Účinným prostředkem ve střední i závěrečné části je čas. Román je uspořádán chronologicky - děj trvá od konce listopadu (30. 11. 1819) do 21. února 1820 - celkem 18 skutečných dnů s jednotlivými exkurzemi do minulosti Goriotovy, Viktoriny, Michonneauové, aj. Přesné časové údaje jako: "v jednu hodinu ráno", "dnes večer", "pozitíř", "letos v únoru..." mají za cíl podtrhnout zdání skutečnosti.

Jde tu však ještě o další využití času podle toho, jak je chápána funkce jednotlivých časových kategorií. V případě Rastignakově je např. přítomnost prožívána jako přítomnost, to znamená jako nejistá, neurčitá se stejnou nejasnou budoucností, která se však jeví mladému ctižádostivci

ve světle nadějí, příslibů, jichž se chce hrdina zmocnit. Cílem je odstranit časový hiát, který existuje mezi tím, čím člověk je, a tím, čím chce být, aby tak došlo k splynutí času touhy i času splnění. Touha, přání se před Rastignakem rysují jako čas, který se mění v společenský prostor - dobýt Paříže, dosáhnout postavení. Pro Rastignaka je budoucnost vytušování štěstí, zatímco pro Goriota je anticipací neštěstí, katastrof, které vycházejí z nezměnitelné minulosti, jež vystupuje v klamně podobě budoucnosti. Rastignakov případ se naproti tomu odehrává v přítomnosti, jež se staví proti minulosti. Určitá nejistota existuje i u Goriota, podobá se však zaslepenosti v tragédii, kde nejistota je víceméně řízená.

Čas tu není jen lineární; má svou kvalitu, dynamiku, hustotu, jež nutí čtenáře k spolupráci při dotváření postav. Vyplýne to zejména, když si uvědomíme, že Balzac vnitřní zápletku Otce Goriota posiluje vnější zápletkou jiného díla. Tak např. spory v rodině hraběte de Restauda jsou vysvětleny v povídce Gobseck. Povídka se tak stává složkou zápletky v Otci Goriotovi a vrhá boční osvětlení na román, stejně jako povídka Červená hospoda, v níž je vysvětlen případ bankéře Taillefera, nabo jako román Opuštěná žena, kde je vyličen soumrak života paní de Beauséant. Tímto rafinovaným uměleckým postupem nahrazuje Balzac přirozenou cestou nemotivovaně zasa- haly umělého prostředku "deux ex machina". Zároveň vzájemné propojení různých děl podtrhuje jednotu Lidské komedie.

Celá tato část udivuje mnoha kontrasty, překvapeními, interferencemi různých společenských vrstev, morálních rysů, témat a zápletek, jež jsou budovány sériemi epizod, které směřují k formování a výchově Rastignaka.

Rozuzlení, konečná fáze románu, zahrnující pět dnů (17. - 21. února) bohatých na peripetie je nejkoncentrovanější a nejdramatičtější. Dochází v ní k definitivnímu řešení osudů všech významných postav. Paní de Beauséant po uspořádání plesu na rozloučenou opouští Paříž, zlomena více než Racinova Berenika opouštějící Řím. Goriot překypující nedávným štěstím, je hádkou svých dcer stržen do propasti smrtelné agonie. Jeho smrt, která je vrcholnou scénou nejen této části, nýbrž celého románu, učiní definitivní konec Rastignakovu váhání, ne nepodobnému váhání královny dánské. Jestliže na začátku románu byl vstup do Paříže, spojený s hrůznou evokací Latinské čtvrti, přirovnán k sestupu do katakomb, pak na konci románu pohled z výšin hřbitova Père Lachaise symbolizuje společenský vzestup Rastignakův.

Koncentraci závěrečné části napomáhá i to, že se tu zmenšuje počet jednajících osob a zužuje místo dramatu. Zatčení Vautrina způsobí rozpad penzionu: ze scény mizejí slečna Michonneauová, její druh Poiret, odchází V. Tailleferová s paní Couturovou, umírá Goriot a definitivně odchází Rastignac. Z vrcholného crescenda dochází k uklidnění. - Také prostorové se děj koncentruje. Román se odehrává na různých místech Paříže, vrací se neustále do penzionu paní Vauquerové, kde také probíhá jeho vrcholná scéna. Neustálá změna prostředí nemá za cíl jen oživit děj. Strídavé návštěvy paláců zámožných čtvrtí a návraty do chudé Latinské čtvrti mají za cíl podtrhnout společenské i majetkové rozdíly, překonat Rastignakovo váhání a ukončit spolu s rozhovory Rastignaka s Vautrinem

a Goriotem jeho společenskou i citovou výchovu. Román končí tam, kde začínal - v penzionu paní Vauquerové -, ponecháme-li stranou poslední scénu na hřbitově.

Celý román je prostoupen paralelismy v rovině situační, dějové i charakterové. Vedle podobnosti jsou založeny také na kontrastu a tím se stávají zdrojem dramatického napětí, hybateli díla. Jsou to nenáročná zdvojení (téměř simultánní návštěvy obou dcer u Goriota, návštěvy Rastignakovy u Restaudů a paní de Beauséant aj.) i důmyslné korespondence. Celá řada analogií vyplýne ze srovnání dvou dnů: jednoho prosincového a jednoho únorového. V prvním případě se děj odehrává ráno, při snídani, kdy jídelna se postupně zaplňuje strážníky, nálada je příjemná, vtipkuje se a Vautrin si neomaladě dobírá Goriota, který mu předpovídá, že jednou na své chování zle doplatí. V únorovém, tzv. "výjimečném dnu", se strážníci opět scházejí tentokrát večer znovu v jídelně, kde dojde k zatčení Vautrina. Nálada je napjatá a po zatčení se místnost postupně vyprazdňuje. Prosincový den se má k únorovému, pokud jde o plány a intriky, jež se tu uzavírají, jako vina k trestu, jako expozice k rozuzlení. Vautrin je odhalen jako uprchlý galejník a potrestán, jak mu Goriot předpověděl. - Také analogie mezi jednotlivými plesy jsou pozoruhodné. Na prvním plese u paní de Beauséant Rastignac objeví bohatství, urozenost, půvab žen a zatouží po nich. Na dalším plese u paní de Carigliano vychutnává Rastignac úspěchy svého debutu. S těmito světlými okamžiky kontrastuje ples paní de Beauséant na rozloučenou s Paříží, ples, na který vrhá tragický přísvit agonie Goriotova na bídném loži ve studené mansardě. Obě scény přes vnější kontrastnost spolu souvisejí. Oznamují totiž ústup nebo zánik citové založených postav. Tato dramaticky vypjatá scéna je navíc ironizována bezohledným vtipkováním strážníků, které paní Vauquerová vybízí k večeri: "Tak pánové ke stolu, polévka vychladne."

Paralelismy a analogie situací a scén vyvolávají jakousi hru zrcadel, která Rastignakovi dovoluje, aby se bedlivě pozoroval, vyvozoval závěry ze svých reakcí a hlouběji poznával sebe i svět kolem sebe.

Proti původnímu jednoduchému schématu se dílo rozkošatilo v rozsáhlý román. Kromě dramatu starého Goriota a jeho dcer obsahuje román také formování mladého Rastignaka a příběh Vautrinův. K nim připojil autor téma opuštěné ženy, jež je zde bohatě zastoupeno a výrazně ztělesněno v postavě paní de Beauséant, i epizodu Viktoriny Tailleferové a jejího otce, jež je svým způsobem inverzním příběhem Goriota a jeho dcer: milující otec - nevděčné dcery, milující dcera - nemilosrdný otec. K původně zamýšlenému lineárnímu vyprávění jednoho příběhu asociuje Balzac vyprávění další, analogická v jistém smyslu základnímu syžetu. Všechny zápletky, syžety postavy jsou důmyslně propojeny a konvergují k hlavní vyprávěcí ose. Od monodického vyprávění dospěl Balzac k polyfonnímu románu komponovanému na způsob trojhlasé fugy s tématy: otcovství - dobro, ctízádnost, revolta - zlo.

V Otci Goriotovi vrcholí po stránce obsahové i formální Balzakova předchozí tvorba a zároveň tu vzniká nová vývojová etapa. Poprvé zde autor soustavně použil systému opakujících

se postav - epizodická postava lékaře Bianchona např. vystupuje téměř ve třiceti dílech - a ze spojení jejich dílčích rysů a zlomkovitých charakteristik v různých románech a z různých životních období dosáhl jednak komplexního portrétu postavy, jednak organického spojení jednotlivých děl. Díky tomuto uměleckému postupu, Lidská komedie není světem jednotlivých, izolovaných děl, je organickou syntézou, v níž každý román má svou autonomii.

- ¹Cr.: A. Zatloukal, Charaktery a struktura Balzacových románů, in: Sborník VSP v Olomouci, VI/1959/, s.149-169.
 A. Zatloukal, La Genèse des personnages balzaciens, in: Orbis litterarum, XVII/1962/, Nr. 3-4, p.184-169.
 A. Zatloukal, Umění Balzacova románu, Praha, SPN 1966, s. 126.

Résumé

Antonín Zatloukal: COMPOSITION DU ROMAN "LE PÈRE GORIOT" DE BALZAC

Le roman a une structure dramatique. Son exposition est caractérisée par la description, dont la fonction n'est pas seulement énumérative et documentaire, mais en même temps explicative et évocatrice. Elle devient ainsi une partie organique de la narration. Les thèmes de l'amour paternel, de l'ambition, de la tentation forment l'intrigue qui se multiplie et s'entrecroise dans la deuxième partie. Celle-ci est formée de deux étapes: la préparation psychologique de Rastignac, la chute de Vautrin. Le temps y joue ainsi que dans la partie finale un rôle important. Il n'est pas seulement chronologique et linéaire, il a aussi sa qualité, son épaisseur, son dynamisme, qui obligent le lecteur à collaborer avec l'auteur. Le dénouement est très ramassé et dramatique. Le nombre d'acteurs diminue, l'espace se rétrécit, le destin des personnages s'accomplit. L'alternance des quartiers riches avec le pauvre Quartier Latin concourt à achever l'éducation sociale et sentimentale de Rastignac. Les diverses parties du roman sont reliées entre elles par de nombreux parallélismes basés sur l'analogie ou le contraste, d'où ressort une tension dramatique et un jeu de miroirs permettant à Rastignac de mieux connaître et, soi-même et le monde autour de lui. A une narration proposée à l'origine comme linéaire, Balzac a associé d'autres narrations analogiques au sujet principal. Du récit simple et monotone Balzac a abouti au roman polyphonique composé comme une fugue à trois thèmes: paternité - le bien, ambition, tentation - le mal.

Les personnages réparaissants, utilisés ici pour la première fois de manière systématique, permettent à l'auteur de broser des portraits complexes de ses personnages, de compliquer l'intrigue et le dénouement, de former l'union organique de divers romans. Grâce à ce procédé d'écriture la Comédie humaine n'est pas un univers composé d'œuvres isolées, mais elle est une synthèse organique où chaque roman a son autonomie.

K PODSTATĚ POEZIE MARINA SORESKA

Jiří Šrámek

Tradice brněnské pobočky Kruhu moderních filologů se vyznačují snahou o co možná nejširší záběr romanistických studií. V tomto kontextu měla své místo i rumunská literatura, zejména současná.

Marin Sorescu, jeden z nejvýraznějších představitelů moderní rumunské poezie, zároveň dramatik, kritik, esejista, překladatel i romanopisec, patří k autorům, které znají čtenáři v řadě evropských zemí, včetně naší vlasti. Debutoval v roce 1964 sbírkou pastišů Sám mezi básníky, které předcházely verše uveřejněné v literárních časopisech. Rozhodný krok k vlastní osobité poezii učinil básník ve sbírce Básně (1965). Spójuje zde bytostný lyrismus s absurdním humorem a nachází také své základní téma člověka v jeho každodenním, bezprostředním světě. Za tuto sbírku byl Sorescu odměněn v následujícím roce cenou Svazu rumunských spisovatelů (po druhé ji dostane v roce 1973). Meditativní lyrika, kořeněná ironií, postupuje další Soreskovy sbírky, jako je Smrt hodiny (1966), jež spolu s Básněmi z roku 1965 vytvoří novou, rozšířenou verzi Básní (1967), a Mládí Dona Quijota (1968), které spolu s verši z Básní a ze Smrti hodiny vytvoří sbírku Úhel (1970), během svého studijního pobytu ve Spojených státech pořídil Marin Sorescu z Úhlu výběr osmdesáti básní, který pak vyšel v roce 1972 v rumunském originálu a souběžném anglickém překladu pod názvem Rámy. V téže době vyšel tento výběr i ve verzi rumunsko-italské. Sbírkou básní Kašlejte (1970) naráží svým titulem - a stejnojmennou básní z této sbírky - patrně na způsoby, jakým část publika přijala jeho drama pro jednoho herce Jonás (1968), hru na způsob absurdního divadla, představující podobnost lidského údělu. Svaz rumunských spisovatelů ji odměnil cenou za dramatickou tvorbu a v roce 1974 udělil Soreskovi tuto cenu znovu, za celou trilogii vydanou pod společným názvem Živen solné hory. Soreskův přínos k obnově rumunské dramatické tvorby v šedesátých letech tak došel oficiálního uznání. Příbuzností poezie s dramatem se autor teoreticky zabýval v eseji Nespavosti (1971). Kašlejte je sbírka typicky soreskovská, v níž básník ve volném verši hovoří o světě kolem nás, vyplněném důvěrně známými věcmi, mezi nimiž člověk žije a na které neustále paráží. K vytvoření odstupů od tohoto blízkého a často zranujícího světa pomáhá autorovi ironizující skepticismus: "Pojďme spáchat sebevraždu, říkám svým přátelům, / dnes jsme si tak hezky popovídali, / byli jsme tolik smutní, / té společné dokonalosti už nikdy nedosáhneme / a je škoda, abychom takovou chvíli propásli." Ve svazku básní Duše dobrá pro všechno (1972) se pozastavuje nad zvykem vkládat hned do všeho celou duši, která se naneštěstí hodí pro všechno tak dobře, až toho zneužíváme. Zřejmě i poněkud odtaziťá Soreskova erotika je v souladu s básníkem proklamovanou obezřetností - i do lásky je třeba vkládat duši obezřetně. Marne bychom hledali bezprostřední výraz spontánních citů nebo rozjitřenou stopu hlubokého prožitku. K slovu láska autor rád připojuje adjektivum "hořká". I v intimní oblasti života člověka nepřestává vidět věci v jejich pomíjivosti a rozpornosti.

Z hlediska množství formálně pravidelných básní představuje snad nejtradičnější sbírku v roce 1973 v Jasech vydaný svazek veršů Takže, v němž autor mimo jiné připomíná svůj debut pastišera pozoruhodným ohlasem na Poeova Havrana v básni Nevermore, podmanivými verši, v nichž Sorescu s kongeniálností téměř neuvěřitelnou propadá fascinujícímu vlivu Poeova rytmu a hláskové instrumentace. Básně z Kašlejte, rozšířené o několik dalších, tvoří obsah sbírky Mraký (1975) a na Takže naváže roku 1976 sbírka milostné poezie Zaklínadlotéka (1976), oživující pojem magické moci poezie. Také Putovní svátky (1978) těší z tématu lásky - ženy jsou znaky putovních svátků a někteří z nás je slaví, kdežto druzí mají zase jiné svátky. Svou formou se Putovní svátky přibližují básním v próze, v nichž autor vyvolává v třísvazkovém cyklu V Lillieci (1973, 1977 a 1980) vzpomínky na dětství na vesnici. Jako prozaika představuje Soreska jeho román ze současnosti Tri přední zuby (1977) a osobitá skladba Vize doupěte (1982), se zvířecími hrdiny s maskami a vlastnostmi dnešních lidí. Text je protkáán básněmi a vlastními autorovými ilustracemi. Básníkův vývoj je hledání beze zvrátů, svědčí o zrání citu a výrazu, které poznamenaly již první Soreskovy verše.

K druhému vydání své prvotiny napsal v roce 1972 Marin Sorescu krátkou předmluvu pod názvem Kde jsem zůstal?, v níž čteme toto vyznání: "Poezie byla pro mne vždy něčím velikým, téměř posvátným. Tou nepatrnou podstatou, která - jak říká Plato - má věčně kolem sebe nekonečno nebytí. Snažil jsem se hájit její podstatu." Mezi básníky jemu blízkými, jejichž tvorbě věnoval esej Teorie sfér vlivu (1970), se objevují jména jako Henri Michaux, Saint-John Perse a T.S. Eliot. V předmluvě k svému překladu Rámů do angličtiny napsal Roy MacGregor-Hastie, že Sorescu je organizátorem chaosu, u něhož je patrný ohlas Dylana Thomase. Alexandru Piru nachází u něho podobnost s Jacquesem Prévertem. Vladimír Streinu mluví o "lyrickém paradoxu" a chce tím říci, že básník sděluje svou základní zkušenost prostým výrazem. Sorescu neutiluje o trasy odvážných metafor. Dává přednost metaforickému vyznění básně jako celku. Síla jeho poezie přitom staví na volné hře básnické představivosti, která připomíná dědictví surrealistu. Básně S budíkem (Takže), která rozvíjí obraz ženských nader, rtů nebo uší, na něž bude třeba zavěsit naději s budíkem, takřka vyvolává představu koláže. Soreskovy verše by se daly položit vedle některých sbírek Roberta Desnose. Obrazotvornost se mu však nikdy nevyvíká z rukou. Snoubí se s praktickou a burcovací životní filozofií - Vladimír Streinu tu mluví o burleskní poezii a kosmické solidaritě. V životě má smysl se zaměřit na činnost v rámci lidské působnosti: "K čemu všechna filozofie, / jenom já jsem živý, v této chvíli, / náhodou, ale skutečně živý" (Takže). Soreskova poezie se tak stává v pravém slova smyslu konkrétní, osobní výpovědí, v níž se nezřídka objevuje zájmeno "já" nebo "my". Je to poezie, která hovoří srozumitelnou řečí. Takzvaná absurdita v Soreskově poezii, plynoucí z překvapivých myšlenkových asociací a neobvyklých slovních spojení, postupně nabývá tvaru originální básnické formulace zakončené pointou, často směřující k aforističnosti. V doslovu k Mládí Dona Quijota Sorescu poznamenává, že básnický čin spočívá v odvaze odhalit vlastní subjektivitu. Poezie má být jasná, ne

však pokleslá na obecnou úroveň chápání, co možná stručná, originální, ale bez okázalosti. Jazyk je k tomu potřeba snést z knižecího zámku a vložit do důvěrného prostředí ulice. Inspirace - jako o ní hovoří v Putovních svátcích - není darem muz, ani plodem neuvědomělých automatismů zivených z hlubin podvědomí: "Inspirace je něco jako programování, / člověk pracuje jako robot. / Ale musí být naprogramován dobře."

Básnické univerzum Marina Soreska tak jen zdánlivě budí představu odtažitě a absurdní struktury. Ve svém úhrnu je to poezie velice smysluplná a otevřená nadějnému poselství, jak je vyjadřuje v básni Byl to den: "Vracíš se večer domů trochu opotřebovaný, / ale jsi spokojený, / ... / Byl to den jako všechny ostatní, / plný plodů" (Duše, dobrá pro všechno). Básníkovo poselství vychází ze zkušenosti individua a k jedinci mezi lidmi se zase obrací. Svoje sdělení formuluje s ostychem, který se halí do lehké ironie a skrývá za šalebou hru obrazů. Je to poezie, která promlouvá o věcech kolem nás i v nás samotných. V provokativních antitezích v ní stojí proti sobě a zároveň se neustále propouští všudy - přítomné protipóly: jedinec - lidé, mikrosvět - makrosvět, prostota - slavnostnost, radost - žal a také ironie - vážnost. Souhra mezi střídavým oddalováním, plynoucím ze sklonu k abstrakcím, básnickým zkratkám, bezrozměrnému času a kosmickým obzorům, a přibližováním, navozeným vesměs důvěrnou ironií, která vesměrná a děsivě opět zlidšťuje a uvádí na lidské rozměry, je příznačným rysem Soreskova stylu. Soreskův básnický jazyk a vidění světa otvírá meditativní lyrice nové prostory.

Résumé

Jiří Šrámek: SUR L'ESSENCE DE LA POÉSIE DE MARIN SORESCU

Marin Sorescu, poète (Poèmes, 1967; Angle, 1970; Toussez, 1970; Ame, bonne a tout faire, 1972; Ainsi, 1973; Nuages, 1975; L'incantatiotheque, 1976, etc.), dramaturge (Jonas, 1968, etc.), essayiste, critique et romancier roumain, est connu des lecteurs et des spectateurs de théâtre tant en Europe qu'aux Etats-Unis. On compare M. Sorescu a Henri Michaux, Saint-John Perse, Jacques Prévert, T.S. Eliot ou Dylan Thomas. En effet, la poésie de Marin Sorescu, avec son thème principal de l'homme dans son milieu quotidien, se voit liée a une expression ironique, voire absurde. Cependant, dans la poésie de Sorescu, l'absurdité en question nait de l'expression qui donne libre cours a l'imagination créatrice et qui, par conséquent, rappelle l'héritage surréaliste, en particulier la poésie de Robert Desnos. En outre, la poésie de Marin Sorescu est douée d'un sens: elle est mise au service d'une vision optimiste du monde, elle prêche une sorte de solidarité cosmique.

VZPOMÍNKA NA PŘEKLADATELE O. F. BABLERA

Zdenka Stavinohová

Babler nastoupil svou překladatelskou dráhu vyzbrojen neobyčejnou znalostí cizích jazyků. Přispěla k tomu i některá životopisná fakta. O. F. Babler se narodil 26. 1. 1901 v malém městečku Zenici v Bosně. Matka byla Češka, otec pocházel z prostředí německoslovenského. Zemřel však, když synovi bylo sotva půl roku. Matka s chlapcem mluvila česky, ale z piety k otci učila ho také němčině. Ve škole pak byla vyučovací jazykem srbochrvátšina. A tak Babler vyrůstal v trojjazyčném prostředí. Po vypuknutí 1. světové války se matka se synem, sestrou a jejím manželem vrátila v r. 1915 na Moravu a usadila se v Olomouci. Tam se Babler vzdělával na reálce učil dalším cizím jazykům. Ale i v pozdějších letech dále rozšiřoval své znalosti cizích jazyků. Po maturitě zvolil dráhu svobodného překladatele a spisovatele. Po čase se usadil se svou rodinou v Samotiškách pod Kopečkem. Ale v r. 1935 nastoupil dráhu knihovníka, nejprve v Živnostenské komoře, potom v Univerzitní knihovně, přejmenované později na Státní vědeckou knihovnu. V r. 1956 ho částečná ztráta zraku přinutila, aby odešel do invalidního důchodu. Od té doby se věnoval výlučně činnosti překladatelské a spisovatel-ské.

Babler byl typem univerzálního překladatele, neboť překládal nejen z mnoha jazyků, ale i různé literární formy. Jasně však u něho převládají překlady poezie. Mezi překlady z francouzštiny významné místo zaujímají překlady ze staré francouzštiny. Už v r. 1928 přeložil povídku Aucassin a Nicoletta. Z knížky Marie de France přeložil příběh Lanval (ostatní její příběhy přeložil Jiří Konápek, 1958). V pozdějších letech vyšel v r. 1973 Bablerův překlad Románu o lišákovi. Překladatel zde provedl uvážené výběr kapitol z originálu. Zachoval osmislabičný verš s párovým rýmem. V r. 1977 vyšel Bablerův překlad 1. části Románu o růži, tedy části, jejímž autorem je Guillaume de Lorris. Z nové francouzštiny překládal např. poezii P. Claudela, básen V. Huga Spící Booz, básen Ch. Baudelaira Sovy a zvláště A. Rimbauda Opilý koráb. Tento překlad Babler právem řadil k nejlepším, který v posledních letech vytvořil.

Mezi překlady z italštiny je životním Bablerovým dílem překlad Dantovy Božské komedie, který vyšel již ve třech vydáních (1952, 1958, 1965). Přípravuje se čtvrté vydání, s posledními překladatelskými úpravami. O překladech Božské komedie napsal Babler řadu článků a studií v našich i v zahraničních časopisech. Stejně jako předchozí překladatelé (Fr. Doucha, J. Vrchlický, K. Vrátný) Babler zachoval jedenáctislabičné jambické verše s průběžným dvojslabičným ženským rýmem. Nesouhlasil s řešením Vladimíra Mikeše, který v svém překladu střídá ženské rýmy s mužskými. O svém překladu přednášel Babler také na dantovské konferenci v r. 1965 v Mnichově. Již v r. 1932 vydal v edici Hlasy, sv. 17, svůj překlad Giovanni Pascolino Básen o Atě. V r. 1940 jako 46. svazek Hlasů vyšel Bablerův překlad díla Giovanni Bocaccia Život Dantův. A v r. 1965 opět vyšel jeho překlad knihy Giovanni Bocaccia a Lionarda Bruní d Arezzo Nejstarší životopisy Dantovy.

Ze slovanských jazyků překládal Babler především poezii. Ale ze srbochrvátštiny přeložil také Travnickou kroniku Ivo Andriče. Nemalý počet turcismů a zkomolených slov kladl na překladatele značné nároky. Ale Babler, který v Bosně vyrůstal, byl schopen úspěšně zdotat tato úskalí. Obdobně tomu bylo při překladech knihy Stefana Sremace Pop Čira a pop Spira. Izde byly překladatelskou těžkostí v přímé řeči četné nářeční formy a zkomoleniny. Babler je však opět bezpečně zvládl.

K nejstarším překladům z angličtiny patří Bablerův překlad básně E. A. Poea Havran. Je již z r. 1930 a v r. 1931 ho přeložil do němčiny. Teprve po Bablerově smrti vyšla sbírka překladů Poeova Havrana, mezi nimiž je zařazen i jeho překlad s pozdějšími jeho úpravami. Kromě četných básní různých básníků přeložil Babler Shakespeareovy divadelní hry Macbeth (1947) a Král Lear (1954). Tato hra byla hrána v Praze také v r. 1964, kdy se tam konala shakespearovská konference, na níž Bablera upoutal Polák Kott novostí pohledu na shakespearovskou problematiku. V časopise Divadlo v prosinci 1969 vyšel Bablerův překlad hry T. S. Eliota Vražda v katedrále.

Z ruštiny překládal Babler ponejvíce poezii, lidové bajky a legendy. Např. již v r. 1932 vyšly v jeho překladu Básně Anny Achmatové a Legendy ukrajinské. Také u překladů z němčiny převažují překlady poezie, lidové poezie a legend. Obdivuhodně široký přehled o existujících překladech dovoval Bablerovi připravit např. k stému výročí narození J. W. Goetha básen Zauberlehrling v osmi překladech různých překladatelů, z nichž jeden je také Bablerův.

Neobyčejně bohatá byla Bablerova činnost na úseku bibliofilském. Hojně přispíval do časopisu Bibliofil. Svazky edice Hlasy, která byla jeho tvrdším činem, vycházely od r. 1925 - 1946. V r. 1941 - za okupace - bylo cenzurou vydávání Hlasů zastaveno a v r. 1946 vyšel již jen jediný svazek. V bibliofilských publikacích defiluje řada básníků nejrůznějších národností. Závodní klub ČKD Blansko pak vydával u příležitosti MDŽ v Bablerově překladu až do jeho smrti v r. 1984 bibliofilské svazčky básní básnířek všech slovanských národností (Rusky Anny Achmatové, Polky Haliny Poświatovské, Bulharky Blagy Dimitrové, Charvátky Vesny Parun, Slovinky Svetlany Makarovicové, Srbky Desanky Maksimovičové, olomoucké básnířky Anđely Janouškové a řady dalších básnířek slovanských, mezi nimi i českých a slovenských).

Svůj hluboký vztah k výtvarnému umění prokázal Babler např. v zasvěcených pojednáních o umělcích, která napsal pro katalogy k jejich výstavám. Řadu let redigoval také časopis Okénko do dílny umělcovy, kam sám hojně přispíval. Časopis byl věnován "neprávem zapomenutým a nedoceneným". Pro časopis Panorama chtěl Babler sestavit cyklus překladů básní inspirovaných uměleckými díly. V šesti číslech roč. 1979 časopisu můžeme číst jeho Myšlenky o umění. A v desítkě básní, které mohl Babler ještě do své smrti uveřejnit, najdeme např. básen Rosy Auslándrové Renoir, Josefa Weinhebera Breughelovi "Slenci" a další. Láska k hudbě a hudební vzdělání přivedly Bablera k překladům operních libret a písní z němčiny do češtiny.

Významným úsekem Bablerovy činnosti jsou také jeho překlady z češtiny do cizích jazyků. Např. do angličtiny přeložil již v roce 1935 Fr. Halase Staré ženy (Old Women). Po letech, v r. 1956, je přeložil také do němčiny. Nejednou přeložil některou básen z jednoho cizího jazyka do druhého. Např. jeho překlad básně Witolda Hulewicze Das gestohlene Buch z polštiny do němčiny vydala švýcarská společnost bibliofilů. Pro švýcarský časopis Die Tat přeložil z ruštiny do němčiny básen Michaila Dudina Und deiner Freiheit Weg. Průkopnickým činem byly Bablerovy překlady do němčiny básní slovanských básníků pro časopis Die Tat. Po dobu asi 10 let každý týden posílal do tohoto švýcarského časopisu překlad jedné básně a trvalo to až do zániku časopisu v r. 1977. Pro edici Reclam v NDR přeložil mnoho básní pro připravovanou sbírku české poezie od nejstarších dob až do současnosti.

K výročí některých našich básníků připravil bibliofilské publikace. Např. ke stému výročí O. Březiny (1968) přeložil do němčiny básen Moje matka a připojil její překlad od dalších tří překladatelů. Ke stému výročí Petra Bezruč (1967) shromáždil pod názvem Kdo na moje místo 18 básní českých a slovenských autorů v překladech do 11 jazyků. Je autorem několika těchto překladů. V r. 1970 vyšel jeho německý překlad poezie J. Seiferta Mozart in Prag. A v r. 1983 vyšel jeho německý překlad Máchova Máje pod názvem Mája: Zwei sprachige Aufgabe. Vysoce hodnocen byl rovněž jeho německý překlad libreta Smetanovy opery Huďička. Z prozaických děl přeložil do němčiny např. Fr. Hrubina Die schonsten Märchen a Jos. Čapka Geschichten vom Hündchen und vom Katzchen (1958 a 1961).

V našich i zahraničních časopisech uveřejnil množství článků. Jsou zaměřeny jednak na problematiku překladatelskou, jednak kulturně historickou. Poněvadž si však nedělal jejich soupis, jsme dnes odkázáni jen na náhodná zjištění, stejně jako u mnoha překladů básní, které jsou roztroušeny po různých denících nebo časopisech. Např. tiskem vyšla pod názvem Rudolf Fuchs als Bezruč Übersetzer jeho přednáška, kterou přednesl v r. 1967 v Praze na konferenci o překladech z češtiny do němčiny.

Babler je také autorem několika vlastních literárních prací, např. bibliofilské publikace Kosiřské elegie, která je holdem malíři Josefu Mánesovi. V bibliofilském výtisku Krajina mého srdce se Babler vyznal ze své lásky k Hané, která se mu stala po odchodu z Bosny trvalým domovem.

Babler byl člověk neobyčejně skromný. Nikdy nehovořil o literárních cenách, kterými byl vyznamenán. Např. v r. 1967 dostal cenu od Svazu československých spisovatelů v Praze, v r. 1968 literární cenu města Olomouce za překlad Shakespeara Krále Leara. Velká část Bablerova díla je však dosud širší veřejnosti neznámá a je na odborných pracovištích, aby veřejnost seznamovali s kulturními hodnotami, které nám ve svém díle překladatel zanechal.

Uvedený text je výtah z přednášky Zdenky Stavínkové, kterou pod názvem Několik pohledů na osobnost a dílo O.F. Bablera přednesla 25. 3. 1985 v KMF v Praze. O.F. Babler přednesl 27. 10. 1982 v KMF v Brně přednášku na téma Některé překladatelské problémy.

Résumé

Zdenka Stavínková: O.F. BABLER DANS NOS SOUVENIRS

O.F. Babler (1901-1984) compte parmi les traducteurs de renommée mondiale. Il a traduit de plusieurs langues étrangères en tchèque, tous les genres littéraires de nombreux auteurs. Mais c'est la traduction de la poésie qui domine dans ses travaux.

De ses traductions du français rappelons par exemple le Roman de Renart et le Roman de la Rose; de l'italien c'est avant tout la Divine Comédie de Dante. De ses traductions de l'anglais, a part de nombreuses traductions d'œuvres poétiques (par exemple de E.A. Poe Le Corbeau), citons au moins deux pièces de Shakespeare (Macbeth et Le Roi Lear). Quant aux traductions à partir des langues slaves la poésie tient une grande place. Babler a également le grand mérite d'avoir traduit beaucoup d'œuvres en allemand. Ses articles, concernant soit les problèmes de la traduction, soit des sujets littéraires ou historiques, publiés aussi bien dans des revues tchèques qu'étrangères, sont innombrables. On ne peut pas passer sous silence sa riche culture concernant les beaux arts et la musique: traductions d'œuvres poétiques, rédaction de nombreux articles et traduction de livrets d'opéras.

L'œuvre de Babler représente une grande richesse culturelle et mérite d'être étudiée de près.

DIDAKTIKA

ODBORNÁ SKUPINA PRO DIDAKTIKU CIZÍCH JAZYKŮ

Alena Tionová

V roce 1962 byla z podnětu ústředního výboru KrMF založena skupina pro metodiku, nyní didaktiku cizích jazyků. Na své ustavující schůzi dne 1. 11. 1962 si vytkla za cíl zejména navázat spojení s pracovišti příbuzných disciplín, vyměňovat si s nimi zkušenosti, sledovat současné směry ve světové didaktice a poskytovat pomoc praxi.

Na půdě Kruhu, v ústředí i v pobočkách, se od té doby scházejí učitelé vysokých i středních škol s pracovníky vědeckých ústavů, kteří se zabývají anglistikou, germanistikou, romanistikou i rusistikou, ale také obecnými otázkami didaktickými. Informují se vzájemně o své výzkumné práci v daných oborech, o zkušenostech, které získali ve své pedagogické činnosti, i poznacích, které nabyli při účasti na mezinárodních setkáních. Díky vzájemné výměně přednášejících mezi Prahou, Brnem, Olomoucí a Plzní jsou členové OS informováni o práci svých partnerů z ostatních pracovišť. Zvláště aktivní je pod vedením doc. Stavinohové OS brněnské pobočky.

Odborná skupina pro didaktiku cizích jazyků, jako člen Mezinárodní federace učitelů cizích jazyků (FIPLV) je ve styku nejen s ostatními organizacemi sdruženými v této federaci (jako např. FIPF, IATEFL, IDV, Tedy Mezinárodní federaci profesorů francouzštiny, Mezinárodní asociací učitelů angličtiny jako cizího jazyka, Mezinárodním sdružením profesorů němčiny, ale prostřednictvím svých členů vysílaných na mezinárodní semináře a kongresy získává informaci i o činnosti dalších mezinárodních organizací. Tak byly předneseny zprávy o kongresech FIPLV a pedagogických dnech FIPF, o mezinárodním semináři o výuce francouzštiny v Polsku v r. 1979, o kongresu učitelů němčiny v Budapešti v r. 1983, o kolokviu Sdělovací prostředky a jazyková výuka organizovaném v témže roce ve Španělsku atd. Velmi podrobná zpráva byla přednesena v Domě sovětské vědy a kultury, s nímž OS soustavně spolupracuje, také o pražském kongresu MAPRJAL v r. 1982.

V odborné skupině pro didaktiku přednášejí zahraniční hosté ČSAV i MŠ, kteří zavítají do ČSSR jak z NDR, tak ze SSSR i MLR, ale i z Rakouska, NSR, Francie a Anglie. Zejména profesor Lee, bývalý lektor angličtiny na FF UK v Praze, koná obětavě při svých oficiálních návštěvách úspěšné přednášky v ústředí i v pobočkách. V r. 1967 zorganizovali členové OS v Praze mezinárodní seminář na téma Strukturální diference cílů ve VČJ v různých rovinách školského systému. V r. 1985 se aktivně podílelo několik členů OS na přípravě a průběhu semináře o Výuce cizích jazyků a mírové spolupráci v Evropě, který byl organizován Karlovou univerzitou ve spolupráci s UNESCO.

Přednášky členů i zahraničních hostů jsou orientovány především na lingvistickou a didaktickou problematiku. Přednášející se zabývají lingvistikou v aplikaci na vyučování cizímu jazyku obecně nebo se zaměřením na jednotlivé cizí jazyky, otázkou interference mateřského a cizího jazyka, problematikou výuky odbornému jazyku. Všimají si různých aspektů jazykových prostředků a řečových dovedností, např. otázky stanovení lexikálního minima, rozsahu slovní zásoby ve vztahu k ústnímu projevu, problematiky školské a vědecké mluvnice, otázky interference v mluvnici, výuky výslovnosti a výcviku v poslechu, vztahu ústního a písemného projevu, celé široké oblasti čtení v cizím jazyce atd. Hodně pozornosti se věnuje psycholingvistickým otázkám, ať už jde o intenzivní výuku, motivaci, bilingvismus, tzv. myšlení v cizím jazyce nebo o psycholingvistický aspekt jednotlivých řečových dovedností. Několik přednášek bylo v posledních letech orientováno na otázky sociolingvistické, na realie a lingvorealie. Četná jsou témata vztahující se k metodám v nejbližším slova smyslu, tj. k historii VČJ u nás i v zahraničí (Komenský, Gouin, Palmer) i k novým směrům a perspektivám (novinky sovětské metody, prahový stupeň, komunikativní přístup, funkční přístup, programování). Zájemci jsou seznamováni s novými zahraničními učebnicemi, s teoretickými pracemi v oboru didaktiky cizích jazyků i s výzkumem a experimentem při VČJ. Není opomíjena ani výuka češtiny jako cizího jazyka a příprava učitelů cizích jazyků.

Dalším zájmovým okruhem je samotný vyučovací proces, zejména pak jeho modernizace po stránce obsahové i formální. Při tom se bere v úvahu věk učících se, jejich potřeby a cíl sledovaný jazykovým studiem (rozbor jazykových znalostí posluchačů VŠ, některé otázky metody vyučování dospělých ruštině jako cizímu jazyku, výuka ruštiny ve Francii pro vědecké pracovníky, výuka francouzštiny v institutech pro cizince ve Francii atp.). Několik přednášejících se zaměřilo na systém cvičení, včetně cvičení nápravných, jiní si všimli problematiky chyby v cizím jazyce, série přednášek byla věnována testování. Vědeckým námětem byly i audioorální pomůcky a jazyková laboratoř od teoretických úvah přes aplikaci ve vyučovacím procesu až po realizaci v praxi (návrh jazykového centra).

Odborná skupina pro didaktiku cizích jazyků spolupracuje tradičně s Katedrou světových jazyků Institutu vzdělávání vědeckých pracovníků ČSAV. Členové tohoto pracoviště se vždy podíleli na přednáškové činnosti skupiny. Od šedesátých let zpracovávají v rámci vědeckého úkolu Bibliografii zahraniční metodiky vyučování cizím jazykům, od r. 1975 ve spolupráci s dokumentačním střediskem Humboldtovy univerzity v Berlíně. Vedoucím pracovníkem tohoto vědeckého úkolu byl od jeho počátku dr. Václav Stehlík, člen výboru KrMF. Ve vedení úkolu i ve výboru Kruhu ho od r. 1979 zastoupila s. Jelena Hlavsová. První svazek bibliografie vyšel r. 1965 a zahrnuje léta 1962-1964. Na rozšiřování této publikace, zejména výměnou se zahraničními partnery, se podílí i Kruh moderních filologů.

Vysokoškolské učitelé a členové Katedry světových jazyků, kteří jsou členy výboru KrMF, i další řadové členové OS zajišťují úzkou spolupráci s praxí jak vysokoškolskou,

tak středoškolskou. Jsou autory vysokoškolských učebnic didaktiky cizích jazyků i vysokoškolských učebnic jednotlivých cizích jazyků (Beneš a kol., Metodika cizích jazyků, Hendrich a kol., Didaktika cizích jazyků - v tisku, Tionová a kol., Francouzština pro filology, Vl. Elznic, Němčina pro filology, Jar. Peprník, Angličtina pro filology) a také četných dalších učebnic pro ZŠ, SŠ, JŠ, vědecké pracovníky i pro veřejnost. Podílejí se v rámci spolupráce s VÚP na tvorbě osnov cizích jazyků pro všechny stupně škol i pro kursy pro vědecké pracovníky, úzce spolupracují s krajskými pedagogickými ústavy i s Ústředním ústavem pro vzdělávání pedagogických pracovníků. Tato spolupráce je usnadněna i personálním zastoupením VÚP a MŠ v ústředním výboru Kruhu. Někteří členové OS sami působili v KPÚ. Dr. Hendrich a doc. Tionová organizovali od padesátých let během školního roku pravidelné jazykové semináře pro středoškolské profesory v Praze a od r. 1956 čtrnáctidenní prázdninové semináře pro profesory angličtiny a francouzštiny z několika krajů. Vedení těchto seminářů převzalo postupem doby MŠ a staly se tradicí. Na zajišťování obsahové stránky seminářů organizovaných KPÚ a UVVPP se dodnes podílejí četní členové OS, kteří jezdí přednášet jak na ústřední soustředění do Prahy a Bratislavy, tak do jednotlivých krajů. Středoškolští profesori se zúčastňují přednášek Kruhu nejen jako posluchači, ale někteří také jako úspěšní přednášející (D. Forštová). Členové OS stáli i při zrodu časopisu Cizí jazyky ve škole, dodnes se podílejí na práci redakční rady a uveřejňují v něm své příspěvky.

Jak vyplývá z přehledu činnosti odborné skupiny pro didaktiku cizích jazyků a z aktivity jejích členů, jsou úkoly, které si vytkli za cíl její zakladatelé, soustavně a úspěšně plněny už téměř pětadvacet let. Na půdě skupiny se scházejí učitelé jazyků a vědeckí pracovníci z oboru lingvistiky i didaktiky, informují se o novinkách ve svých oborech u nás i v zahraničí, vyměňují si zkušenosti a sdělují výsledky své výzkumné práce. Přednáškovou činností na půdě Kruhu i v institutech ministerstva školství, podílem na tvorbě osnov a učebnic i na organizaci seminářů poskytují účinnou pomoc praxi. V současné době, kdy přebírá štafetu mladé generace, je radostné konstatovat, že máme odborně vzdělané a pro věc nadšené mladé pracovníky, kteří se již zapojili do práce odborné skupiny pro didaktiku cizích jazyků v celém rozsahu.

Resumé

Alena Tionová: LE GROUPE DE DIDACTIQUE DES LANGUES VIVANTES

Ce groupe a été créé en 1962. Il organise des conférences ou les chercheurs et les professeurs se réunissent pour rendre compte du résultat de leurs recherches et de leurs expériences. Le groupe, membre de la FPLPV, est en contact avec les fédérations internationales des professeurs de français, d'anglais, d'allemand et de russe. Ses membres

prennent part aux congrès organisés par ces fédérations et les professeurs et chercheurs étrangers viennent faire des conférences pour le Cercle. Les problèmes traités concernent surtout la linguistique appliquée à l'enseignement des langues et la didactique. Les membres du groupe prennent une part active à l'élaboration des programmes pour les écoles, à la publication de manuels et de travaux bibliographiques, à l'organisation des cours de recyclage pour les professeurs, etc. On peut constater avec plaisir qu'une jeune équipe prend la relève et assure l'activité du groupe.

K POJETÍ DIDAKTIKY CIZÍCH JAZYKŮ

Josef Hendrich

Zkouáme-li dějiny vyučování cizím jazykům, zjišťujeme, že způsob či postup, jehož používal učitel ve svém působení na žáka at jednotlivě nebo v kolektivu, vždy v podstatě odrazil nejen úroveň erudice a schopnosti učitelovy, ale i úroveň celkové vzdělanosti a lidského vědění dané doby. Dokladem této skutečnosti jsou jednotlivá díla významných představitelů různých směrů vzdálenější i méně vzdálené minulosti, jakož i naší současnosti, díla, v nichž jsou formulovány názory na výuku a osvojování cizího jazyka v rovině teorie nebo alespoň zásad a pokynů, nebo díla, která reprezentují přístup autorů ve formě učebnic, doprovázených případně metodickými návody či příručkami.

Sledovat tento vývoj je vysoce poučné i dnes či právě dnes, kdy mimořádně rychlý růst vědeckých poznatků vytváří zcela nové podmínky jak pro teorii vyučování cizím jazykům, tak pro její aplikaci v praxi. V tomto stručném příspěvku se chceme proto dotknout otázky, co dnes chápeme teorií vyučování cizím jazykům a jaké místo a vztahy má tato teorie v rámci ostatních vědeckých disciplín, a to bez ohledu na to, zda pro ni volíme vžitý termín metodika, nebo novější termín didaktika cizích jazyků - či v užším pojetí metodika/didaktika příslušného jazyka.

Jak známo, didaktika cizích jazyků jako teoretická disciplína je obor relativně mladý, který donedávna musel úporně obhajovat nárok na svou existenci a jemuž mnohdy i dnes je tento nárok upírán pod záminkou, že jde v podstatě o pouhou aplikaci jiných již existujících či uznávaných disciplín na oblast výuky cizím jazykům, jak o tom svědčí např. název aplikovaná lingvistika na vyučování cizím jazykům aj. Jinou námitkou odpůrců byl sklon alespoň některých prací věnovaných této problematice k určitému zjednodušení - címu formulování pouhých návodů k praktickému řízení výuky bez hlubšího teoretického zdůvodnění, což přirozeně vedlo k určitému znehodnocení samotného termínu metodika a což zároveň vyústilo v hledání nového pojmenování teoretické disciplíny, která podobné výtky úzkého praktikismu jednoznačně a zcela právem odmítala a odmítá. Jedním z těchto odlišujících pojmenování se stal termín didaktika cizích jazyků.

Didaktika (srov. řecké didaktikós - obeznámený s vyučováním, umějící vyučovat; didaskein - vyučovat; didaktós - vyučený, učený; autodidaktos - samouk; didaskalía - vyučování, výchova; didáskalos - učitel) je termín znamenající původně umění či dovednost vyučovat; později nabyl širšího významu zahrnujícího vše, co souvisí s vyučováním, vzděláváním a výchovou (srov. Komenského dílo Didactica magna jako první systematické zpracování této problematiky). Také dnes má didaktika tento širší význam, tvoříc součást pedagogiky, v jejímž rámci představuje disciplínu zabývající se obecnou teorií vyučování a vzdělávání, tj. zkoumá podstatu, cíle, obsah, vyučovací zásady, ale i organizační formy, vyučovací metody a postupy, jakož i prostředky vyučování a vzdělávání.

Od takto pojeté obecné didaktiky je třeba odlišovat didaktiku speciální či oborové, jež se zabývá teorií vyučování a vzdělávání v jednotlivých vyučovacích či učebních předmětech. Jednou z těchto oborových didaktik je i didaktika cizích jazyků, popřípadě didaktika příslušného cizího jazyka, např. didaktika ruštiny, didaktika angličtiny apod. Didaktikou cizího jazyka rozumíme tedy teoretickou disciplínu, která se zabývá účelem, cílem, obsahem, formami, prostředky a postupy, jakož i podmínkami vyučování cizímu jazyku, využívající při tom poznatků všech vědních oborů, jež s tímto vyučováním souvisejí, tj. zejména lingvistiky, psychologie a pedagogiky, vedle nich však i psycholingvistiky, sociolingvistiky, matematické lingvistiky, teorie informace, kybernetiky, matematické logiky, filozofie, literární vědy, historie, zeměpisu, ekonomie aj. Příznačným rysem didaktiky cizího jazyka v naznačeném pojetí je tedy komplexní, systémové a interdisciplinární zkoumání předmětu, nikoli jen zaměření na otázky vyučovacích postupů při řízení pedagogického procesu, jak byla pojmána metodika dříve (viz J. O. Hruška, Metodologie jazyka francouzského, Praha 1926), popř. ještě v létech 50. (srov. R. Choděra, Charakter, struktura a metodologie metodiky cizích jazyků, Cizí jaz. ve škole, 3, 1959/60, č. 6, s. 241-248). Dnes lze tedy didaktiku cizího jazyka definovat jako interdisciplinární vědu o účelnosti, cílech, obsahu, formách, podmínkách, prostředcích, postupech a řízení výuky danému cizímu jazyku.

Úkoly, které má didaktika cizích jazyků či daného jazyka plnit v zájmu zvědečtění a zefektivnění pedagogického procesu v této oblasti, jsou proto náročné, jak na to ostatně poukázala již v r. 1956 Metodická konference na Vysoké škole pedagogické v Praze (viz Metodická konference 1956, Sborník VŠP, Praha, SPN 1958) nebo nověji zejména konference uspořádaná Pedagogickou fakultou UK v Praze v r. 1981 na téma "Speciální didaktiky jako vědní obory a jako studijní předměty" (viz Univerzitní zprávy RUK v Praze, 1982, č. 5, s. 27-32).

Náročnost těchto úkolů vyplývá především z naznačeného rozsahu předmětu didaktiky cizích jazyků a složitosti jednotlivých komponent tvořících strukturu cizojazyčné výuky, neboť - jak jsme již uvedli - didaktika cizích jazyků v našem pojetí se zabývá nejen metodami či postupy, jakými vyučovat, ale především i vymezením cílů z hlediska potřeb a zájmů žákových i celospolečenských, výběrem obsahu i rozsahu učiva

a jeho uspořádáním, volbou prostředků a postupů k uvádění, nácvičku a upevnování učiva a jeho ovládnutí jednotlivými žáky vzhledem k daným podmínkám (materiálním, sociálním, psychologickým, pedagogicko-organizačním atd.), konečně i kontrolou a hodnocením dosahovaných výsledků. Náročnost úkolů didaktiky cizích jazyků souvisí za druhé z povahy metod, jimiž lze jednotlivé problémy v této oblasti zkoumat, a za třetí i z povahy těchto problémů spadajících ve větší či menší míře do sféry věd pomocných či hraničních. Přitom proměnlivost jednotlivých faktorů, která - jak známo - je příznačná pro každý pedagogický proces, se projevuje zvláště intenzivně právě ve vyučování cizím jazykům, neboť učivem není ani pro žáka ani pro učitele jejich mateřština, alespoň ne z hlediska cíle, zpravidla však ne ani z hlediska prostředků.

Stručnost příspěvku daná stanoveným rozsahem nedovoluje zacházet do podrobnějšího výkladu této problematiky. I tak je však dnes možno nepochybně konstatovat, že i v oblasti vyučování cizím jazykům lze do podstaty zkoumané reality plněji a přesněji proniknout pouze těmi výzkumnými metodami, které umožňují komplexní pohled a které postihují systémové vztahy a závislosti mezi jednotlivými faktory cizojazyčné výuky jako celku zahrnujícího nejen její vlastní průběh, ale i její přípravu (tvorbou výchovného a vzdělávacího systému, učebních plánů a osnov, tvorbou učebnic a učebních pomůcek, tvorbou rozvrhu a celkovou pedagogickou organizací), jakož i analýzu a hodnocení jejich výsledků. Jakýkoli jednostranný, byť sebefundovanější přístup ke zkoumání a k řešení těchto skutečností může vést i k závažným omylům. A posláním didaktiky cizích jazyků v komplexním a systémovém pojetí je mimo jiné právě těmto omylům zabránit.

Résumé

Josef Hendrich: A PROPOS DE LA CONCEPTION DE LA DIDACTIQUE DES LANGUES ÉTRANGÈRES

De nos jours, les progres rapides en matière de connaissances scientifiques créent des conditions nouvelles tant pour la théorie de l'enseignement des langues que pour l'application de celle-ci dans la pratique pédagogique. Récemment encore, la théorie de l'enseignement des langues était considérée comme l'application d'autres disciplines et sa fonction était envisagée uniquement en tant que mode d'emploi ou bien comme directives concernant l'organisation du processus pédagogique sans donner aucune justification théorique des différents procédés. L'auteur expose brièvement pourquoi il faut voir la didactique des langues étrangères dans sa conception complexe, systémique et interdisciplinaire et il met en garde contre toute approche unilatérale et simplifiée de cette problématique et des conclusions à tirer.

OBSAH

Josef Dubský: Úvodem.....1
 Jiří Nosek: Kruh moderních filologů po třiceti letech.....2
 Bohumil Trnka: Symbolika denního života.....3
 Srovnávání jazyků.....4
Lingvistika.....5
 Jiří Nosek: Funkce a tvar v jazyce.....5
 Jiří Krámský: The Place of Morphology in the System
 of Language.....9
 Jaroslav Vacek: K otázce srovnávání drávidských
 a altajských jazyků.....12
 Aleš Klégr: Ke vztahu koordinace a asociace.....18
 Karel Frank: Einige Aspekte der Kausativität aus deutsch-
 tschechischer Vergleichsperspektive.....23
 Jiří Černý: Des tendencias epuestas en la formacion y en
 el funcionamiento de las categorias
 gramaticales.....28
Literatura.....32
 Marie Pavlů: Historičnost v literární vědě.....32
 Jiří Veselý: V návaznosti na pokračový odkaz naší
 germanistiky.....34
 Jindřich Veselý: Jiří Levý a dějiny českého překladu.....38
 Martina Procházková: Nově založená odborná skupina pro
 výzkum Shakespeareova díla.....43
 Josef Jařab: The Gradual Advent of Emily Dickinson.....46
 Antonín Přidal: K přeměně detektivky u G.K.Chestertona
 a K.Čapka.....51
 Lidmila Pantůčková: Několik poznámek k Nerudově vztahu
 k Shakespeareovi.....54
 Antonín Zatloukal: Kompozice Balzakova románu Otec Geriet.....58
 Jiří Šrámek: K postatě poezie Marina Soreska.....63
 Zdenka Stavinohová: Vzpomínka na překladatele O.F.Bablera.....66
Didaktika.....70
 Alena Tienová: Odborná skupina pro didaktiku
 cizích jazyků.....70
 Josef Hendrich: K pojetí didaktiky cizích jazyků.....73

SEZNAM PŘÍSPĚVATELŮ

PhDr. Jiří Černý, filozofická fakulta UP Olomouc, katedra
 románských jazyků, Křížkovského 10, Olomouc
 Prof. PhDr. Josef Dubský, DrSc., filozofická fakulta UK
 Praha, katedra překladatelství a tlumočnictví, Hybernská 3,
 Praha 1
 PhDr. Karel Frank, CSc., filozofická fakulta UP, katedra
 germánské a anglické filologie, Křížkovského 10, Olomouc
 PhDr. Josef Hendrich, CSc., pedagogická fakulta UK Praha,
 M. D. Rettigové, Praha 1
 PhDr. Josef Jařab, CSc., filozofická fakulta UP, katedra
 germánské a anglické filologie, Křížkovského 10, Olomouc
 PhDr. Aleš Klégr, strojní fakulta ČVUT, katedra jazyků,
 Horská 4, Praha 2
 PhDr. Jiří Krámský, DrSc. Podolská 86, Praha 4
 Doc. PhDr. Jiří Nosek, DrSc., filozofická fakulta UK Praha,
 katedra anglistiky, nám. Krasnoarmejců 2, Praha 1
 PhDr. Ludmila Pantůčková, CSc., filozofická fakulta UJEP,
 katedra anglistiky a amerikanistiky, Grohova 7, Brno
 PhDr. Marie Pavlů, CSc., Ústav pro českou a světovou
 literaturu ČSAV, Liliová 13, Praha 1
 PhDr. Martin Procházková, Ústav pro českou a světovou
 literaturu ČSAV, Liliová 13, Praha 1
 PhDr. Antonín Přidal, Čs. rozhlas Brno, literární odd.
 Doc. PhDr. Zdenka Stavinohová, CSc., Hakenova 20, Brno
 PhDr. Jiří Šrámek, CSc., filozofická fakulta UJEP,
 katedra romanistiky, Arne Nováka 1, Brno
 Doc. PhDr. Alena Tienová, CSc., filozofická fakulta UK
 Praha, katedra romanistiky, nám. Krasnoarmejců 2, Praha 1
 PhDr. Jaroslav Vacek, CSc., filozofická fakulta UK Praha,
 katedra věd o zemích Asie a Afriky, Celetná 20, Praha 1
 PhDr. Jiří Veselý, CSc., Ústav pro českou a světovou
 literaturu ČSAV, Liliová 13, Praha 1
 PhDr. Jindřich Veselý, CSc., filozofická fakulta UK Praha,
 katedra překladatelství a tlumočnictví, Hybernská 3, Praha 1
 Doc. PhDr. Antonín Zatloukal, CSc., Boleslavova 8, Olomouc

JUBILEJNÍ ROČENKA KRUHU MODERNÍCH FILOLOGŮ
při Československé akademii věd
Redigoval PhDr. Jaromír Tláškal
Vydal jako publikaci pro vnitřní potřebu v roce 1986
Kruh moderních filologů při ČSAV
Tisk Mladá fronta, Praha